

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA
AHKÂF SÛRESİ

Nizamettin KESKİN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU

RİZE
2023

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA
AHKÂF SÛRESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Nizamettin KESKİN

Danışman
Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU

RİZE
2023

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU danışmanlığında, Nizamettin KESKİN tarafından hazırlanan *Kur'ân İlimleri Bağlamında Ahkâf Sûresi* adlı bu tez çalışması 19/06/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU	
Üye	: Dr. Abdurrahman HARBİ	
Üye	: Doç. Dr. Süleyman GÜR	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Kur’ân İlimleri Bağlamında Ahkâf Sûresi” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

06/06/2023

Nizamettin KESKİN

ÖN SÖZ

Yüce Allah'ın en son vahyi, Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirilen Kur'ân-ı Kerîm'dir. Allah kelâmı Cebrâîl (a.s) vasıtasıyla tedricen, yaklaşık yirmi üç yılda indirilmiş, tevatüren nakledilmiş, bizzat Yüce Allah (c.c.) tarafından koruma altına alınmış evrensel ve mûciz bir kelimedir. Hem dünya hem de âhiret saadetine yollarını gösteren bir hidayet rehberidir. Kur'ân-ı Kerîm okundukça yenilenen, tefekkür edildikçe farklı hazineler keşfedilen eşsiz bir kitaptır. Bundan dolayıdır ki İslam âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm üzerinde önemli çalışmalar yaparak Kur'ân ilimleri gibi pek çok ilim dalı meydana getirmiş ve farklı metotlar geliştirmişlerdir. Gerçekten Kur'ân ilimleri, ilâhî mesajın daha iyi anlaşılabilmesi noktasında müfessirin tefsir çalışmalarında yol gösterici olmuştur. Bu çalışmada, tertip sırasına göre Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin 46.'sı olan Ahkâf sûresinin, kaynak eserlerde dağınık olarak yer alan Kur'ân ilimlerinin hangilerini ihtiva ettiğini bir arada görmek ve İslâmî ilimler alanında çalışma yapanlara mütevazı bir katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Tezin her aşamasında yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHOĞLU'na şükranlarımı arz eder, katkı ve teşviklerinden dolayı Doç. Dr. Ali KUMAŞ ve Dr. Kadir TAŞPINAR hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmalarım sebebiyle yeterince vakit ayıramadığım eşim Zeynep hanıma ve kızlarım Ebrar ve Berra'ya da teşekkür ederim.

Nizamettin KESKİN

2023/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. AHKÂF SÛRESİ'NİN MEÂLİ, KELİME İZAHLARI VE ANA HATLARIYLA TEFSİRİ	5
1.1. Birinci Grup Âyetler (1-3)	5
1.1.1. Meâl.....	5
1.1.2. Kelime İzahları	5
1.1.3. Âyetlerin Tefsîri	7
1.2. İkinci Grup Âyetler (4-6)	9
1.2.1. Meâl.....	9
1.2.2. Kelime İzahları	9
1.2.3. Âyetlerin Tefsîri (4-6)	12
1.3. Üçüncü Grup Âyetler (7-8)	15
1.3.1. Meâl.....	15
1.3.2. Kelime İzahları	15
1.3.3. Âyetlerin Tefsîri	17
1.4. Dördüncü Grup Âyetler (9-10).....	18
1.4.1. Meâl.....	19
1.4.2. Kelime İzahları	19
1.4.3. Âyetlerin Tefsîri	22
1.5. Beşinci Grup Âyetler (12-14).....	23
1.5.1. Meâl.....	23
1.5.2. Kelime İzahları	24
1.5.3. Âyetlerin Tefsîri	27

1.6. Altıncı Grup Âyetler (15-16).....	28
1.6.1. Meâl.....	28
1.6.2. Kelime İzahları	28
1.6.3. Âyetlerin Tefsîri	31
1.7. Yedinci Grup Âyetler (17-20)	33
1.7.1. Meâl.....	34
1.7.2. Kelime İzahları	34
1.7.3. Âyetlerin Tefsîri	38
1.8. Sekizinci Grup Âyetler (21-23)	40
1.8.1. Meâl.....	40
1.8.2. Kelime İzahları	40
1.8.3. Âyetlerin Tefsîri	43
1.9. Dokuzuncu Grup Âyetler (24-26)	44
1.9.1. Meâl.....	44
1.9.2. Kelime İzahları	45
1.9.3. Âyetlerin Tefsîri	48
1.10. Onuncu Grup Âyetler (27-29).....	49
1.10.1. Meâl.....	49
1.10.2. Kelime İzahları	49
1.10.3. Âyetlerin Tefsîri	51
1.11. Onbirinci Grup Âyetler (30-32).....	52
1.11.1. Meâl.....	53
1.11.2. Kelime İzahları	53
1.11.3. Âyetlerin Tefsîri	55
1.12. On ikinci Grup Âyetler (33-35)	57
1.12.1. Meâl.....	57
1.12.2. Kelime İzahları	57
1.12.3. Âyetlerin Tefsiri	60
2. KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA AHKÂF SÛRESİ.....	62
2.1. Kur'ân İlimlerinin Tarihi Seyri.....	62
2.2. Fevâtihi's-Sûver.....	64
2.3. Âyet, Kelime ve Harf Sayıları	66

2.4. Fâsıla.....	67
2.5. Esmâu's-Sûver.....	68
2.6. Mekkî-Medenî	68
2.7. Tertîbu's-Sûver	70
2.8. Esbâbu'n-Nüzûl	70
2.9. Nâsîh ve Mensûh	74
2.10. Vücûh ve Nezâir	77
2.10.1. Kitap (الكتاب)	78
2.10.2. Hak (الحَقّ).....	79
2.10.3. Ecel (أجل).....	80
2.10.4. Şirk (شِرْك).....	80
2.10.5. Edal (أُضْل).....	80
2.10.6. İfk (إِفْك)	81
2.10.7. İnsan (الإنسان).....	81
2.10.8. Umem (أُمَّم).....	81
2.10.9. İmâm (إِمَامَا).....	82
2.10.10. Rahmet (رَحْمَةً).....	82
2.11. Fedâilu'l-Kur'ân	82
2.12. Münâsebâtü'l-Kur'ân.....	84
2.12.1. Sûrenin Adıyla Muhtevâsı Arasındaki Münâsebet.....	85
2.12.2. Sûrenin Önceki Sûre İle Münâsebeti.....	85
2.12.3. Sûrenin Kendi İçindeki Münâsebeti	86
2.12.4. Sûrenin Sonraki Sûre İle Münâsebeti	88
2.13. Ahkâmü'l-Kur'ân	89
2.13.1. Süt Emzirme Süresi	90
2.13.2. Hamilelik Süresi	90
2.14. Kasasu'l-Kur'ân.....	91
2.14.1. Hz. Hûd İle Kavminin Kıssası.....	92
2.15. Kıraat Farklılıkları	94

2.16. Vakf ve İbtidâ	99
2.16.1. Vakf-ı Tam	100
2.16.2. Vakf-ı Kâfi	102
2.16.3. Vakf-ı Hasen.....	103
2.16.4. Vakf-ı Kabîh.....	103
2.17. İ‘câzu’l-Kur’ân	104
2.17.1. İstiâre	107
2.17.2. Mecâz-ı Mürsel.....	108
2.17.3. Kinâye	109
2.17.4. Teşbih	110
2.17.5. Kasr	111
2.17.6. Uslûbu’l-İstifhâm	112
2.17.7. Uslûbu’l-Emr.....	113
2.18. Bedâi‘u’l-Kur’ân.....	113
2.18.1. Cınâs	114
2.18.2. İcâz	115
2.18.3. İtnâb.....	116
2.18.4. Tıbâk.....	117
2.19. Hazif	118
2.19.1. Mübtedânın Hazfî.....	118
2.19.2. Haberin Hazfî	119
2.19.3. Fiilin Hazfî	119
2.19.4. Kasemin Hazfî.....	120
2.19.5. Mevsûfun Hazfî.....	120
2.19.6. Şart Cümlesinin Cevabının Hazfî.....	121
2.19.7. Muzâfın Hazfî.....	121
2.20. Emsâlü’l-Kur’ân	122
3. SONUÇ	126
KAYNAKÇA	129

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU
Hazırlayan : Nizamettin KESKİN
Yıl : 2023
Sayfa Sayısı : 138

ÖZET

KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA AHKÂF SÛRESİ

Bu çalışma, yüz on dört sûreyi ihtiva eden Kur'ân-ı Kerîm'deki Mekkî sûrelerden biri olan Ahkâf sûresinin Kur'ân ilimleri ile ilgisinin ne seviyede olduğunun ortaya konması amacına yöneliktir. Ahkâf sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in her şeye gücü yeten azîz ve her işi hikmetli olan yüce Allah tarafından indirildiğini vurgulayarak başlayan, inci gibi art arda dizilmiş yedi sûrenin sonuncusudur. Bu yönüyle sûre, önceki sûrelerin içerdiği konuları özet olarak sunması bakımından devamı niteliğindedir. Özellikle Fussilet sûresinde şiddetli bir kasırga ile helâk edildiği ifade edilen Âd kavminin helâk edildiği yerin söz konusu sûre'de zikredilmesi de dikkat çekicidir. Ayrıca Ahkâf sûresinin hem önceki sûreler (el-Mü'min, Fussilet, eş-Şûrâ, ez-Zuhrûf, ed-Duhân, el-Câsiye) hem de sonraki sûre (Muhammed) ile münâsebeti sebebiyle bir köprü konumunda bulunması dolayısı ile sûrenin Kur'ân ilimleri yönünden çalışılmasının faydalı olacağı ve böylece "Hâmîm" ile başlayan sûreler hakkında da bir fikir edinilmesinin mümkün olacağı düşünülmüştür.

Tez çalışması bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntem ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde Ahkâf sûresinde yer alan bazı kelimeler Garîbu'l-Kur'ân ilmi açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuş, ardından gruplandırılan âyetlerin sıbak ve siyakı göz önünde bulundurularak tefsirlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise söz konusu sûre ulûmü'l-Kur'ân açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Fevâtihu's-Süver, Âyet, Kelime ve Harf Bilgileri, Fâsıla, Esmâu's-Süver, Mekkî-Medenî, Tertîbu's-Süver, Esbâb-ı Nüzûl, Nâsih ve Mensûh, Vücûh ve Nezâir, Fedâilu'l-Kur'ân, Münâsebâtü'l-Kur'ân, Ahkâmü'l-Kur'ân, Kasasu'l-Kur'ân, Kıraat Farklılıkları, Vakf ve İbtidâ, İ'câzu'l-Kur'ân, Bedâi'u'l-Kur'ân, Emsâlü'l-Kur'ân ve Hazif başlıkları altında Ahkâf sûresi incelenmiş ve söz konusu ilimlerin sûredeki yoğunluğu azımsanmayacak derecede olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsîr, Kur'ân İlimleri, Ahkâf Sûresi.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic İslamic Sciences

Thesis Type : Master Thesis

Supervisor : Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU

Author : Nizamettin KESKİN

Year : 2023

Pages : 138

ABSTRACT

AHQAF PERIOD IN THE CONTEXT OF QUR'AN SCIENCES

This study is a study aimed at revealing the level of the relation of the Surah Ahqaf, which is one of the Makki surahs in the Qur'an, which contains one hundred and fourteen surahs, with the sciences of the Qur'an. Surah Ahqaf is the last of the seven surahs lined up like pearls, which begins by emphasizing that the Qur'an was sent down by the Almighty, the omnipotent and the wise God. In this respect, the surah is a continuation of the previous surahs in terms of presenting the subjects included in a summary. It is also noteworthy that the place where the tribe of Ad, who is said to have been destroyed by a severe hurricane in Fussilat Surah, was destroyed is mentioned in the above mentioned surah. In addition, the Ahkâf surah is a bridge due to its relationship with both the previous surahs (al-Mu'min, Fussilet, al-Shura, ez-Zuhrûf, ed-Duhan, al-Jasiye) and the later surah (Muhammad). It was thought that it would be beneficial to study in terms of the sciences of the moment, and thus it would be possible to get an idea about the surahs starting with "Hâ-mîm".

The thesis consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction, the subject, importance, purpose, method and sources of the study are discussed. In the first part, some words in the chapter of Ahqaf were evaluated in terms of the science of Garîbu'l-Qur'an, and then their interpretations of the grouped verses were given, taking into account their sibak and siyaq. In the second part, it has been tried to evaluate the sura in terms of ulûmü'l-Qur'an. In this context, Fevâtihu's-Süver, Verse, Vocabulary and Letters, Fâsıla, Esmâu's-Süver, Mekkî-Medenî, Tertibu's-Süver, Esbâb-ı Nüzûl, Nâsîh ve Mensûh, Vücûh ve Nezâînâir, Fedâilü'l, l-Kur'an, Ahkâmü'l-Kur'an, Kasasu'l-Kur'an, Differences in Recitation, Foundation and İbtidâ, İ'câzu'l-Kur'an, Bedâi'u'l-Kur'an, Emsâlü Surah Ahqaf has been examined under the titles of 'l-Qur'an and Hazîf, and it has been determined that the density of the said sciences in the surah is not to be underestimated.

Keywords: Qur'an, Tafsîr, Qur'anic Sciences, Surah Ahqaf.

KISALTMALAR

(a.s)	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
(c.c.)	: Celle Celalüh
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
nşr.	: Neşreden
(s.a.v.)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkîk eden.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
ys.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Yeryüzünde en çok okunan kitap hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Aynı zamanda en fazla çalışma onun üzerinde yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak bu alanda yapılan temel tefsir çalışmalarını bilmek, âyet ve sûreleri Kur'ân ilimleri ekseninde değerlendirmekle mümkündür. Bu gerçekten hareketle, çok erken dönemlerden itibaren başlayıp hâlâ devam eden yüce Kur'ân'ı daha iyi anlama faaliyetlerine katkı sunmak amacıyla ulûmü'l-Kur'ân açısından Ahkâf sûresi çalışılmaya karar verildi. Tezin adı da “Kur'ân İlimleri Bağlamında Ahkâf Sûresi” olarak belirlendi.

Araştırmanın Amacı

Bilindiği üzere tefsirler farklı metotlarla kaleme alınmıştır. Bazı müfessirler âyet ve sûrelere rivayet, bazıları dirayet açısından yaklaşırken bazıları da işârî açıdan değerlendirmeler yapmışlardır. Bu çalışmada Ahkâf sûresinin Kur'ân ilimleri bağlamında bir bütün olarak ele alınması planlanmış, böylece Ahkâf sûresinin Kur'ân ilimlerine dâhil olan konularla ne derece ilişkili olduğunun boyutları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ayrıca söz konusu sûre tevhit, nübüvvet, öldükten sonra dirilme ve âhiret gibi İslâm'ın en önemli konularını içermesi sebebiyle Kur'ân ilimleri yönünden sûreyi ele almanın bu konuların ve sûrenin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda ulûmü'l-Kur'ân'a dâhil olan ilimlerin sûre özelinde somut bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Mekkî sûrelerden olup “hâ-mîm” ile başlayan yedi sûrenin sonuncusu olan Ahkâf sûresi, tertip sırasına göre 46, nüzûl sırasına göre ise 66. sûredir. İçerik bakımından bir önceki Câsiye sûresinin devamı niteliğinde olan Ahkâf sûresi, ağırlıklı olarak tevhit, nübüvvet ve ahiret konularını içermekte ve bu açıdan kendinden önceki altı sûre ile benzerlik göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah (c.c.) tarafından indirildiğini vurgulayarak başlayan sûrede, Hz. Muhammed'in

(s.a.v.) de önceki peygamberler gibi Allah (c.c.) tarafından gönderilen bir peygamber olduğu dikkatlere sunulmuştur. Sûrede özellikle iyilik ve güzel ahlâkın imanla, kötülük ve ahlâksızlığın inkârla bağlantısı bir evlat üzerinden verilerek hakiki mü'minin, başta anne-babası olmak üzere bütün çevresine iyi davranan ve sağlıklı ilişkiler kuran kişi olduğuna dikkat çekilmiştir. Geçmiş milletlerden Hûd'un (a.s.) kavmi örnek verilerek, onların da Allah'ın dışında başka şeylere taptıkları ve şirk içinde bulunmaları sebebiyle helak edildikleri anlatılarak aynı tutumu sergileyen Mekkeli müşriklerin sonlarının da Âd kavmi gibi olacağına dikkat çekilerek uyarılmışlardır. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyip iman eden ve uyarıcılar olarak kavimlerine dönüp onları imana davet eden, iman etmedikleri takdirde sonlarının azap olacağını söyleyen bir grup cin misal verilerek, Mekkelilerin Kur'ân'a inanmaları gerektiği yoksa âkıbetlerinin kötü olacağı vurgulanmıştır. Sûrenin sonunda Hz. Paygambere, kendinden önceki azim sahibi elçilerin her türlü sıkıntıya katlanıp sabrettikleri gibi sabretmesi ve tebliğ vazifesini en iyi şekilde yerine getirmesi istenmiştir.

Yaptığımız araştırma neticesinde sûre hakkında Sabahattin Gümüş tarafından yapılan “*Ana Konuları Ekseninde Ahkâf Sûresinin Tefsîri*” ve Ahmet Musa Üstünbaş'ın “*Ahkâf Sûresinin Arap Dili ve Belâgatı Açısından İncelenmesi*” adında iki yüksek lisans tezinin olduğunu gördük. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bu tezlerin ilki konulu tefsîr çalışmasıdır. İkincisi ise sûre sadece belâgat açısından irdelenmiştir. Bu tezlerin yanında sûrenin yirminci âyeti ile ilgili Burhan İşliyen tarafından “*Ahkâf Sûresi'nin 20. Âyeti Bağlamında 'Güzellikleri Dünya Hayatında Tüketmek'*” adlı bir makale kaleme alınmıştır. Bu vesileyle sûre farklı bir yönden; Kur'ân ilimleri açısından ele alınmış ve böylece sûrenin daha iyi anlaşılmasına katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Tez, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve temel eserlerden, alanda yapılan tezlerden ve kitaplardan bilgi toplama tekniği ile meydana getirilmiştir. Daha önce de ifade dildiği üzere açıklanmasına lüzum görülen bazı kelimeler temel sözlüklerden istifade edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Âyetler meâlleri ile verilmiş ve fazla teferruata girmeden kısa tefsirlerine de yer verilmiştir.

Tezin esas bölümünü oluşturan ikinci bölümde Ahkâf sûresi, Kur'ân ilimlerine ait konular göz önüne alınarak başta klasik tefsirler olmak üzere bu alana dair yazılan eserlerden elde edilen veriler ışığında sentezleme yapılarak değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

Yazımında başlıklandırma ve rakam sistemi kullanılan tezin kaynakça bölümü ve dipnot yazımında Lisansüstü Enstitü'nün belirlediği kurallar sistemi referans alınmıştır. Arapça eserler DİA kurallarına göre yazılmış, fakat transkript kullanılmamıştır. İzahları yapılan kelimelerin okunuşları hem Arapça hem de Türkçe olarak verilmiştir. Metin içerisinde yer alan âyetlerin meâlleri italik ve tırnak içerisinde verilmiştir. Yararlanılan eserlerle müelliflerin isimleri ve künyeleri vefat tarihleriyle ilk geçtikleri yerde tam olarak verilmiş, ikinci defa geçtiklerinde ise meşhur adları ile zikredilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Yaptığımız çalışmanın temel kaynağı yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bununla beraber ele alınan konulara ait bir kısmı aşağıda zikredilen pek çok eser de referans gösterilen kaynaklar arasında yer almıştır.

Kelimelerin tahlilini yaparken istifade ettiğimiz eserlerin başlıcaları; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*'si, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arap*'ı, Mecduddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kamûsu'l-muhît*'i olmuştur. Bunların yanında başka lügatlerden özellikle yazarının da ifade ettiği gibi her alanda çalışma yapanların istifade edebileceği kapsamlı bir lügat olan İlyas Karslı'ya ait *Arapça-Türkçe Yeni Sözlük*'e de çokça atıfta bulunulmuştur.

Çalışmanın konusunu teşkil eden Ahkâf sûresinin tefsirinde yararlanılan tefsir kaynakları arasında; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l beyân an te'vîl-i âyil-Kur'ân*'ı, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 528/1144), *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücihi't-te'vîl*'i, Ebû Abdillâh Fahrüddîn b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî'nin (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-*

ahkâmi'l-Kur'ân'ı, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310), *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*'i, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö.1942) *Hak Dini Kur'ân Dil*'i başta olmak üzere diğer birçok tefsir de bulunmaktadır.

Kur'ân ilimleri yönünden âyetler değerlendirilirken, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Subhî's-Sâlih'in (ö. 1986) *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı, İsmail Cerrahoğlu ve Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü* adlı eserleri, TDV İslam Ansiklopedisi ve pek çok çalışmadan istifade edilmiştir.

1. AHKÂF SÛRESİ'NİN MEÂLİ, KELİME İZAHLARI VE ANA HATLARIYLA TEFSİRİ

Bu bölümde, Ahkâf sûresindeki âyetler gruplara ayrılarak önce meâlleri verilmiş, ardından fazla ayrıntıya girmeden, izahına gerek görülen bazı kelimelerin anlamları üzerinde durulmuş, daha sonra da ikinci bölüme zemin teşkil etmesi için kısaca âyetlerin tefsir ve yorumuna yer verilmiştir.

1.1. Birinci Grup Âyetler (1-3)

حَمَّ (۱) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُّعْرِضُونَ (۳)

1.1.1. Meâl

1. *Hâ Mîm.*

2. *Kitab'ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından.*

3. *Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler.*¹

1.1.2. Kelime İzahları

تَنْزِيلُ

Tef'îl babından mastar olan bu kelime, “inmek, bir yere konaklamak, misafir olmak” anlamına gelen n-z-l (ن - ز - ل) fiilinden türemiştir.² Fiilin mastarı olan *nüzûl* (نُزُول) kelimesi, “yukarıdan aşağıya inmek” anlamında kullanılır.³ İf'âl babından

¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2011), el-Ahkâf 46/1-3.

² Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1404/1983), “nzl”, 1130-1131; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arap* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), “nzl”, 11/606-607; Mecduddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993), “nzl”, 1602.

³ Râğîb İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınlayı, 2006), “nzl”, 2/679; Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, ys.: 1413/1993, “nzl”, 30/478-479.

mastar olan *inzâl* “إنزال” ile *tenzîl* “تنزيل” arasında fark olmadığı söylenmekle beraber,⁴ *tenzîl* kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm için kullanıldığında, parça parça ve peyderpey indirildiği anlamına geldiği, *inzâl*’ın ise daha genel olduğu söylenmiştir.⁵ Mastar olarak Kur’ân’da on altı yerde geçmektedir.⁶

الْحَقُّ

Geniş bir anlama sahip olan *el-hak* (الْحَقُّ) kelimesi sözlükte, “vacip olmak, onaylamak, yemin etmek, sabit olmak, tashih etmek, mal, doğru olmak,”⁷ anlamlarına gelen, h-k-k- (ح - ق - ق) sülasi fiilinden türemiş bir mastardır. Bu kelimenin asıl mânâsının “mutabakat ve muvafakat”⁸ olduğunu dile getiren Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), âyet-i kerîmelerden örnekler vererek başlıca dört mânâda kullanıldığını ifade eder.⁹ Bu âyetteki şekliyle Kur’ân-ı Kerîm’de iki yüz yirmi yedi yerde geçen söz konusu kelime,¹⁰ ilgili âyette “...yerli yerince, belli hikmetler çerçevesinde...” anlamında kullanılmıştır.¹¹

أَجَلَ

Sözlükte, “gecikmek, mutlak vakit, belirlenmiş zaman veya muayyen bir müddetin sonu”¹² anlamlarına gelen *ecel* (أَجَلَ) kelimesi, e-c-l- (أ - ج - ل) sülasi kökünden mastardır. Kur’ân-ı Kerîm’de, *ölüm*,¹³ *muayyen vakit*,¹⁴ *helak etme*,¹⁵ *iddet bekleme*¹⁶ ve *ceza*¹⁷ gibi çeşitli anlamlarda otuz dört farklı yerde geçmektedir.¹⁸ Terim olarak, “Yüce Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat

⁴ Abdülhamit Birişik, “Nüzûl”, *Türkiye Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/308.

⁵ İsfahânî, “nzl”, 2/684.

⁶ M.F. Abdülbâkî, *el-Mü’cemu’l-müfrehes li-elfâzi’l Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Ma’rife, 2009), “nzl”, 390. Örnek için bk. el-İsrâ 17/106; Tâhâ 20/4; el-Furkân 25/25.

⁷ İbn Manzûr, “hkk”, 10/49; İsfahânî, “hkk”, 1/327.

⁸ İsfahânî, “hkk”, 1/327.

⁹ İsfahânî, “hkk”, 1/327.

¹⁰ Abdülbâkî, “hkk”, 448.

¹¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 5/25-26.

¹² İbn Manzûr, “ecel”, 11/11; İsfahânî, “ecel”, 1/47; İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2015), “ecel”, 131.

¹³ el-‘Arâf 7/34.

¹⁴ el-Kasas 28/28.

¹⁵ el-‘Arâf 7/185.

¹⁶ el-Bakara 2/231.

¹⁷ Nûh 71/4.

¹⁸ Abdülbâkî, “ecel”, 57-58.

süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti” mânâsına gelmektedir.¹⁹ İlgili âyette, “*belli bir süre için*” anlamında kullanılmıştır.²⁰

أَنْذَرُوا

İf’âl babından (أَنْذَرُوا - يُنْذِرُونَ - إِنْذَارًا) meçhul mazî olan bu kelime, “uyarmak, ikaz etmek, bir şeyi haber verip korkutmak, ültimat vermek,²¹ içinde korku bulunan haber vermek”²² anlamlarına gelmektedir. Kökü “adamak, kendine gerekli kılmak, kişinin kendisi için zorunlu olmayan bir şeyi, bir işin olması şartına bağlı olarak üzerine zorunlu kılması”²³ demek olan n-z-r- (نذِر) fiilidir. İf’âl babından olmak üzere Kur’ân-ı Kerim’de, yirmi bir âyette yer alan kelime,²⁴ zikri geçen âyette, “*uyarıldıkları (şeylerden)*” anlamında kullanılmıştır.²⁵

مُعْرَضُونَ

İf’âl babından ism-i fail olan bu kelimenin sülâsîsi “bir şeyi bir şey üzerine aykırı koymak, izhar etmek, eşyayı satışı arz etmek, ortaya çıkmak vb.”²⁶ anlamlara gelen a-r-z (ع- ر- ض) fiilidir. (عن) harf-i cerri ile “e’raza an (أَعْرَضَ عَنْ)” kullanıldığında “yüz çevirmek, sırtını dönmek, yanını göstererek/yan dönerek uzaklaşmak” demektir.²⁷ İlgili âyette “*yüz çeviriyorlar*” anlamında kullanılmıştır.

1.1.3. Âyetlerin Tefsîri

Sûre, Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi dokuz sûrenin başında bulunan ve hurûf-ı mukattaa (kesik harfler) denilen harflerle başlamaktadır. Bu harfler basit (ن، ق، ص) ve mürekkep (الر، حم، الم) vb. olmak üzere on dört harften meydana gelmiş olup, üçü tek, dördü iki, üçü üç, ikisi dört, ikisi de beş harflidir.²⁸ Bu harflerin anlamlarının bilinip bilinemeyeceği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sahabeden Hz.

¹⁹ Karagöz vd., “ecel”, 131.

²⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/25-26.

²¹ İbn Manzûr, “nżr”, 5/201; Karşlı, “nżr”, 1998.

²² İsfahânî, “nżr”, 2/675.

²³ İbn Manzûr, “nżr”, 5/200-201; İsfahânî, “nżr”, 2/675.

²⁴ Abdülbâkî, “nżr”, 235.

²⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5: 25-26.

²⁶ Cevherî, “ard”, 454-455; İsfahânî, “ard”, 2/199; Karşlı, “ard”, 1562.

²⁷ İsfahânî, “ard”, 2/199; Karşlı, “ard”, 1563.

²⁸ M. Zeki Duman - Mustafa Altındağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401.

Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Mes'ud (ö. 32/652-53) ve İbn Abbas (ö. 68/687-88) (r.anhum) bu harfler hakkında yorum yapılamayacağı kanaatindeler.²⁹ Şa'bi (ö. 104/722), es-Sevrî (ö. 161/778), İbn Hibban (ö. 354/965), İbn Hazm (ö. 456/1064), Ebû Hayyân (ö. 754/1344), Suyûtî ve Şevkânî (ö.1250/1834) aynı görüşü paylaşmışlardır.³⁰ İbn Atıyye (ö. 541/1147), Râzî (ö. 606/1210) ve İbn Teymiyye de bu harflerin tefsir edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.³¹ İkinci âyette, “*Kitab'ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından*.” buyurulmuştur. Buradaki *Kitap*'tan maksadın, Kur'ân-ı Kerîm olduğu söylenmiştir.³² Âyette geçen “تَنْزِيلٌ” kelimesi, Kur'ân'ın, peyderpey indiğine delalet etmektedir.³³ Üçüncü âyetteki, “*Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık.*” ifadesi, gerçek ilâhın bu dünya ile ispat edileceğine, aynı zamanda bu ilâhın kullarına merhametli, onları görüp gözeten, onlara ihsan eden bir zât olması gerektiğine ve kıyametin hak olduğuna delalet ettiği söylenmiştir.³⁴ Diğer yandan dünya hayatının imtihan için belli bir süreliğine yaratıldığı ve zamanı geldiğinde yıkılacağı dikkatlere sunulmuştur. Bu âyetin son cümlesinde “*İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler.*” buyurulmakla kâfirlerin, Yüce Allah'ın kendilerine deliller göstermesine; peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi vs. rağmen, bu hakikatlerden yüz çevirdiklerine işaret edilmiştir. Netice itibarı ile din ve dünya bakımından tefekkür etmenin ve istidlalde bulunmanın farz olduğuna, bunlardan yüz çevirmenin kötü olduğuna işaret edilmiştir.³⁵

²⁹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989), 1/ 29.

³⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/29; Duman - Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, 18/401.

³¹ Duman - Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, 18/401.

³² Ebû'l-Berakât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1999), 3/307.

³³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî, 1999), 20/7; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/307; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Zehraveyn, 2011), 8/125; Ebû's-Senâ Şihabuddîn Muhammed b. el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-âzîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 8/158.

³⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/8; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/307; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 8/158.

³⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/9.

1.2. İkinci Grup Âyetler (4-6)

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ
ايتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤) وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ
مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ (٥) وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا
بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ (٦)

1.2.1. Meâl

4. De ki: “Allah’ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap, yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!”

5. Kim, Allah’ı bırakıp da, kıyamet gününe kadar kendisin cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapıktır? Oysa onlar, bunların tapınmalarından habersizdirler.

6. İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o taptıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibâdetlerini de inkâr ederler.³⁶

1.2.2. Kelime İzahları

أَرَأَيْتُمْ

Sülâsî üçüncü baktan olan r-e-y (ر - أ - ي) fiili, “gözle görmek, basiretle görmek, inanmak, tefekkür ile görmek, akıl ile idrak etmek, akciğere vurmak veya dokunmak”³⁷ gibi anlamlara gelmektedir. “أَرَأَيْتُمْ” formu “أَخْبِرْنِي” gibi kullanılır.³⁸ Fiilin başındaki hemze (إِ) istifham (soru) hemzesidir. Ele alınan âyette bu fiile müfessirlerin çoğu “haber verin” derken³⁹ bazıları da “gördünüz mü, düşündünüz mü?” anlamını vermişlerdir.⁴⁰

³⁶ el-Ahkâf 46/4-6.

³⁷ İbn Manzûr, “rey”, 14/291-292; İsfahânî, “rey”, 1/524.

³⁸ İsfahânî, “rey”, 1/524.

³⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 20/7; Neseî, *Medâriku’t-tenzil*, 3/307.

⁴⁰ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/27.

تَدْعُونَ

D-a-v (د - ع - و) sülâsî kökü, “çağırdı, da‘vet etti, dua etti, ibadet etti, davet etti, isimlendirdi, yardım istedi” anlamlarına gelmektedir.⁴¹ (على) harf-i cerri ile beddua etti anlamına gelmektedir.⁴² Ele alınan âyette muzari kalıbında olan bu fiil, ism-i mevsûl ile “yalvardıklarınız, taptıklarınız” anlamına gelmektedir.

شَرِكٌ

Ş-r-k (ش - ر - ك) fiilinin mastarı olan bu kelime “ortak olmak, hisse sahibi olmak, ortak saymak, ortak kabul etmek”⁴³ anlamlarına gelmektedir. Bir kavram olarak, “Yüce Allah’ın sıfat ve fiillerinde bir ortağının olduğunu” kabul etmeyi ifade etmektedir.⁴⁴ Söz konusu âyette “ortak” anlamında kullanılmıştır.

اِيْتُونِي

Sülâsî ikinci baktan “gelmek, varmak”⁴⁵ anlamındaki e-t-y- “أ - ت - ي” fiilinden emirdir. Söz konusu fiilin mastarı olan *ityânen* “إِيتَانَا” kelimesi, “kolayca bir gelişi” ifade eder.⁴⁶ Bundan dolayı yolundan sapmadan gelen sele *etiyyun* “أَتِي” ve *etâviyyun* “أَتَاوِي” denilmektedir.⁴⁷ Bu fiil “ب” harf-i cerri ile kullanıldığında “getirmek” anlamına gelmektedir. Mezkûr âyette “*bana getirin*” anlamına gelmektedir.⁴⁸

كِتَابٌ

Bu kelime sülâsî, k-t-b (ك - ت - ب) kökünden türemiş mastar bir kelimedir.⁴⁹ Bu fiilin mastarı olan *ketbun* (كَتَبَ), harfleri birbirine ekleyerek “yazmak” anlamındadır.⁵⁰ “Yazmak” anlamının yanında Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de,

⁴¹ Cevherî, “dav”, 373; Fîrûzâbâdî, “dav”, 548; İsfahânî, “dav”, 1/435.

⁴² Arif Erkan, *el-Beyân Arapça-Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Huzur Yay., 2006), 589.

⁴³ İbn Manzûr, “şrk”, 10/448-449; İsfahânî, “şrk”, 1/648; Karşlı, “şrk”, 1339.

⁴⁴ Karagöz vd., “şirk”, 619.

⁴⁵ İbn Manzûr, “ety”, 14/13; İsfahânî, “ety”, 1/40; Karşlı, “ety”, 35.

⁴⁶ İsfahânî, “ety”, 1/40; Karşlı, “ety”, 35.

⁴⁷ İsfahânî, “ety”, 1/40.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/9; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/307.

⁴⁹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn (Muretteben ala hurufi'l mu'cem)* thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), “ktb”, 5/341.

⁵⁰ İsfahânî, “ktb”, 2/441.

“kitapta yazılı olan şey, farz kılmak, hüküm, Tevrat vb.” anlamlarda da kullanılmıştır.⁵¹ (كتاب) kelimesi değerlendirdiğimiz Ahkâf sûresinde “*Kur’ân’dan önce indirilen (ilâhî) kitaplardan bir kitap*” anlamında kullanılmıştır.⁵²

أَثَرَةٌ

Birinci, ikinci ve dördüncü baktan gelen e-s-r- (أ - ث - ر) fiili, birinci babta (*esera-ye’sûru*), “nakletmek, rivâyet etmek, öğrenip iletmek”; ikinci babta (*esera-ye’siru*), “izinden gitmek, ikram etmek, ağırlamak” ve dördüncü babta (*esira-ye’seru*) “bencil, egoist, hodgam olmak, bir şeyin iyisini kendine seçmek”⁵³ gibi anlamlara gelmektedir. Bir şeyin eseri, onun var olduğunun göstergesi demektir.⁵⁴ Ele aldığımız sûrede, (أَثَرَةٍ مِنْ عِلْمٍ) ifadesinden kasıt, sonraki nesillere güvenilir kişiler vasıtasıyla ulaşılmış eski dönemlerdeki nebilerin ve salihlerin talimatlarının kıvrıntıları⁵⁵ ve “*ilimden bir iz/belge*” demektir.

أَضَلُّ

Sülâsî kökü d-l-l (أ - ض - ل) olan, ikinci ve üçüncü baktan gelen bu fiil, “doğru yoldan, haktan sapmak, hata etmek, telef olmak, yok olmak” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Kelime, hidâyetin zıddıdır.⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiil, türevleriyle beraber yüz doksan bir yerde geçmektedir.⁵⁸ Ele aldığımız bu sûrede geçen *edallu* (أَضَلُّ) fiili ise ism-i tafdîl kalıbındadır ve “*daha sapık*” anlamına gelmektedir.

يَسْتَجِيبُ

İstif’âl babından muzari olan bu fiilin sülâsî kökü c-v-b (ج - و - ب)’dir.⁵⁹ Kök anlamı “yol almak, dolaşp gitmek, mesafe kat etmektir.”⁶⁰ Kelime istif’âl babında

⁵¹ İbn Manzûr, “ktb”, 1/298; İsfahânî, “ktb”, 2/441.

⁵² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr* (Kahire: Naşirûn, ty.), 3/1166; Ebû’l-A’lâ el-Mevdûdî, çev. Muhammed Han Kayanî vd., *Tefhîmu’l-Kur’ân* (İstanbul: İnsan Yay., 1996), 5/26.

⁵³ İbn Manzûr, “esr”, 4/5; Fîrûzâbâdî, “esr”, 37; Karslı, “esr”, 37.

⁵⁴ İsfahânî, “esr”, 1/42.

⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/341.

⁵⁶ Cevherî, “dll”, 282-283; İsfahânî, “dll”, 2/108.

⁵⁷ İsfahânî, “dll”, 2/108; Karagöz vd., “dalâlet”, 112.

⁵⁸ Abdûlbâkî, “dll”, 125.

⁵⁹ İbn Manzûr, “cvb”, 1/283-284; İsfahânî, “cvb”, 1/272.

⁶⁰ Cevherî, “cvb”, 209; İbn Manzûr, “cvb”, 1/283-284.

“cevap verme, tepki verme, cevaplandırma”⁶¹ anlamlarına gelmektedir. Değerlendirdiğimiz âyette *lâ yestecibu* (لَا يَسْتَجِيبُ) formunda geçmekte olup “cevap veremez” anlamına gelmektedir.

حُشِرَ

Bu fiil, “toplamak, toplayıp bir araya getirmek, inceltmek, nazikleştirmek, inceltip keskinleştirmek” anlamlarına gelen h-ş-r (ح - ش - ر) sülâsi fiilinin, meçhul mazî sigasıdır.⁶² İlgili âyette إِذَا ile “insanlar (kıyamet günü) bir araya toplandığı zaman” anlamına gelmektedir. Bu fiilin mastarı olan *haşır* (حَشَرَ) kelimesi kıyamet günü anlamında da kullanılmaktadır.⁶³

أَعْدَاءُ

Bu kelime “koşmak, aşırıp gitmek”⁶⁴ vb. anlamlara gelen a-d-v (ع - د - و) sülâsi kökünden türemiş ‘*adüvvün* (عَدُوٌّ) mastarının çoğul halidir.⁶⁵ “*advün* (عَدُوٌّ), bazen “kalp” itibara alınarak “düşmanlık” bazen” yürümek” itibara alınarak “koşmak” bazen de “muamelede adaleti ihlal etmek” nazara alınarak “zulüm” mânâlarında kullanılmıştır.⁶⁶ Ele alınan âyette “düşmanlık” anlamına gelmektedir.

1.2.3. Âyetlerin Tefsîrî (4-6)

Allah’ın birliği, yaratma ve öldükten sonra dirilme konuları, Kur’ân-ı Kerîm’in dile getirdiği hakikatlerdendir. Yüce Allah dördüncü âyette, müşriklerin Allah’a ortak koştukları şeylerin acziyetini yukarıda da geçtiği gibi şu şekilde gözler önüne sermiştir: “Allah’ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!” Üçüncü âyette kâfirlerin, hakikatlerden yüz çevirmeleri ifade edilerek genel tutumlarından bahsedildikten sonra, bu âyette onların inançları

⁶¹ Cevherî, “cvb”, 209; İbn Manzûr, “cvb”, 1/283-284; Karşî, “cvb”, 461.

⁶² İbn Manzûr, “hşr”, 4/191; Fîrûzâbâdî, “hşr”, 365.

⁶³ İsfahânî, “hşr”, 1/313.

⁶⁴ İbn Manzûr, “adv”, 15/31; İsfahânî, “adv”, 2/189.

⁶⁵ İsfahânî, “adv”, 2/189.

⁶⁶ İsfahânî, “adv”, 2/189.

hususundaki tutarsızlıkları ortaya konulmuştur:⁶⁷ Sanki Yüce Allah Peygamber Efendimize müşriklere hitaben, şöyle demesini emretmiştir: “Ey Muhammed Allah’a şirk koşan o müşriklere de ki: ‘Ey kavmim! Allah’ı bırakıp taptığınız bu putların çok küçük dahi olsa yerden bir şey yarattıklarını bana gösterebilir misiniz? Oysa benim Rabbim yerin ve göğün yaratıcısı ve tek sahibidir. Zaten ona ibadet etmem de bu yüzdendir. Fakat siz hiçbir şey yaratamayan putlara tapıyor, onlardan yardım talebinde bulunuyorsunuz.’”⁶⁸ Akli selîm sahibi olan herkesin kolaylıkla hakikati bulmasına vesile olacak bu ifadelerle yüce Allah müşrikleri, akıllarını kullanmaya çağırmıştır. Zira taptıkları putların kâinatta yaratma adına bir faaliyetlerinin olmaması onların ilah olmadığına delildir.⁶⁹

اِبْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap, yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!) ifadesi ile müşriklerin, “Biz putlara ibadete layık olduklarından değil, bilakis Allah’ın onlara ibadet etmemizi istediğinden dolayı ibadet ediyoruz” diyerek bir gerekçe sunmalarının önüne geçilmektedir.⁷⁰

اَثَّارَةٍ (اَثَّارَةٍ) kelimesinin anlamıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur:

1. Kelime “kalıntı” anlamındadır. Arapların develer üzerinde yağ izleri görülecek derecede semiz olduklarında söyledikleri “سَمِنَتِ النَّاقَةُ عَلَى أَثَارَةٍ مِنْ لَحْمٍ” terkibinden hareketle “öncekilerden kalıntı bir bilgi” anlamında olduğu ifade edilmiştir.⁷¹

2. “Özel, seçilmiş” mânâsındadır. Dolayısıyla bu terki bin “size özel, sadece sizde bulunan bir bilg” mânâsına geldiği belirtilmiştir.⁷²

3. “Yazı” anlamındadır. Bu mânâda terki bin mânâsının “öncekiler tarafından bununla ilgili toprağa çizilmiş bir yazı” olduğu söylenmiştir. Çünkü bazı kâhin

⁶⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ty.), 8/365.

⁶⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l beyân an te’vîl-i âyil-Kur’ân* (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 26/2.

⁶⁹ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr mine’t-tefsîr* (Tunus: Dâru Sahnun, 1997), 15/10.

⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 15/28.

⁷¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 26/9.

⁷² Taberî, *Câmiu’l beyân*, 26/2.

Araplar toprağa bazı işaretler/hat çizerlerdi.⁷³ Taberî, doğruya en yakın görüşün, birinci görüş olduğunu söylemiştir.⁷⁴

Beşinci âyette, bir önceki âyette dikkat çekilen hakikatlere, başka bir açıdan tefekküre sevk edecek bir surette şöyle dikkat çekilmektedir: “*Kim, Allah’ı bırakıp da, kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapıktır? Oysa onlar, bunların tapınmalarından habersizdirler.*” Allah’tan başka varlıklara tapan kimselerin, sapkınlıkta en ileri seviyede olduklarını ifade etmek için *daha sapık* (أَضَلُّ) kelimesi kullanılmıştır.⁷⁵ Âyetteki “مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ” (...kendisine cevap veremeyecek şeylere...) ve “وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ” (Oysa onlar, bunların tapınmalarından habersizdirler.) cümleleri, “cevap veremeyecek olmak” ve “habersiz olmak” vasıflarının cansız varlıklara isnad edilmesi, hem bu varlıklarla hem de bunlara tapanlarla alay edildiğini göstermektedir. Akıllı varlıklar için kullanılan “مَنْ” ve “هُمْ” lafızları da, akılsız varlıklara isnad edilerek aynı şey kastedilmiştir.⁷⁶ Altıncı âyet, müşriklerin kendi elleriyle yapıp taptıkları putların, mahşer günü onları yalanlayıp kendilerine düşman kesileceklerini “*İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o taptıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibâdetlerini de inkâr ederler.*” diyerek açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nasıl ki putlar dünya hayatında müşriklerin isteklerine cevap vermediler, yarın ahirette de onların iddialarını ret edeceklerdir.⁷⁷ Son iki âyette (5-6), müşriklerin akıllarını kullanamamaları sebebiyle, hem bu dünyada düştükleri derin sapıklık hem de ahirette karşı karşıya kalacakları zor durum hakkında bilgi sunulmaktadır.⁷⁸

⁷³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 26/9.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l beyân*, 26/3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 16/179.

⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 15/12.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/12; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/308; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 2012), 4/223.

⁷⁷ Said Havva, *el-Esâs fî’t-tefsîr* (Dâru’s-Selâm, 1989), 9/5246.

⁷⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, çev. S. Kemal Sandıkçı - Yusuf Şevki Yavuz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 13/376-377; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/12.

1.3. Üçüncü Grup Âyetler (7-8)

وَإِذَا تَتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ (٧) أَمْ يَقُولُونَ
افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ
وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٨)

1.3.1. Meâl

7. Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman o inkârcılar, kendilerine geldiğinde Hak (kitap Kur'an) için, düşünmeden “Bu, apaçık bir büyüdür” dediler.

8. Yoksa “Onu uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek olana (cezaya) karşı siz benim için hiçbir şey yapamazsınız. O, sizin, hakkında (düşüncesizce) yaygara kopardığınız şeyi daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter! O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷⁹

1.3.2. Kelime İzahları

تَتْلَىٰ

Bu kelime, “okumak, tilavet etmek”⁸⁰ anlamına gelen t-l-v (تَلَاوَة) kökünden türeyen meçhul fiili muzaridir. Bu fiil mezkûr âyette إذا kelimesiyle beraber “okunduğu zaman” anlamına gelmektedir.

كَفَرُوا

كَفَرُوا kelimesi, k-f-r (كَ-ف-ر) sülâsi fiilin çoğuludur. Anlamı “inkâr etmek, bir şeyi örtmek, bürümek, nankörlük etmek, kaçınmak, uzak kalmak” anlamlarına gelmektedir.⁸¹ (كَافِر) kelimesi hakikati örten anlamına geldiği gibi, çiftçiye de tohumu toprağa gömmesinden dolayı kâfir denmiştir.⁸² Zikri geçen âyette, ism-i mevsûl formu ile “inkâr edenler” anlamında kullanılmıştır.

⁷⁹ el-Ahkâf 46/7-8.

⁸⁰ İbn Manzûr, “tlv”, 14/102-103; İsfahânî, “tlv”, 1/206; Karşlı, “tlv”, 305.

⁸¹ İsfahânî, “kfr”, 2/480; Karşlı, “kfr”, 1864.

⁸² İsfahânî, “kfr”, 2/480.

سِحْرٌ

Kelime, s-h-r (س - ح - ر) sülasi kökünden, “hile yapmak, aldatmak, aklını çelmek, büyülemek, sihir yapmak”⁸³ anlamına gelip hem mastar hem de isim olarak kullanılan bir kelimedir. Sihir, “kandırmak ve gerçeği olmayan hayaller, bir nevi şeytana yaklaşmakla onun yardımını elde etmek” gibi farklı anlamlara da gelmektedir.⁸⁴ İlgili âyette bilinen “*sihir/büyü*” anlamında yer almıştır.

مُبِينٌ

“Zahir oldu, açığa çıktı, belirgin oldu” anlamlarına gelen ve b-y-n (ب - ي - ن) sülâsî kökünden türeyen *mübîn* (مُبِينٌ) kelimesi, if’âl babından ism-i fâildir.⁸⁵ Bir şeyin hem açıklayıcı hem de apaçık oluşunu ifade eden bu kelime sözlükte “ bir şeyin sınırlarını kesin olarak belirleyen, açıklayan, ortaya çıkaran” mânâlarına gelmektedir.⁸⁶ Kelime Kur’ân’da yüz altı kez geçmektedir.⁸⁷ Yüce Kur’ân’ın bir sıfatı olarak Ahkâf sûresinin yedinci âyetinde olumsuz anlamda kullanılmıştır. Zira kâfirlerin Kur’ân için “o (*Kur’ân*) *apaçık bir sihirdir*” demişlerdir ki, bu hakikatin inkârıdır.

اِفْتَرَا

Sülâsîsi f-r-y (ف - ر - ي) olan kelime, ifti’âl babından “yalan söz uydurdu, iftira etti” anlamında mazî fiildir.⁸⁸ Feryun (فَرَى) “bir şeyi kesmek, yarmak, parçalamak, deriyi dikip düzeltmek için kesmek” demektir.⁸⁹ İftira (اِفْتَرَى) kelimesi ise hem düzeltmek hem de bozmak için kullanılmaktadır. Daha fazla bozmak için kullanılan bu kelime,⁹⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi altı yerde geçmekte olup,⁹¹ “yalan, şirk ve zulüm” anlamında yer almıştır.⁹² Bahsi geçen âyette kâfirlerin Allah Rasûlü’ne isnaden, “onu (*Kur’ân*’ı) *uydurdu mu?*” anlamına gelmektedir.

⁸³ İbn Manzûr, “shr”, 4/383; Zebîdî, “shr”, 12/111-112.

⁸⁴ Cevherî, “shr”, 567; İsfahânî, “shr”, 1/566.

⁸⁵ Cevherî, “byn”, 126; İbn Manzûr, “byn”, 13/21-22; İsfahânî, “byn”, 1/189.

⁸⁶ İbn Manzûr, “byn”. 13/21-22; İsfahânî, “byn”, 1/190.

⁸⁷ Abdülbâkî, “byn”, 841.

⁸⁸ İsfahânî, “fry”, 2/328; Karslı, “fry”, 1731.

⁸⁹ Cevherî, “fry”, 876; Zebîdî, “fry”, 39/229-230; İsfahânî, “fry”, 2/328.

⁹⁰ İsfahânî, “fry”, 2/328.

⁹¹ Abdülbâkî, “fry”, 143.

⁹² İsfahânî, “fry”, 2/328.

لَا تَمْلِكُونَ

Kelime, m-l-k (ك - ل - م) sülâsî kökünden, “mâlik olmak, sahip olmak, istila etmek, hâkimiyeti altına almak” anlamlarını ihtiva etmektedir.⁹³ İlgili âyette olumsuz muzari (geniş zaman) fiil olarak geçmekte ve “bir şey yapamazsınız” anlamına gelmektedir.

تُفِضُونَ

İf’âl babından muzari olan bu fiilin sülâsîsi fâze (فَاضَ) dir. Efâze (أَفَاضَ) “doldurup taşırmak, akıtmak, akıp taşmak” anlamlarına gelmektedir.⁹⁴ Harf-i cerri ile “bir şeyin içine dalmak” mânâsına gelen bu kelime,⁹⁵ ele aldığımız âyette, ism-i mevsûl olan مَا ile “içine daldığınız/yaygara kopardığınız” anlamında kullanılmıştır.

كَفَى

Bu fiil “bir şeyi birine yetiştirmek, yettirmek, kâfi gelmek” anlamlarına gelen k-f-y (ك - ف - ي) sülâsî kökünden mazî fiildir.⁹⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yedi defa geçen fiilin failinde çoğunlukla zait (fazlalık) (ب) harf-i cerri bulunmaktadır.⁹⁷ İlgili âyette “yeter” anlamındadır.

1.3.3. Âyetlerin Tefsîri

Önceki âyetlerde (5-6) Yüce Allah, müşriklerin taptığı putların hiçbir şeye güçleri yetmediğini, onların kendilerine yapılan yakarışlara cevap veremediğini, tefekküre sevk edecek bir şekilde dile getirerek, ibadet ve kulluk edilecek yegâne mabudun kendisi olduğunu ifade etmiştir. Yedinci âyetteki “أَيُّهَا” (âyetlerimiz) ifadesinden kasıt, Râzî’ye göre hem okunan âyetler hem de buna delâlet eden mucizelerdir.⁹⁸ Müfessirlerin çoğuna göre ise Kur’ân-ı Kerîm’dir.⁹⁹ Kur’ân’ın

⁹³ İbn Manzûr, “mlk”, 10/491-492; İsfahânî, “mlk”, 2/623; Karşlı, “mlk”, 1964.

⁹⁴ İbn Manzûr, “fyz”, 7/210; İsfahânî, “fyz”, 2/351; Karşlı, “fyz”, 158.

⁹⁵ İsfahânî, “fyz”, 2/351.

⁹⁶ İsfahânî, “kfy”, 2/493; Karşlı, “kfy”, 1867.

⁹⁷ Abdülbâkî, “kfy”, 804.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 20/5.

âyetleri kendilerine okunduğunda kâfirler, bunun apaçık bir sihir olduğunu söylemelerinin sebebi, onun üslûbu karşısında müthiş bir şekilde etkilenmiş olmalarıdır. Zira onların nazarında böyle bir etkileşim, ancak sihirle mümkün olabilir. Fakat sihrin kötü bir şey olduğunun da bilincinde olmalarından hareketle onların, “*bu apaçık bir sihirdir*” sözleri, hem övme hem de yerme anlamı taşımaktadır.¹⁰⁰ Âyette “قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا” buyurulması, yani zamir (قَالُوا) yerine açık ismin (كَفَرُوا) zikredilmesi, onların sapıklık, dalâlet ve inkârda ne derece şedit olduklarına delâlet ettiği gibi,¹⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerine işaret eden “حَقٌّ” kelimesinin zahir olarak getirilmesi de onun bir sihir değil, hakkın ta kendisi olduğunu göstermek içindir.¹⁰² Buradaki “حَقٌّ” kelimesi ile ilgili olarak bazı müfessirler “mûcize, peygamber ve İslam” anlamlarına geldiğini söylemişlerdir.¹⁰³

Sekizinci âyetteki “أَمْ” edatının başındaki hemzenin inkâr, kınama ve ta‘accup için olduğu söylenmiş, dolayısıyla sanki “bırak bu işe yaramaz şeyleri de şu enteresan ve hayranlık veren sözleri dinle!” denilmek istenmiştir.¹⁰⁴ Müfessir Mevdûdî bu âyetin sonunun “*O çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” şeklinde son bulmasının iki mânâsı olduğunu söylemiştir. Birincisi, yüce Allah’ın rahmeti ve lütfu olmasaydı O’na yaptığınız bu iftiralar karşısında sizi ikinci bir nefes almanıza dahi müsaade etmeden hemen yok ederdi. Dolayısıyla hâlâ yaşıyor olmanız onun bir lütfudur. İkincisi, artık bu inadınızdan vaz geçin. Allah’ın rahmet kapısı hâlâ açıktır, yaptıklarınızı affedebilir.¹⁰⁵

1.4. Dördüncü Grup Âyetler (9-10)

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ٩ (قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَأَمْنَ

⁹⁹ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/182; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl* (Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2018), 2/185; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 16/13.

¹⁰⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsîri* (İstanbul: Bayraklı Yay., 2007), 17/502.

¹⁰¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 16/13; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/13; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/185.

¹⁰² İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/13.

¹⁰³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 16/13.

¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/13.

¹⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/345.

وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (١٠) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ (١١)

1.4.1. Meâl

9. De ki: “Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.”

10. De ki: “Ne dersiniz? Şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğulları’ndan bir şahit de bunun benzerini (Tevrat’ta görerek) şahitlik edip inandığı hâlde, siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız?). Şüphesiz Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez.”

11. İnkâr edenler, inananlar için, “Eğer o Kur’an iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi geçemezlerdi” dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için; “Bu eski bir uydurmadır” diyecekler.¹⁰⁶

1.4.2. Kelime İzahları

بَدَعًا

Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette¹⁰⁷ geçen söz konusu kelime, b-d-a (ب - د - ع) sülâsî kökünden “eşi ve örneği olmayan bir şeyi yapmak, icat etmek, ilk olmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁸ Söz konusu âyette “ilk (türedi)” mânâsında kullanılmıştır.

أَدْرِي

Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçen (أَدْرِي) kelimesi,¹⁰⁹ “bir şeyi bilmek, öğrenmek, anlamak, farkında olmak” vb. anlamlara gelen d-r-y (د - ر - ي) fiilinden türemiştir.¹¹⁰ درِي fiilinin mastarı olan (دَرَايَةً) “bir tür hileli bilgi” demektir.¹¹¹ İlgili âyette muzari kalıbında ve olumsuzluk edatı ile beraber *mâ edrî* (مَا أَدْرِي) şeklinde, “ben bilmem” anlamında yer almıştır.

¹⁰⁶ el-Ahkâf 46/9-11.

¹⁰⁷ el-Ahkâf 46/9.

¹⁰⁸ Cevherî, “bda”, 80; İsfahânî, “bda”, 1/115.

¹⁰⁹ Abdülbâkî, “dry”, 78.

¹¹⁰ Cevherî, “dry”, 371; İbn Manzûr, “dry”, 14/254; İsfahânî, “dry”, 1/431.

¹¹¹ İsfahânî, “dry”, 1/431.

اتَّبَعَ

İfti‘âl babından mazî olan fiilin sülâsîsi t-b-a (ت-ب-ع)‘dir. Fiil hem sülâsî hem de ifti‘âl babında “bir şeye tabi olmak, ardından yürümek, izinden gitmek” anlamlarına gelmektedir.¹¹² Kur‘ân-ı Kerîm’de beş defa geçmektedir.¹¹³ Ele aldığımız âyette, “*tabi olurum/uyarım*” anlamındadır.

يُوحَى

Bu kelimenin sülâsîsi “ilham etmek, gizlice söylemek, işaret etmek” mânâlarına gelen v-h-y (و-ح-ي) fiilidir. Bir kavram olarak *vahiy* (وَحْيٌ), “hızlı gösterilen işaret” demektir. Bu işaret; ima, kinaye ve üstü kapalı söylemek şeklinde de olabilmektedir.¹¹⁴ İf‘âl babından meçhul muzari olan fiil, bu kalıpta Kur‘ân-ı Kerîm’de on dört yerde geçmekte olup,¹¹⁵ zikredilen âyette ism-i mevsûl ile “*vahyolunan*” anlamında kullanılmıştır.

شَهِدَ

(شَهِدَ) kelimesi, ş-h-d (ش-ه-د) sülâsî kökünden ism-i fâildir. Kök anlamı “tanık olmak, onaylamak, hazır bulunmak” vb. anlamlara gelen bu fiil,¹¹⁶ tanıklık ve yemin hususlarında yer almaktadır.¹¹⁷ Söz konusu âyette de “*şahit/tanık*” mânâsında yer almıştır.

اسْتَكَبَرْتُمْ

İstif‘âl babından mazî olan *istekbera* (اسْتَكَبَرَ) fiili, k-b-r (ك-ب-ر) fiilinden türemiştir. Kök olarak, “cüsseli olmak, büyük olmak, ağırlığa gitmek, zor gelmek” anlamlarına gelmektedir.¹¹⁸ *İstikbâr* (اسْتِكْبَارٌ) ise kişinin büyüme yollarını ve büyük olmayı arzu etmesi demektir. Bu arzu kişide, gereken yerde ve zamanda olursa güzel; fakat kendisini ihtiyaçsız ve olmayan bir şeyi varmış gibi göstermesi çirkindir.¹¹⁹

¹¹² İbn Manzûr, “tba”, 8/27-28; İsfahânî, “tba”, 1/198.

¹¹³ Abdûlbâkî, “tba”, 43.

¹¹⁴ Fîrûzâbâdî, “vhy”, 183; İsfahânî, “vhy”, 2/835.

¹¹⁵ Abdûlbâkî, “vhy”, 1050.

¹¹⁶ İbn Manzûr, “şhd”, 3/238-239; İsfahânî, “şhd”, 2/29; Karşlı, “şhd”, 1374.

¹¹⁷ İsfahânî, “şhd”, 2/29; Karşlı, “şhd”, 1374.

¹¹⁸ İsfahânî, “kbr”, 2/431; Karşlı, “kbr”, 1839.

¹¹⁹ İsfahânî, “kbr”, 2/435.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu mânâda olmak üzere otuz bir yerde geçen bu kelime,¹²⁰ ilgili ayette “büyüklük tasladınız” anlamındadır.

يَهْدِي

H-d-y- (هـ - د - ي) sülâsî kökünden muzari olan bu fiilin kök anlamı “yol göstermek, doğru yola iletmek, tanıtıp açıklamak, hidâyet etmek” demektir.¹²¹ *Hidâyet* (هداية), “yumuşak bir şekilde yol göstermek” için kullanılmıştır.¹²² Bu fiil Kur'ân-ı Kerîm'de elli bir kez zikredilmiş¹²³ ve ilgili âyette olumsuz muzari “*lâ yehdî* (لا يهدي)” şeklinde olup, “*hidâyete erdirmez*” demektir.

سَبَقُونَا

Asıl anlamı “yürüyüşte öne geçmek”¹²⁴ olan s-b-k (س - ب - ك) fiili sözlükte “geçmek, önce olmak, önde olmak” mânâlarına gelmektedir.¹²⁵ Zikri geçen âyette çoğul mazî kalıbında olup, iki yerde geçmektedir.¹²⁶ Bu fiil, ele alınan âyette olumsuz *mâ sebekûnâ* (ما سَبَقُونَا) formunda “*bizi geçemezlerdi*” anlamındadır.

إِفْكٌ

Kelime, e-f-k (أ - ف - ك) sülâsî kökünden mastardır ve “yalan söylemek, yalan uydurmak, yalan konuşmak” mânâlarına gelmektedir.¹²⁷ Olması gerekenden başka bir şekle giren, yüzünü değiştiren her şeye ifk (إِفْكٌ) dendiği söylenmiştir.¹²⁸ Bundan dolayı estiği yönü değiştiren rüzgâra da mü'tefikeh (مُتَفَكِّهَةٌ) tabiri kullanılmıştır.¹²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de türevleri ile beraber on yerde geçen bu kelime,¹³⁰ Ahkâf sûresi yedinci âyette, *eski* (قَدِيمٌ) sıfatıyla kullanılmış olup “*eski bir yalandır/uydurmadır*” anlamına gelmektedir.

¹²⁰ Abdülbâkî, “kbr”, 109.

¹²¹ Cevherî, “hdy”, 1194; İsfahânî, “hdy”, 2/774.

¹²² İsfahânî, “hdy”, 2/774.

¹²³ Abdülbâkî, “hdy”, 941.

¹²⁴ İsfahânî, “sbk”, 1/68.

¹²⁵ İbn Manzûr, “sbk”, 10/151; Fîrûzâbâdî, “sbk”, 817.

¹²⁶ Abdülbâkî, “sbk”, 588.

¹²⁷ İbn Manzûr, “efk”, 10/390; Karslı, “efk”, 90.

¹²⁸ İsfahânî, “efk”, 1/68.

¹²⁹ İsfahânî, “efk”, 1/68.

¹³⁰ Abdülbâkî, “efk”, 144.

1.4.3. Âyetlerin Tefsîri

Dokuzuncu âyette, Müşriklerin Allah Rasûlü'den (s.a.v.) düşüncesizce bazı âyetler istemeleri, kendisine gaybî konularda sorular sormaları üzerine Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şöyle denilmiştir: “De ki: Gönderilen peygamberlerin ilki ben değilim.” Yani bu ifadede zımnen, “İlk gönderilen elçi ben değilim ki, benden istediğiniz şeyleri size getireyim ve gayba dair sorduğunuz sorulara cevap verebileyim. Bilakis peygamberler, ancak Allah'ın kendilerine vahyettiği mesajları haber verebilirler”, demek istenmiştir.¹³¹ “*Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım.*” ifadesini Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) şöyle tefsir etmiştir: “Benim ve sizin halinizin dünyada nereye varacağını, hangimizin galip, hangimizin mağlup olacağını bilmiyorum.” Kelbî'den (ö. 146/763) de şöyle haber verilmiştir: “Ashab-ı kiram müşriklerin eziyetlerinden bıkınca Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) ‘Ne zamânâ kadar bu hal üzere devam edeceğiz?’ diye sual edince Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle cevap vermiştir: ‘Bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum; Mekke’de mi bırakılacağım yoksa çıkmam mı emredilecek (uykusunda gördüğü hurmalık ve ağaçlık bir yere) bilemiyorum.’”¹³²

Onuncu âyette, eğer bu anlatılanların Allah katından olup ve İsrailoğullarına mensup bir kişinin de bunun benzerini Tevrat'ta görüp iman ettiği halde siz yine de inat edip büyüklük taslamışsanız haksızlık yapmış olmaz mısınız denilerek söylenenlerin Allah'ın vahyi olduğu vurgulanmıştır. Bu âyette geçen şahidin kim olduğu hususunda farklı görüşler serdedilmiştir. Rivayetlere bakıldığında ağırlıklı görüş, Abdullâh b. Selâm (ö. 43/663-664) olduğu yönündedir.¹³³ Müfessirlerin çoğu da bu kanaattedir. Hz. Musa (a.s.) veya İsrailoğullarından herhangi biri olduğu da söylenmiştir.¹³⁴ Kanaatimizce buradaki ihtilaf, Abdullâh b. Selâm'ın ihtidası ile ilgili farklı görüşler olmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁵

¹³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/226.

¹³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/226; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/309.

¹³³ Celâlüddin Ebû'l-Fadl Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013), 13/309-310; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/21.

¹³⁴ Taberî, *Câmiu'l beyân*, 26/9; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 26/22; Ebû'l-Hasen Alâüddin Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl* (Beyrut-Lübnan: Muhammed Emin, ty.), 4/124.

¹³⁵ Mustafa Fayda, “Abdullah b. Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/134-135.

On birinci âyette inkâr edenler, mü'minleri küçümseyerek ve onların Kur'ân-ı Kerîm'e iman etmelerinden yola çıkarak Kur'ân'ın iyi bir şey olmadığını, eğer iyi bir şey olsaydı bu aciz kişiler bizi geçemezlerdi demişler, dolayısıyla Allah'tan olduğu ifade edilen Kur'ân'ın eski bir uydurma olduğu hezeyanını savurmuşlardır. Âyette müminlere bu sözleri sarf eden kâfirlerin müşrikler ya da Yahudiler olduğu söylenmiştir.¹³⁶ Çoğunluğa göre ise müşriklerdir.¹³⁷ Âyetteki “hayır”dan kasıt Kur'ân'dır. Müşriklerin ya da Yahudilerin “Eğer, Muhammed'in getirdiğinde hayır olsaydı, ona inanma hususunda bizi geçemezlerdi!” dedikleri kişilerin; Abdullah b. Selâm, Bilal, Suheyb, Ammar olduğu veya Cüheyne, Müzeyne ve Huzaa kabileleri olduğu söylenmiştir.¹³⁸ “فَسَيَقُولُونَ” kelimesindeki “sîn” harfî gelecek zaman ifade etmesinden olacak ki Elmalılı, sonra gelen kâfirlerin öncekilerden daha azgın olacaklarını dile getirmiştir.¹³⁹ Bu âyet, inkâr edenlerin hoşlanmadıkları bir şey kendilerine söylendiğinde takındıkları iftiracı tavrı gözler önüne sermektedir.

1.5. Beşinci Grup Âyetler (12-14)

وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّنَذِرِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى
لِّلْمُحْسِنِينَ (١٢) إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (١٣) أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٤)

1.5.1. Meâl

12. *Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı. Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.*

13. *“Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır” deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.*

14. *Onlar cennetliklerdir. Yapmakta olduklarına karşılık, orada sürekli kalacaklardır.*¹⁴⁰

¹³⁶ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 15-16/179-180; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/113.

¹³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/113.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 16/189-190; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 4/124; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/113.

¹³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/113.

¹⁴⁰ el-Ahkâf 46/12-14.

1.5.2. Kelime İzahları

إِمَامًا

Kelime, e-m-m (م - م - ء) sülâsî kökünden mastardır ve “imam olmak, başkan olmak, devlet başkanı olmak, sözüne uyulan varlık, önder” mânâlarına gelmektedir.¹⁴¹ İmam, sözlerine ve hareketlerine uyulan bir insan olabileceği gibi, bir kitap da olabilir.¹⁴² Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de altı yerde geçmekte olup,¹⁴³ zikri geçen âyette, Tevrat ile ilgili olarak “*rehber*” anlamında kullanılmıştır.

رَحْمَةً

Kelime, “acımak, bağışlamak, merhamet etmek, esirgemek”¹⁴⁴ anlamlarına gelen r-h-m (م - ح - م) fiilinden mastardır ve aynı zamanda isim olarak “rahmet” anlamında da kullanılmaktadır. Rahmet, Allah’ın sıfatı olarak kullanıldığında ihsan; insan için kullanıldığında zariflik, incelik mânâsı taşıdığı söylenmiştir.¹⁴⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de yetmiş dokuz defa geçen bu kelime,¹⁴⁶ ilgili âyette “*rahmet*” anlamında yer almıştır.

مُصَدِّقٌ

Tef’îl babından ism-i fâil olan kelimenin sülâsî kökü, s-d-k (ق - د - ك) dır. Kök anlamı “doğru olmak, gerçeği söylemek, gerçek sözlü olmak” olan bu fiil tef’îl babında “birini tasdik etmek, doğrulamak, doğru söylediğini bildirmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁷ Zikri geçen âyette “*tasdik edici/doğrulayıcı*” demek olan bu kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de tekil ve çoğul kalıplarında yirmi bir kez zikredilmektedir.¹⁴⁸

بُشْرَى

Kelime b-ş-r (ر - ش - ب) sülâsî kökünden mastardır ve “sevinmek, müjdelemek, ferahlamak” mânâlarına gelmektedir.¹⁴⁹ Aynı zamanda bu kelime

¹⁴¹ İsfahânî, “emm” 1/76; Karslı, “emm”, 120.

¹⁴² İsfahânî, “emm”, 1/76.

¹⁴³ Abdülbâkî, “emm”, 218.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, “rhî”, 12/230; Karslı, “rhî”, 700.

¹⁴⁵ İsfahânî, “rhî”, 1/483.

¹⁴⁶ Abdülbâkî, “rhî”, 550.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, “sdk”, 10/193-194; İsfahânî, “sdk”, 2/52.

¹⁴⁸ Abdülbâkî, “sdk”, 868.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, “bşr”, 4/59-60; Fîrûzâbâdî, “bşr”, 133; Karslı, “bşr”, 188.

müjde veren kişiye “verilen hediye”ye de ad olmuştur.¹⁵⁰ Kur’ân’da on dört defa geçen söz konusu kelime,¹⁵¹ ilgili âyette “*müjde*” anlamına gelmektedir.

لِلْمُحْسِنِينَ

“Güzel olmak, yakışıklı olmak, iyi olmak, faydalı olmak, hoş olmak”¹⁵² anlamlarına gelen sülâsî h-s-n- (ح-س-ن) fiilinden, İf’âl babından ism-i fâildir. *Hasene* (حَسَنَة), *hasen* (حَسَن) ve *hüsnâ* (حُسْنَى) kelimelerinin arasında fark olduğunu söyleyen İsfehânî, ilk ikisinin hem kişiler hem de olaylar için kullanıldığını, üçüncüsünün ise sadece olaylar için kullanıldığını söylemiştir.¹⁵³ İhsân ise “iyilik etmek, işini güzel yapmak ve Allah’ı görüyor gibi ibadet etmek” anlamlarına gelir.¹⁵⁴ Muhsin kelimesi ise çoğul olarak Kur’ân-ı Kerîm’de otuz dokuz kez yer almaktadır. İlgili âyette “*iyi ve güzel iş yapanlar*” anlamına gelmektedir.

اسْتَقَامُوا

Kelime, k-v-m (ق-و-م) sülâsî kökünden türemiştir; kök olarak “ayağa kalkmak, dikilmek, yapmak, icra etmek” vb. anlamlara gelmektedir.¹⁵⁵ *İstekâmû* (اسْتَقَامُوا) ise istif’âl babından mazî ve çoğul şeklindedir. Kur’ân-ı Kerîm’de aynı kalıp ve vezinde dört yerde geçmekte olup,¹⁵⁶ zikri geçen âyette ism-i mevsûle bağlı olarak “*dosdoğru olanlar*” anlamında kullanılmıştır.

خَوْفٌ

“korkmak, sakınmak, çekinmek, endişe etmek, korku” mânâlarına gelmektedir.¹⁵⁷ Hem dünya hem de ahiret ile ilgili olarak zikredilen, bilgi ya da zanna dayanan bir işarete istinaden arzu edilmeyen bir şeyin meydana geleceğinin beklemek için kullanılan *havf* (خَوْف), *emn*

¹⁵⁰ İsfehânî, “bşr”, 1/137; İbrahim Medkur (ed.), *el-Mu‘cemü’l-vesît* (İhyâi’t-Türâs, ty.), 91.

¹⁵¹ Abdülbâkî, “bşr”, 289.

¹⁵² Cevherî, “hsn”, 251; Fîrûzâbâdî, “hsn”, 363; Karşlı, “hsn”, 556.

¹⁵³ İsfehânî, “hsn”, 1/311.

¹⁵⁴ İsfehânî, “hsn”, 312; Karagöz vd., “ihsân”, 299-300.

¹⁵⁵ Cevherî, “kvm”, 978; İsfehânî, “kvm”, 2/414; Karşlı, “kvm”, 1827.

¹⁵⁶ Bk. et-Tevbe, 9/7; Fussilet, 41/30; el-Ahkâf, 46/13; Cin, 72/16.

¹⁵⁷ Fîrûzâbâdî, “hvf”, 512; Karşlı, “hvf”, 812.

(أَمْن) kelimesinin zıddıdır.¹⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi altı farklı âyette geçen kelime,¹⁵⁹ ilgili âyette “*korku*” anlamında yer almıştır.

يَحْزَنُونَ

Bu fiil “üzgün olmak, üzülmek, acımak, kederlenmek”¹⁶⁰ anlamlarına gelen h-z-n (ح - ز - ن) sülâsî kökünden, muzari bir fiildir. Kur’ân-ı Kerîm’de farklı formlarda yirmi üç yerde geçen kelime,¹⁶¹ söz konusu âyette olumsuz mânâda kullanılmış olup, (لَا هُمْ يَحْزَنُونَ) “onlar üzülmeyeceklerdir” anlamına gelmektedir.

أَصْحَابُ

Sâhib (صاحب) kelimesinin çoğulu olan kelimenin kökü, “arkadaşlık etmek, eşlik etmek, dost olmak, refakat etmek”¹⁶² vb. mânâlarına gelen s-h-b- (ب - ح - ص) fiilidir. Sahip, insan veya hayvan, zaman veya yer olsun, hiçbir zaman bir şeyden ayrılmayandır. Bu beraberliğin beden veya destekle olması arasında fark olmadığı söylenmiştir.¹⁶³ Kur’ân-ı Kerîm’de yetmiş yedi kez geçen kelime,¹⁶⁴ mezkûr âyette أَصْحَابُ الْجَنَّةِ şeklinde muzaf olarak “*cennetin sahipleri/cennetlikler*” anlamındadır.

جَزَاءً

Kelime, c-z-y (ج - ز - ي) sülâsî kökünden mastar olup “yerine getirmek, vermek, ödemek, ifa etmek, ödüllendirmek, karşılığını vermek, yetinmek, yeterli olmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁵ Türkçede olumsuz anlamda kullanılan bu kelime, Kur’ân’da yapılan işin karşılığı anlamında hem mükâfat hem de ceza için yer almıştır.¹⁶⁶ İlgili âyette “*bir karşılık*” anlamında zikredilen kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de otuz iki defa geçmektedir.¹⁶⁷

¹⁵⁸ İsfahânî, “hvf”, 1/415.

¹⁵⁹ Abdülbâkî, “hvf”, 487.

¹⁶⁰ İbn Manzûr, “hzn”, 13/111; Zebîdî, “hzn”, 34/411; İsfahânî, “hzn”, 1/304.

¹⁶¹ Abdülbâkî, “hzn”, 978.

¹⁶² Cevherî, “shb”, 633; İbn Manzûr, “shb”, 1/819.

¹⁶³ İsfahânî, “shb”, 2/46.

¹⁶⁴ Abdülbâkî, “shb”, 123.

¹⁶⁵ Cevherî, “czy”, 182; İsfahânî, “czy”, 1/248; Karslı, “czy”, 399.

¹⁶⁶ İsfahânî, “czy”, 1/249; Karagöz vd., “ceza”, 99.

¹⁶⁷ Abdülbâkî, “cze”, 414.

1.5.3. Âyetlerin Tefsîri

Bu âyetler de müşriklerin sözlerinin yersiz ve temelsiz olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki, وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً “Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ’nın kitabı da vardı.” buyurularak, Kur’ân’dan önce indirilen Tevrat’a atıf yapılarak, müşriklerin tutarsızlıklarına işaret edilmiştir. Çünkü onlar daha önce Musa’ya (a.s.) indirilen Tevrat’a inanıp, onun vahiy mahsûlü olduğunu kabul ettikleri bilinmektedir.¹⁶⁸ Tevrat’a “imam” ve “rahmet” denilmesi, onun Hz. İsa’ya (a.s.) verilen İncil’den önce gelmesi ve esas hükümlerin onda yer almasından dolayıdır.¹⁶⁹ Bu iki sıfat aynı zamanda, Tevrat’taki hükümlerin hayata tatbikinin mümkün olduğunu gösterdiği gibi, Tevrat’ın bu vasıflara sahip olduğunu kabul eden müşriklerin, ondaki hükümleri tasdik edici olarak indirilen Kur’ân için söyledikleri “öncekilerin masalı” yakıştırmalarının da doğru olmadığını göstermektedir.¹⁷⁰ Kur’ân-ı Kerîm’in sadece Musa’ya (a.s.) indirilen Tevrat’ı değil, önceki bütün kitapları tasdik edici olarak geldiği zikredilmiştir.¹⁷¹ Âyetin sonundaki لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا “Zulmedenleri uyarmak, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara müjde olmak üzere...” ifadesi, Kur’ân-ı Kerîm’in indiriliş sebebinin, zalimleri uyarmak ve inanıp güzel iş yapanları müjdelemek olduğunu göstermektedir.¹⁷²

On üçüncü âyetteki muhsinlerin, “Rabbimiz Allah deyip sonra da dosdoğru olanlar” şeklinde nitelenmesi, zihinlere yerleştirilmiş önemli bir husustur. Müfessirler, dosdoğru olmaktan kastın, tevhit ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şeriâtı üzere yaşamak olduğunu söylemişlerdir.¹⁷³ Seyyid Kutup (ö. 1966.), “Rabbimiz Allah’tır” sözünün, alelade bir söz olmadığını, aksine muhteşem bir hayat nizamının ifadesi olduğunu söylemektedir.¹⁷⁴ On dördüncü âyetle bu kimselerin, yaptıkları güzel ameller neticesinde, ebedi olarak kalmak üzere cennette girecekleri müjdesi

¹⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/24.

¹⁶⁹ Seyyid Kutup, çev. M. Emin Saraç vd. *Fî Zılâli’l-Kur’ân* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2004), 13/314.

¹⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 20/22; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/25.

¹⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/228; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/311.

¹⁷² Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 20/15.

¹⁷³ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/311.

¹⁷⁴ Kutup, *fî Zılâli’l-Kur’ân*, 13/315.

verilmektedir. Buradaki “أَصْحَابُ الْجَنَّةِ” tamlamasının, aidiyet ifade ettiği¹⁷⁵ ve bu müjdenin, meleklerin yanı sıra Yüce Allah tarafından da vasıtasız bir şekilde verileceği söylenmiştir.¹⁷⁶

1.6. Altıncı Grup Âyetler (15-16)

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (١٥) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَ الصَّادِقُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (١٦)

1.6.1. Meâl

15. Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında) taşınması ve süten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: “Rabbim! Bana ve anne babama verdiği nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.”

16. İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, onlara öteden beri yapılagelen doğru bir va'ddir.¹⁷⁷

1.6.2. Kelime İzahları

وَصَّيْنَا

Tef'îl babından mazî fiil olan bu kelime, v-s-y (و-ص-ي) sülâsî kökünden türemiş olup “vasiyet etmek, tavsiye etmek, emretmek, görevlendirmek” vb. anlamlara gelmektedir.¹⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de altı yerde geçen kelime,¹⁷⁹ ilgili âyette “emrettik” anlamında yer almıştır.

¹⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/28.

¹⁷⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/16.

¹⁷⁷ el-Ahkâf 46/15-16.

¹⁷⁸ Cevherî, “vsy”, 1250; Fîrûzâbâdî, “vsy”, 1759.

اِحْسَانًا

Kelime, “güzel, hoş, iyi, faydalı, uygun”¹⁸⁰ anlamlarına gelen h-s-n (ح - س - ن) sülâsî kökünden türemiş, if’âl babından mastardır. Kur’ân-ı Kerîm’de mastar olarak on iki yerde zikredilmiştir;¹⁸¹ âyette ise “iyi/güzel davranmak” anlamındadır.

كُرْهًا

كُرْهًا kelimesi “tahammül edememek, çirkin bulmak, tiksirmek, sevmemek, nefret etmek, dayanamamak”¹⁸² anlamlarına gelen k-r-h (ك - ر - ه) sülâsî kökünden mastardır. Kur’ân-ı Kerîm’de farklı kalıplarda yirmi üç kere yer alırken,¹⁸³ zikri geçen âyette “zorlukla/zahmetle” anlamında kullanılmıştır.

أَشَدَّ

Kelime, ş-d-d- (ش - د - د) sülâsî kökünden türemiş “bağlamak, sıkıştırmak, kuvvetlendirmek, güçlendirmek, sıkı yapmak vb.” anlamlara gelmektedir.¹⁸⁴ Bu kelimenin, on sekiz ile otuz yaş arası olan kişiler için ve cem‘i kalıbında tekil olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.¹⁸⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de sekiz kez zikredilmiş,¹⁸⁶ âyette de “olgunluk çağı” anlamında yer almıştır.

أَوْزَعَنِي

“Yasaklamak, engellemek, alıkoymak, durdurmak”¹⁸⁷ anlamlarına gelen kelime v-z-a (و - ز - ع) sülâsî fiilden türemiş, if’âl babından emirdir ve “ilham et” anlamındadır. Kulun Yüce Allah’a emretmesi söz konusu olamayacağı için burada dua anlamındadır; Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçmektedir.¹⁸⁸

¹⁷⁹ Abdülbâkî, “vzy”, 954.

¹⁸⁰ Cevherî, “hsn”, 251; İbn Manzûr, “hsn”, 13/ 114-115; Fîrûzâbâdî, “hsn”, 363.

¹⁸¹ Abdülbâkî, “hsn”, 63.

¹⁸² Cevherî, “krh”, 997; İbn Manzûr, “krh”, 13/534.

¹⁸³ Abdülbâkî, “krh”, 802.

¹⁸⁴ Cevherî, “şdd”, 587; İbn Manzûr, “şdd”, 3/232-233; Fîrûzâbâdî, “şdd”, 846.

¹⁸⁵ Cevherî, “şdd”, 587; Fîrûzâbâdî, “şdd”, 846.

¹⁸⁶ Abdülbâkî, “şdd”, 118-119.

¹⁸⁷ Cevherî, “vza”, 1242; Fîrûzâbâdî, “vza”, 1750.

¹⁸⁸ Abdülbâkî, “vza”, 261.

تَرْضِيهٌ

Muzari olan kelimenin sülâsisi r-z-y (ر - ض - ي) olup kök olarak “razı olmak, istemek, hoşnut olmak, memnun olmak, kabullenmek, tasdik etmek vb.” anlamlara gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekilde iki yerde zikredilmekte,¹⁸⁹ burada ise “*razı olacağın*” anlamına gelmektedir.

أَصْلَحُ

İf’âl babından emirdir; “isabetli olmak, doğru olmak, uygun olmak, kabule şayan olmak vb.”¹⁹⁰ anlamlara gelen s-l-h (ص - ل - ح) sülâsî kökünden türemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de emir kalıbında tekil ve çoğul olmak üzere altı yerde geçmekte,¹⁹¹ ilgili âyette dua anlamında “*neslimi islah et*” mânâsına gelmektedir.

تُبْتُ

Mazî birinci tekil şahıs fiilin kökü t-v-b (ت - و - ب)’dir ve “tövbe etmek, fenalıktan dönmek, istiğfar etmek, yaptığı kötülüğe pişman olmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹² Bu kalıpta Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde geçen kelime,¹⁹³ sözü edilen âyette “*döndüm/yöneldim*” anlamında zikredilmektedir.

نَتَقَبَّلُ

نَتَقَبَّلُ kelimesi, “kabul etmek, onaylamak, tasvip etmek, uygun bulmak” gibi anlamlara gelen k-b-l (ك - ب - ل) sülâsî fiilinden türemiş, tefe’ul (تَفَعَّلُ) babından birinci çoğul şahıs muzari fiildir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu formda sadece bu âyette geçmekte¹⁹⁴ olup, zikri geçen âyette “*kabul edeceğiz*” anlamına gelmektedir.

نَتَجَاوَزُ

Kelime, “seyahat etmek, geçmek, izinli olmak, mümkün olmak vb.”¹⁹⁵ mânâlara gelen c-v-z (ج - و - ز) sülâsî kökünden, tefâ’ul (تَفَاعَلُ) babından birinci çoğul şahıs muzari fiildir. “عن” ile kullanıldığında “umursamamak, hatayı affetmek,

¹⁸⁹ Abdülbâkî, “rzy”, 351.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, “slh”, 2/516-517; Fîrûzâbâdî, “slh”, 939.

¹⁹¹ Abdülbâkî, “slh”, 126.

¹⁹² Cevherî, “tvb”, 138; Fîrûzâbâdî, “tvb”, 200.

¹⁹³ Abdülbâkî, “tvb”, 325.

¹⁹⁴ el-Ahkâf 46/16.

¹⁹⁵ Cevherî, “cvz”, 211; İbn Manzûr, “cvz”, 5/325-326; Fîrûzâbâdî, “cvz”, 310.

kusuru örtmek” anlamlarına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de tek bir yerde geçmektedir.¹⁹⁶ Söz konusu âyette de “عن” ile kullanılmış, “*affedeceğiz*” anlamına gelmektedir.

يُوعِدُونَ

Kelime, v-a-d (و - ع - د) sülâsî kökünden hem hayır hem de şer için zikredilmekte “vaad etmek, söz vermek”¹⁹⁷ mânâlarına gelmektedir; meçhul muzari fiildir. Âyette “*vaad olundukları*” anlamına gelen kelimenin Kur’ân-ı Kerîm’de on yerde yer aldığı bilinmektedir.¹⁹⁸

1.6.3. Âyetlerin Tefsîri

On beşinci âyette Yüce Allah “*Biz, insana anne babasına iyi davranmasını emrettik.*” buyurmuştur. Buradaki “وَصَيَّنَا” ifadesinin “emrettik” mânâsına geldiği dolayısıyla mânânın “biz insana anne-babasına iyilik yapmasını emrettik.” şeklinde olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁹ Âyetteki “الْإِنْسَانَ” kelimesinin cins için olduğu, haliyle tek bir kişiyi değil, insan cinsini ifade ettiği dile getirilmiştir.²⁰⁰ “إِحْسَانًا” kelimesi, anne babaya yapılan fiilin ismi, “الْحَسَنَ” kelimesinin ise, ismi mef’ûl mânâsında olup, anne babaya yapılan iyiliğin ismi olduğu söylenmiştir.²⁰¹ Buradaki “إِحْسَانًا” kelimesinin mahalli ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Bir yoruma göre, “وَصَيَّنَا” fiili tazmin, yani “أَلَزَمْنَا” mânâsını içerdiğinden “إِحْسَانًا” ikinci mef’ûl olup âyet, “*Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik*” anlamına geldiği söylenmiştir.²⁰² Başka bir yoruma göre “إِحْسَانًا” kelimesinin, mef’ûlu mutlak olduğu söylenmiştir. Şöyle ki, احْسَنًا بِالْوَصِيَّةِ لِلْإِنْسَانِ بِوَالِدَيْهِ “أَحْسَنًا” fiili “إِحْسَانًا” mânâsında olup âyetin takdiri şöyledir: “*Biz insana, anne babaya iyi davranmayı tavsiye etmekle gerçekten iyi yaptık.*”²⁰³ Muzaf takdir edilmek suretiyle, şöyle bir terkip de yapılmış, “وَصَيَّنَا الْإِنْسَانَ”

¹⁹⁶ Abdülbâkî, “cvz”, 914.

¹⁹⁷ Cevherî, “vad”, 1251; Fîrûzâbâdî, “vad”, 1764.

¹⁹⁸ Abdülbâkî, “vad”, 1051.

¹⁹⁹ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/385; Neseffî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/317.

²⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/29.

²⁰¹ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/385.

²⁰² Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *el-Bahru’l-muhît* (Bağdat: Mektebetü’n-Nahda, ty.), 8/60.

²⁰³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 25/27.

”بوالديه إيضاء ذا حُسنِ” böylece âyet “Biz kesinlikle insana anne babasına iyi davranması hususunda güzel bir tavsiyede bulunduk.” mânâsına gelmektedir.²⁰⁴

“Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.” Âyetin bu kısmının Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında indiği söylenmekle beraber, burada kastedilenin belli bir kişi olmayıp, her insan için söz konusu olduğu da söylenmiştir.²⁰⁵ Taberî ve Râzî, âyetin Hz. Ebû Bekir (r.a.) hakkında inmiş olmasını daha isabetli görürken,²⁰⁶ Kurtubî genel olmasını daha doğru bulmuştur.²⁰⁷ Âyetteki “وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا” cümlesi, hamilelik ve süt emzirme meselesi hakkında önemli bir bilgiyi içermektedir. Genellikle hamilelik süresi dokuz aydır. Bundan daha az sürede meydana gelen hamileliklerde, çocuğun sağlığının bozuk olacağı, fazla yaşamayacağı vs. ifadeler, halk arasında dolaşan sözlerdendir. Özellikle altı ayda doğum yapan bir kadın hakkında, bu çocuğu gayri meşru bir yoldan edindiği gibi yanlış kanaate sahip olanlar olmuş, ama bu âyetin ışığında bu düşünceden vazgeçilmiştir. Meseleyle ilgili olarak bir rivayete göre; Hz. Ömer’e (r.a.) altı ayda doğum gerçekleştiren bir kadın getirilir. Hz. Ömer (r.a.) bu kadına recim cezası uygulamak istediğinde Hz. Abbas (r.a.), şöyle der: Ey müminlerin emiri! Yüce Allah bu konuda kitabında bir çözüm yolu göstermiş ve şöyle buyurmuştur: “Analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler.”²⁰⁸ Bu âyette²⁰⁹ de, “Onun (anne karnında) taşınması ve süttten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır.” buyurulmuştur. Buna göre otuz ayın iki yılı emzirme, altı ayı da hamilelik süresidir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) recimden vazgeçmiştir.²¹⁰ Hamileliğin en az müddetinin altı ay olduğu böylece sabit olmuştur. Bu rivayette cereyan eden konuşmanın Hz. Ömer ile Hz. Ali; Hz. Osman ile Hz. Abbas ya da Hz. Osman ile Hz. Ali arasında gerçekleştiği de

²⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8/60.

²⁰⁵ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/386; Kurtubî, *el-Câmi*, 16/194.

²⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l beyân*, 26/10; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/32.33.

²⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/194.

²⁰⁸ el-Bakara 2/233.

²⁰⁹ el-Ahkâf 46/15.

²¹⁰ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/386-387.

söylenmiştir.²¹¹ Ebû Hanîfe (ö. 150/767) bu âyete dayanarak, süt haramlığının meydana gelebilmesi için bu emmenin, iki buçuk yıl içinde olması gerektiğini söylerken, cumhûr-i ulemâ Bakarâ sûresinin 233. âyetini delil alarak, bu sürenin iki yıl olduğunu söylemişlerdir.²¹² Aynı zamanda âyette insanın, olgunluk yaşına gelince nasıl dua etmesi gerektiğine de vurgu yapılmıştır. Müfessirler, bütün peygamberlerin kırk yaşından sonra peygamber olduklarını söylemişler; fakat Hz. Îsâ'nın (a.s.) kırk yaşından önce peygamber olduğu gerçeğinden hareketle, çoğu peygamberler için böyle olduğunu söylemenin daha doğru olduğu söylenmiştir.²¹³

On altıncı âyette Yüce Allah, cennetlikler arasında olan kulların yaptıkları amellerinin en güzeline göre hüküm verecek, ahiretteki derecelerini buna göre tayin edecek ve yaptıkları hatalarını lütfu ve merhametiyle görmezlikten geleceği ifade edilmiştir. Âyette “أَحْسَنَ” (en güzel) ifadesiyle “güzel” mânâsının kastedildiği söylenmiştir.²¹⁴ Râzî, (وَعَدَ الصَّدَقِ) ifadesinin mef'ûlü mutlak olduğunu; çünkü âyetteki “تَتَقَبَّلُ” ve “تَتَجَاوَزُ عَنْ” fiilleri, Yüce Allah'ın o kimselerin amellerini kabul edip, günahlarını affedeceği hususunda bir vaadi olup, bu vaadin gerçekleşeceği hususunda hiçbir şüphenin olmadığını beyan ettiği anlamına geldiğini söylemiştir.²¹⁵

1.7. Yedinci Grup Âyetler (17-20)

وَالَّذِي قَالَ لِيَا أَيْدِيهِ أَفْ لَكُمْ أَنِّي أَخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (١٧) أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (١٨) وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوفيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٩) وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طِبْيَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (٢٠)

²¹¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/26; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., (Kahire: Mektebetü'l-Evlâd eş-Seyh li't-Turâs, 1421/2000), 5/2733.

²¹² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâi'ü'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kurân* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 1/289.

²¹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/32.

²¹⁴ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 13/390; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/36.

²¹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/36.

harfî de vikaye nunu'dur. Söz konusu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçmekte olup,²²¹ cümle olarak “*beni tehdit mi ediyor sunuz?*” anlamında kullanılmıştır.

أُخْرِجَ

Birinci tekil şahıs muzari meçhul fiil olan kelime, h-r-c (خ-ر-ج) sülâsî kökünden türemiştir. Kök anlamı “çıkarmak, bulunduğu yeri terk etmek, dışarı çıkmak” anlamlarına gelmekte²²² ve Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde zikredilmektedir.²²³ Ele alınan âyette mastar harfî olan (أَنْ) ile kullanılmış olup, “*diriltilecek olmakla mı (beni tehdit ediyor sunuz)*” anlamında yer almaktadır.

خَلَّتْ

Kelime h-l-v (خ-ل-و) sülâsî fiilinin mazî formu olan خَلَّتْ fiili, “yoksun olmak, halvete çekilmek, baş başa kalmak, bulunmamak” vb. mânâlara gelmektedir.²²⁴ Ele alınan âyette ise “...(*nice nesiller*) *gelip geçmişken*...” anlamında zikredilmektedir; Kur'ân-ı Kerîm'de on beş âyette geçmektedir.²²⁵

الْقُرُونُ

الْقُرُونُ kelimesi; k-r-n (ق-ر-ن) fiilinden türemiş ve “yüzyıl, asır, boynuz, nesil, zirve, yaş, çağ, kuşak” vb. mânâlara gelen قَرْنُ kelimesinin çoğuludur.²²⁶ Söz konusu âyette “*nice nesiller*” anlamında yer almış, Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul haliyle on yerde zikredilmiştir.²²⁷

يَسْتَغِيثَانِ

Sülâsî kökü, ğ-v-s (غ-و-ث) olan يَسْتَغِيثَانِ fiili, istif'âl babından muzari fiil olup “yardım dilemek, yardıma çağırmak, imdat istemek” gibi mânâlara gelmektedir.²²⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de tesniye olarak sadece bu âyette geçmektedir.²²⁹ Değerlendirilen âyette “*sığınyorlar*” anlamına gelmektedir.

²²¹ Abdülbâkî, “vad”, 366.

²²² Cevherî, “hrc”, 311; İsfahânî, “hrc”, 1/374; Karslı, “hrc”, 708.

²²³ Abdülbâkî, “hrc”, 72.

²²⁴ Cevherî, “hlv”, 333; İbn Manzûr, “hlv”, 14/237-238; Fîrûzâbâdî, “hlv”, 496-497.

²²⁵ Abdülbâkî, “hlv”, 480.

²²⁶ Cevherî, “krn”, 936; Fîrûzâbâdî, “krn”, 1315.

²²⁷ Abdülbâkî, “krn”, 751.

²²⁸ Cevherî, “ğvs”, 862; İbn Manzûr, “ğvs”, 2/174.

²²⁹ Abdülbâkî, “ğvs”, 999.

وَيْلَكَ

وَيْلَ kelimesi, “keder, acı, yazıklar olsun, yuh olsun, vah olsun” gibi anlamlara gelip, fiil olarak kullanımı olmayan bir isimdir.²³⁰ Cehennemde bir vadi ismi olduğu da söylenir.²³¹ İlgili âyette “yazıklar olsun sana” mânâsında zikredilmekte, Kur’ân-ı Kerîm’de biri bu âyette “وَيْلَكَ” şeklinde, diğerleri Tâhâ sûresinin altmış birinci ve Kasas sûresinin sekseninci âyetlerinde “وَيْلَكُمْ” formunda toplamda üç yerde geçmektedir.

أَسَاطِيرَ

“Çizgi çizmek, yazmak, kayda geçmek, resmetmek vb.” mânâlara gelen s-t-r (س - ط - ر) sülâsî kökünden türeyen أَسَاطِيرَ kelimesi,²³² أُسْطُورَةٌ kelimesinin çoğuludur. İlgili âyette tamlama olarak أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ şeklinde “evvelkilerin masalları” anlamında kullanılmıştır. Söz konusu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz farklı âyette zikredilmektedir.²³³

أُمَمٍ

أُمَمٍ kelimesinin çoğulu olan أُمَمٌ kelimesi “milletler, ümmetler, kavimler, halklar, topluluklar, cemaatler” demektir.²³⁴ Söz konusu âyette “topluluklar” anlamında yer almıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de tekil ve çoğul olmak üzere altmış dört defa geçen “ümme” kelimesi,²³⁵ daha çok toplum/cemaat anlamında kullanılmakla beraber, din, müddet, zaman, önder ve topluluk mânâsına da alınmıştır.²³⁶

خَاسِرِينَ

Bu kelime, sülâsî kökü “zarar etmek, aldanmak, kaybetmek, açık vermek, kâr edememek, sapıtmak, helak olmak”,²³⁷ gibi mânâlara gelen h-s-r (ح - س - ر) fiilinden

²³⁰ İbn Manzûr, “vyl”, 11/737-738; İsfahânî, “vyl”, 2/917.

²³¹ Cevherî, “vyl”, 1274; İsfahânî, “vyl”, 918; Fîrûzâbâdî, “vyl”, 1786.

²³² Cevherî, “str”, 537; İsfahânî, “str”, 2/580; Karslı, “str”, 1265.

²³³ Abdûlbâkî, “str”, 104.

²³⁴ İbn Manzûr, “emm”, 12/31-32; İsfahânî, “emm”, 1/77; Karslı, “emm”, 11.

²³⁵ Abdûlbâkî, “emm”, 226-227.

²³⁶ Karagöz vd., “ümme”, 669.

²³⁷ Cevherî, “hsr”, 319; Fîrûzâbâdî, “hsr”, 465.

türemiş ism-i fâildir. Zikredilen âyetle “*ziyana uğrayanlar*” demek olup Kur’ân-ı Kerîm’de aynı formda, on sekiz yerde geçmektedir.²³⁸

لِيُؤْفِقَهُمْ

لِيُؤْفِقَهُمْ tef’îl babından muzari fiildir ve yapılan bir işin karşılığını tam olarak vermek anlamına gelmektedir. Sülâsî kökü “yetmek, tamam olmak, tamamlanmak vb.” anlamlarına gelen v-f-y (و - ف - ي) fiilidir.²³⁹ Âyetle “ (*yaptıklarının karşılığını*) *tastamam verecek*” mânâsına gelen fiil, Kur’ân-ı Kerîm’de farklı kalıplarda dokuz defa geçmektedir.²⁴⁰

لَا يُظْلَمُونَ

Olumsuz meçhul muzari fiil olan kelime, “zalim olmak, zalimce davranmak, haksızlık yapmak” mânâlarına gelen z-l-m (م - ل - ظ) sülâsî kökünden türemiştir.²⁴¹ İlgili âyetle “*onlara haksızlık yapılmaz*” anlamında kullanılmıştır. Bu kökten türeyen kelimeler Kur’ân’da iki yüz seksen iki defa zikredilmiştir.²⁴²

يُغَرِّضُ

Kelime a-r-z (ع - ر - ض) sülâsî kökünden “belirmek, görünmek, ortaya çıkmak, sunmak, teşhir etmek” mânâlarına gelmektedir;²⁴³ meçhul muzari fiildir. Aynı kökten türeyen fiiller Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekliyle iki yerde geçmektedir.²⁴⁴ Değerlendirilen âyetle ise “*sunuldukları*” anlamında kullanılmıştır.

أَذْهَبَتْهُمُ

أَذْهَبَتْهُمُ if’âl babından mazî fiildir; “gidermek, izale etmek, yok etmek” mânâlarına gelmektedir. Bu kelimenin kökü “yürüyüp gitmek, gitmek, yürümek, yolculuğa çıkmak, yok olup gitmek” anlamlarına gelen z-h-b (ب - ه - ذ) fiilidir.²⁴⁵

²³⁸ Abdülbâkî, “hsr”, 467.

²³⁹ Cevherî, “vfy”, 1259; Karşî, “vfy”, 2113.

²⁴⁰ Abdülbâkî, “vfy”, 1052.

²⁴¹ Cevherî, “zlm”, 720; Fîrûzâbâdî, “zlm”, 1035; Karşî, “zlm”, 1524.

²⁴² Abdülbâkî, “zlm”, 657-662.

²⁴³ Cevherî, “arz”, 754; Karşî, “arz”, 1562.

²⁴⁴ Abdülbâkî, “arz”, 1015.

²⁴⁵ Cevherî, “zhh”, 410; Fîrûzâbâdî, “zhh”, 598; Karşî, “zhh”, 970.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu babta on dört defa zikredilmiş,²⁴⁶ söz konusu âyette “yok ettiniz/harcadınız” anlamında yer almıştır.

اسْتَمْتَعْتُمْ

Kelime “faydalanmak, zevk almak, zevk duymak” anlamında istifâl babından mazî fiildir. Kökü “son derece iyi olmak, çok kıymetli ve değerli olmak” anlamlarındaki m-t-a (م-ت-ع) fiilidir.²⁴⁷ Âyette “faydalandınız” mânâsına gelen kelime Kur’ân-ı Kerîm’de bu kalıpta altı farklı yerde zikredilmektedir.²⁴⁸

الهُونِ

الهُونِ kelimesi h-v-n (ه-و-ن) sülâsî kökünden mastardır. Kök olarak “kolay olmak, kolay gelmek, yeryüzünde vakar ile yürümek, güçlü, kendisini hafife alan birine karşı zilleti kabullenmek” mânâlarına gelmektedir.²⁴⁹ Âyette “azap” kelimesinin sıfatı olarak “alçaltıcı bir azap” anlamında ifade edilmiştir. Söz konusu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de beş âyette yer almaktadır.²⁵⁰

تَفْسُقُونَ

F-s-k (ف-س-ك) sülâsî kökünden muzari fiil olan kelimenin kök anlamı “isyan etmek, kafa tutmak, günah işlemek, itaatsizlik etmek” demektir.²⁵¹ Bu haliyle Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde zikredilmektedir.²⁵² Ele alınan âyette بما lafzı ile “yoldan çıkmanız sebebiyle” mânâsında yer almaktadır.

1.7.3. Âyetlerin Tefsîri

Önceki âyetlerde anne babaya itaat eden kişinin vasıfları zikredilmiş, on yedinci âyette de anne-babaya karşı saygısız; yeniden dirilişi, kıyameti ve hesap gününü inkâr eden âsî kişi tavsif edilmiştir. Kişiyi böyle bir düşünceye sevk eden âmilin, kibir ve enâniyet olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu âyetin belli şahıslar hakkında nâzil olduğu söylenmiş olsa da, söz konusu vasıflara sahip olan herkesi

²⁴⁶ Abdûlbâkî, “zhb”, 83.

²⁴⁷ İsfahânî, “mta”, 2/586-587; Karşlı, “mta”, 1935.

²⁴⁸ Abdûlbâkî, “mta”, 110.

²⁴⁹ Cevherî, “hvn”, 1116-1117; İsfahânî, “hvn”, 2/812-813.

²⁵⁰ Abdûlbâkî, “hvn”, 947.

²⁵¹ Cevherî, “fsk”, 889; İbn Manzûr, “fsk”, 10/308; İsfahânî, “fsk”, 2/331.

²⁵² Abdûlbâkî, “fsk”, 374.

içine aldığını söylemenin daha doğru olduğu ifade edilmiştir.²⁵³ “Yazıklar olsun” mânâsındaki “وَيْلَكَ” ifadesinin aslının “وَيْلٌ لَكَ” olduğu, çok kullanıldığından dolayı Arapların “ل” harf-i cerrini düşürdükleri ve muhatap “كَ” harfini kelimeye bitiş­tirdikleri zikredilmiştir.²⁵⁴

On sekizinci âyetteki “الْقَوْلُ” lafzından kasıt, azap sözü olduğu ve önceki âyette vafedilen kişilerin, haklarında azap hükmü verilmiş kimseler olduğu dile getirilmiştir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) bu âyette kastedilen kişiden maksat, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, anne ve babasına kötülük eden ve günah işleyen her kâfir kişi olduğunu söylemiştir.²⁵⁵ “فِي أُمَّمٍ” (ümme­ter içinde) sözünden kastın cehennemlikler olduğu; çünkü 16. Âyet­teki “فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ” (cennetlikler arasında) ifadesinin mukabili olarak getirildiği dile getirilmiştir.²⁵⁶

On dokuzuncu âyette buyurulan “وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا” cümlesindeki ‘derece­ler’in sadece mü’minlere mahsus olduğu söylendiği gibi her iki zümreyi (mü’min-kâfir) kapsadığı da söylenmiştir.²⁵⁷ Âyet­teki “لِيُؤْفَقَهُم” ifadesindeki “ل” harfinin müteallakının mahzûf olduğu ve âyetin takdirinin “وَلَا يَظْلَمُهُمْ” (Onların haklarının karşılığını verir, haklarına da zulmetmez. Amellerinin miktarınca karşılıkları takdir edilmiştir. Sevabı derece derece azabı da derece derece kılınmıştır.)²⁵⁸

Yirminci âyet­teki “وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ” ifadesinin hem “kâfirlerin cehenneme girecekleri gün” hem de “cehennemin dehşetini görsünler diye, cehennem onlara gösterildiği gün” mânâsında olduğu zikredilmiştir.²⁵⁹ “أَذْهَبْتُمْ” diye başlayan cüm­lenin başına “يُقَالُ” fiili takdir edilir. Çünkü takdir edilen bu fiilden sonraki cümle, ahirette onlara söylenecek olan sözdür. İbn Âşûr bu âyetin, bir önceki

²⁵³ Mâturîdî, *Te’vilât*, 13/391; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/38.

²⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/39.

²⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l beyân*, 26/10.

²⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/120.

²⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/40.

²⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/231; Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/314.

²⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/41.

âyetin sonunda bulunan “لَا يُظْلَمُونَ” (*Haksızlığa uğramazlar*) ifadesini açıkladığını, dolayısıyla bunun, adaletin ta kendisi olduğunu söylemiştir.²⁶⁰ Yüce Allah’ın kâfirlere bu dünya hayatında cezalarını vermesi mümkün iken vermemiş, aksine onlara nimetlerini ihsan etmiştir. Fakat ahirette onlara cehennemde azap edecektir. Zira inkârcılar ahiretteki nimetleri elde etmeye vesile olan Allah’ın emirlerini yerine getirmemişlerdir.²⁶¹ “بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ” ifade edilen “kibir” den maksat, Peygamberleri küçümsedikleri, bu yüzden onlara itaat etmeye yanaşmadıkları ve Allah’ın âyetlerine karşı büyüklük tasladıkları söylenmiştir.²⁶²

1.8. Sekizinci Grup Âyetler (21-23)

وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّدْرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (٢١) قَالُوا أَجِئْنَا لِنَتَأَفَّكُنَا عَنْ إِلَهِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٢٢) قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرِكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ (٢٣)

1.8.1. Meâl

21. Kendisinden önce ve sonra uyarıcıların gelip geçmiş olan Âd kavminin kardeşini (*Hûd’u*) hatırla. Hani *Ahkâf* ’taki kavmini, “Ancak Allah’a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” diye uyarmıştı.

22. Onlar ise, “Sen bizi ilâhlarımızdan alıkoymak için mi geldin? Doğru söyleyenlerden isen bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir” dediler.

23. *Hûd*, “(Bu konudaki) bilgi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum” dedi.

1.8.2. Kelime İzahları

اِذْكُرْ

Kelime, z-k-r (ذ - ك - ر) sülâsî kökünden “hatırla, an, zikret” anlamında emir fiildir. Kök olarak “hatırlamak, söylemek, zikretmek, beyan etmek, anmak” gibi

²⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/42.

²⁶¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/42.

²⁶² Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/394.

mânâlara gelmektedir.²⁶³ Kur’ân-ı Kerim’de farklı formlarda yüz kırk sekiz defa zikredilen kelime,²⁶⁴ ilgili âyette “*hatırla*” mânâsında kullanılmıştır.

الْأَحْقَافِ

أَحْقَافٌ bir isim olup h-k-f (ح - ق - ف) sülâsî kökünden türeyen أَحْقَافٌ kelimesi, “uzun, meyilli ve yüksekçe kum yığını” anlamındaki حَقْفٌ kelimesinin çoğuludur.²⁶⁵ Âyette de ifade edildiği üzere Ahkâf, Âd kavminin yaşadığı yurdun adıdır. Kur’ân-ı Kerim’de sadece bu âyette geçmektedir.²⁶⁶

لَا تَعْبُدُوا

Kelimenin aslı “ibadet etmek, tapmak, kulluk etmek, rab edinmek, tapınmak” anlamlarına gelen a-b-d (ع - ب - د) sülâsî fiilidir.²⁶⁷ “İbadet etmeyin” anlamına gelen kelime, âyette istisnâ edatıyla (لَا) beraber cümle olarak “*Yalnız Allah’a ibadet edin*” mânâsında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de ise olumlu ve olumsuz formda otuz kez zikredilmiştir.²⁶⁸

بِتَأْفِكِنَا

Kelime, “iftira atmak, kara çalmak, yalan söylemek, bir şeyden alıkoymak” mânâlarına gelen e-f-k (أ - ف - ك) sülâsî kökünden türemiştir.²⁶⁹ Âyette muzari formunda “*bizi alıkoymak için (mi?)*” anlamında olup Kur’ân-ı Kerim’de bu formda yalnızca bu âyette yer almıştır.²⁷⁰

أَخَافُ

Kök itibarıyla fiil, “korkmak, ürkmek, endişelenmek” gibi mânâlara gelen h-v-f (خ - و - ف) sülâsî bir fiildir.²⁷¹ Âyette muzari şeklinde “*korkuyorum*” anlamına gelen kelime, Kur’ân-ı Kerim’de farklı âyetlerde yirmi üç defa zikredilmiştir.²⁷²

²⁶³ Cevherî, “zkr”, 406-407; İsfahânî, “zkr”, 454-455.

²⁶⁴ Abdülbâkî, “zkr”, 513-517.

²⁶⁵ Cevherî, “hkf”, 267; İsfahânî, “hkf”, 1/330.

²⁶⁶ el-Ahkâf 46/21.

²⁶⁷ Cevherî, “abd”, 724-725; Fîrûzâbâdî, “abd”, 1040.

²⁶⁸ Abdülbâkî, “abd”, 364-365.

²⁶⁹ Cevherî, “efk”, 45; Fîrûzâbâdî, “efk”, 63.

²⁷⁰ el-Ahkâf 46/22.

²⁷¹ Cevherî, “hvf”, 350; Fîrûzâbâdî, “hvf”, 512.

²⁷² Abdülbâkî, “hvf”, 67.

الصَّادِقِينَ

Kelime, “doğrulamak, doğruyu söylemek, doğru olmak, hakikati dile getirmek” gibi anlamlara gelen s-d-k (ص - د - ق) kökünden ism-i fâildir.²⁷³ Kur’ân-ı Kerim’de elli yerde geçmekte olan kelime,²⁷⁴ ilgili âyette “doğru söyleyenler” mânâsında kullanılmıştır.

الْعِلْمُ

A-l-m (م - ل - ع) sülâsî kökünden isim olan الْعِلْمُ kelimesi, “bilmek, tanımak, anlamak, farkında olmak, öğrenmek” gibi mânâlara gelmektedir.²⁷⁵ Nekre (عِلْم) ve marife (الْعِلْم) şekliyle Kur’ân-ı Kerim’de doksan dört defa geçmekte,²⁷⁶ söz konusu âyette ise 21. âyette işaret edildiği üzere- *büyük bir günün azabı* hakkındaki “ilim” anlamında zikredilmiştir.

أُبَلِّغُكُمْ

Tef’îl babından muzari birinci tekil şahıs olan fiil, “nüfûz etmek, yükselmek, ulaşmak, yaklaşmak, varmak vb.” anlamlara gelen b-l-ğ (ب - ل - غ) sülâsî kökünden türemiştir.²⁷⁷ Kur’ân-ı Kerim’de bu formda üç yerde geçmekte,²⁷⁸ değerlendirilen âyette de “size tebliğ ediyorum” mânâsında zikredilmektedir.

تَجْهَلُونَ

“Bilmemek, aptalca davranmak, cahil olmak, farkında olmamak” gibi mânâlara gelen c-h-l (ج - ه - ل) sülâsî kökünden muzari bir fiildir.²⁷⁹ Bahsi geçen âyette “bilmiyorsunuz” anlamına gelen kelime, Kur’ân-ı Kerim’de bu formda sıfat olarak, dört yerde geçmiştir.²⁸⁰

²⁷³ Cevherî, “sdk”, 637-638; Fîrûzâbâdî, “sdk”, 920.

²⁷⁴ Abdülbâkî, “sdk”, 635.

²⁷⁵ Cevherî, “alm”, 807-808; İsfahânî, “alm”, 2/236.

²⁷⁶ Abdülbâkî, “alm”, 688.

²⁷⁷ Cevherî, “blğ”, 111-112; Fîrûzâbâdî, “blğ”, 157.

²⁷⁸ Abdülbâkî, “blğ”, 38.

²⁷⁹ Cevherî, “chl”, 208; Fîrûzâbâdî, “chl”, 306.

²⁸⁰ Abdülbâkî, “chl”, 336.

1.8.3. Âyetlerin Tefsîri

Yüce Allah, tevhit ve nübüvvetin hak olduğunu çeşitli delillerle dile getirmesine rağmen Mekkelilerin, dünyalık peşinde koşmaları sebebiyle bu delillerden yüz çevirip itibar etmeyince, “*İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir:) “Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz”*”²⁸¹ buyurmuştur. Daha sonra yirmi birinci âyette, Mekkelilerin ibret alıp dünyalıklarla aldanmayı bırakmaları ve Allah’a yönelmeleri için, Âd kavminin kıssası anlatılmıştır.²⁸² Çünkü Kureyş’in ileri gelenleri, servetleri ve reislikleri vesilesiyle çok gururlanıyorlardı; bu yüzden onlara Arap Yarımadası’nda, eski zamanlarda yaşamış en güçlü kavim olan Âd Kavmi misal olarak getirilmiştir.²⁸³ “وَإِذْ كُرِّ أَخَا عَادٍ” (*Âd’ın kardeşini an.*) cümlesine dair iki ihtimalin varlığından bahsedilmiştir. Birincisi, Âd’ın kardeşinin haberlerini hatırlat, yani Âd kavminin Hûd’a (a.s.) yaptıkları kötü muameleyi ve Hûd’un (a.s.), kavmiyle nasıl mücadele ettiğini hatırlat. İkincisi ise, Âd’ın haberlerini, yani peygamberleri inkâr etmeleri ve onlarla alay etmeleri yüzünden başlarına gelen azabı hatırlat.²⁸⁴ “Ahkâf” kelimesinin mânâsının ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, bir yer ismi olduğunu ve Hûd’un, kavmine azabın burada geleceğini söyleyerek uyardığını; bazıları da geniş ve yüksek bir kum tepesi olduğunu söylemişlerdir.²⁸⁵ Bu kelime ile ilgili daha farklı görüşlerde zikredilmiştir.²⁸⁶ “Nüzûr” kelimesinin *uyarı* anlamındaki “inzâr” kelimesinin çoğulu olması muhtemel olmakla beraber, *uyarıcı* mânâsındaki “nezîr” kelimesinin çoğulu olması daha isabetli görülmüştür.²⁸⁷

Yirmi ikinci âyet, inkârcıların Allah’ın elçilerine karşı, ne derece fütursuzca ve cahilce davrandıklarını göstermektedir. Hûd (a.s.) kavmini, dehşetli bir günün azabına karşı uyarmasına rağmen onlar alaycı bir üslûpla, “*Sen bizi ilâhlarımızdan alıkoymak için mi geldin? Doğru söyleyenlerden isen, bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir*” demişlerdir. Söz konusu azabın, ne zaman geleceğine dair ilmin Allah’ın katında olduğunu söyleyen Hûd (a.s.) kavmine, “*Ben sizi cahillik eden bir kavim*

²⁸¹ el-Ahkâf 46/20.

²⁸² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/43.

²⁸³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/354.

²⁸⁴ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/395.

²⁸⁵ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/395; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/43.

²⁸⁶ Bk. Taberî, *Câmiu’l beyân*, 26/8.

²⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/44; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/123-124.

olarak görüyorum.” diye cevap vermiştir. Hûd’un (a.s.) sözünü Râzî şu şekillerde yorumlamıştır:

1- Sizler, peygamberlerin ancak birer tebliğci olarak gönderildiklerini, kendilerine müsaade edilmeyen konular hakkında, sorulmak için gönderilmediklerini bilmiyorsunuz.

2- Ben sizi, inkâr ve cahillikte ısrar eden bir kavim olarak görüyorum. Bundan dolayı da size vaat edilen azabın yakın olduğunu zannediyorum.

3- Ben sizi, o azabı istemenizdeki ısrarınızdan dolayı, cahil bir kavim olarak görüyorum. Farzımuhal benim doğru olduğumu anlamadınız; fakat yalan söylediğimi de kesin olarak bilmemektesiniz. Öyleyse bu azabı şiddetle istemeniz, büyük bir cehalettir.²⁸⁸

1.9. Dokuzuncu Grup Âyetler (24-26)

فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (٢٤) تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (٢٥) وَلَقَدْ مَكَنَّاكُمْ فِيهَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (٢٦)

1.9.1. Meâl

24. O azabı vadilerine doğru yayılan bir bulut olarak gördüklerinde, “Bu, bize yağmur getiren bir buluttur” dediler. Hûd, “Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgârdır” dedi.

25. “O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder.” Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.

26. Andolsun, size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir yarar sağlamadı. Çünkü Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şey onları kuşattı.

²⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/44.

1.9.2. Kelime İzahları

عَارِضًا

A-r-z (ع - ر - ض) sülâsî kökünden ism-i fâil olan عَارِضٌ, “ufukta yayılan bulut” demektir.²⁸⁹ Kök olarak “sunmak, sergilemek, göstermek, teşhir etmek, takdim etmek” vb. mânâlara gelmektedir.²⁹⁰ Âyette “ufukta yayılan bir bulut” anlamına gelen kelime, Kur’ân-ı Kerim’de bu formda sadece bu âyette²⁹¹ iki defa zikredilmiştir.

مُسْتَقْبَلٌ

İstif’âl babından ism-i fâil olan kelime, “Kabul etmek, razı olmak, onaylamak, tasvip etmek, uygun bulmak” vb. anlamlara gelen k-b-l (ق - ب - ل) sülâsî kökünden türemiştir.²⁹² Kur’ân-ı Kerim’de tek bir yerde görülen kelime,²⁹³ ilgili âyette “yönelen” mânâsında zikredilmiştir.

أَوْدِيَّتِهِمْ

Kelime, v-d-y (و - د - ي) sülâsî kökünden türeyen ve “dağlar veya tepeler arasındaki açık yer” demek olan “وَادٍ” kelimesin çoğuludur.²⁹⁴ İlgili âyette “vadiler” mânâsında yer almakta, Kur’ân-ı Kerim’de çoğul haliyle iki yerde bulunmaktadır.²⁹⁵

مُمْطِرُنَا

“Yağmur yağmak, yağmur ile ıslatmak, gitmek, süratle geçmek” mânâlarına gelen m-t-r (م - ط - ر) sülâsî fiilinden türeyen kelime,²⁹⁶ if’âl babından ism-i fâildir. Bu babta Kur’ân-ı Kerim’de bir defa yer alan kelime,²⁹⁷ ele alınan âyette “yağmur yağdıran” anlamına gelmektedir.

²⁸⁹ Cevherî, “arz”, 755; Fîrûzâbâdî, “arz”, 1074.

²⁹⁰ Cevherî, “arz”, 453-454; Fîrûzâbâdî, “arz”, 1073.

²⁹¹ el-Ahkâf 46/24.

²⁹² Cevherî, “kbl”, 913; İbn Manzûr, “kbl”, 11/536.

²⁹³ el-Ahkâf 46/24.

²⁹⁴ Cevherî, “vdy”, 1237; Fîrûzâbâdî, “vdy”, 1742.

²⁹⁵ Abdülbâkî, “vdy”, 260.

²⁹⁶ Cevherî, “mtr”, 1085; İbn Manzûr, “mtr”, 5/178.

²⁹⁷ el-Ahkâf 46/24.

اسْتَعْجَلْتُمْ

İstif'âl babından mazi olan kelime, “çabuk, hızlı, süratli, seri” mânâlarına gelen a-c-l (ل - ج - ع) sülâsî kökünden türemiştir.²⁹⁸ “Bir şeyin olmasını acele istemek” anlamına gelen اِسْتَعْجَلَ fiili, ilgili âyette de bu anlamda olduğu görülmekte, Kur’ân-ı Kerim’de de bu formda iki yerde geçmektedir.²⁹⁹

رِيحٌ

Kelime “gitmek, uzaklaşmak, hareket ekmek, ilerlemek, ayrılmak” gibi anlamlara gelen r-v-h (ح - و - ر) sülâsî kökünden türemiştir.³⁰⁰ Kur’ân-ı Kerim’de bu kalıpta on sekiz defa yer almış,³⁰¹ söz konusu âyette, içinde elem verici bir azap olan “rüzgâr” mânâsında zikredilmiştir.

تَدْمَرُ

Muzari olan bu fiil, “yok olmak, helak olmak” anlamındadır³⁰² ve d-m-r (د - م - ر) sülâsî kökünden türemiştir. Tef’îl babında, “yakıp yıkmak, yerle bir etmek vb.” mânâlara gelmekte, Kur’ân-ı Kerim’de muzari formunda sadece bu âyette geçmektedir.³⁰³

الْمُجْرِمِينَ

Kelime “kemiklerini ayırmak, suç işlemek, günah işlemek, zarar vermek, hasar vermek” mânâlarına gelen c-r-m (م - ر - ج) sülâsî fiilinden türemiş; ism-i fâildir.³⁰⁴ Âyette “suç işleyenler” demek olan kelime, Kur’ân-ı Kerim’de elli iki kez tekrar edilmiştir.³⁰⁵

مَكَّنَا

“Güçlü olmak, nüfûzu olmak” anlamlarına gelen m-k-n (ن - ك - م) sülâsî kökünden türeyen مَكَّنَ kelimesi, “imkân vermek, mümkün kılmak, yapabilecek

²⁹⁸ Cevherî, “acl”, 737; Fîrûzâbâdî, “acl”, 1057.

²⁹⁹ Abdülbâkî, “acl”, 107.

³⁰⁰ Cevherî, “rvh”, 474; Fîrûzâbâdî, “rvh”, 679.

³⁰¹ Abdülbâkî, “rvh”, 574-575.

³⁰² Cevherî, “dmr”, 384; Fîrûzâbâdî, “dmr”, 562.

³⁰³ el-Ahkâf 46/25.

³⁰⁴ İbn Manzûr, “crm”, 12/90-91; Fîrûzâbâdî, “crm”, 262.

³⁰⁵ Abdülbâkî, “crm”, 850.

konuma getirmek, izin vermek” mânâlarında tef’îl babından mazî birinci çoğul şahıs bir fiildir.³⁰⁶ Bu formda Kur’ân-ı Kerim’de dokuz defa zikredilen kelime,³⁰⁷ ilgili âyette “*imkân verdik*” anlamında geçmektedir.

أَغْنَى

Kelime, if’âl babından mazî fiildir. Sülâsî kökü “ihtiyaç duymamak, zengin olmak, gereksinim duymamak, fayda vermek” gibi mânâlara gelen ğ-n-y (ي - ن - ي) fiilidir.³⁰⁸ Âyette olumsuzluk edatı (ما) ile beraber “ما أَغْنَى” şeklinde geçmekte olup, “*fayda sağlamadı*” anlamına gelmektedir. Söz konusu kelime malum ve meçhul olmak üzere Kur’ân-ı Kerim’de, on yedi kez yer almıştır.³⁰⁹

يَجْحَدُونَ

Fiil, c-h-d (د - ح - ج) sülâsî kökünden muzari üçüncü çoğul şahıs formudur. Kök olarak “bilerek inkâr etmek, tanımamak, kabul etmemek, tekzip etmek, reddetmek” vb. anlamlara gelmektedir.³¹⁰ Kur’ân-ı Kerim’de tekil ve çoğul şekliyle on kere zikredilen kelime,³¹¹ ele alınan âyette “*inkâr ediyorlar*” anlamında bulunmaktadır.

حَاقَ

H-y-k (ق - ي - ح) sülâsî kökünden mazî fiil olan kelime, “içine işlemek, çepe çevre kuşatmak” gibi anlamlara gelmektedir.³¹² Mazî formunda Kur’ân-ı Kerim’de dokuz kez geçen kelime,³¹³ zikri geçen âyette “*kuşattı*” mânâsında yer almıştır.

يَسْتَهْزِؤْنَ

“Alay etmek, eğlence konusu yapmak, dalga geçmek” anlamlarına gelen h-z-e (ه - ز - أ) sülâsî kökünden türeyen kelime,³¹⁴ istif’âl babından muzari üçüncü çoğul

³⁰⁶ Cevherî, “mkn”, 1092; İbn Manzûr, “mkn”, 13/412; Fîrûzâbâdî, “mkn”, 1550.

³⁰⁷ Abdülbâkî, “mkn”, 881.

³⁰⁸ Cevherî, “ğny”, 861; İbn Manzûr, “ğny”, 15/135-136; Fîrûzâbâdî, “ğny”, 1207.

³⁰⁹ Abdülbâkî, “ğny”, 142.

³¹⁰ İbn Manzûr, “chd”, 3/106; İsfahânî, “chd”, 1/189; Fîrûzâbâdî, “chd”, 240.

³¹¹ Abdülbâkî, “chd”, 974.

³¹² Cevherî, “hyk”, 266; İbn Manzûr, “hyk”, 10/71.

³¹³ Abdülbâkî, “hyk”, 435.

³¹⁴ Cevherî, “hze”, 1199; İbn Manzûr, “hze”, 1/183; Fîrûzâbâdî, “hze”, 1691.

şahıs bir fiildir. Kur'ân-ı Kerim'de aynı kalıpta on altı defa geçen kelime,³¹⁵ ilgili âyette “alay ediyorlar” mânâsında zikredilmiştir.

1.9.3. Âyetlerin Tefsîri

Hûd'un (a.s) bütün uyarılarına rağmen ders almayan Âd kavmi, şiddetli bir kuraklık ve kıtlığa maruz kalmış ve üç yıl kadar yurtlarına yağmur yağmamıştır. Bu kıtlık ve kuraklıktan ders almayan Âd kavmi, aslında devamlı uyarıldıkları bir azabın habercisi olan ve yurtlarına doğru gelmekte bulunan bir bulutu görerek sevinmişlerdir. Zira tecrübe edildiği üzere bu yön, yağmur getiren bulutların geldiği yöndü. İyimserlikte daha da ileri giderek peygamberlerini yalancılık ile itham etmişlerdir. Hûd (a.s), durumun sandıkları gibi olmadığını, söz konusu bulutun Allah'ın dilemesiyle, içinde her şeyi yakıp yıkan ve yok eden rüzgârın bulunduğu bir bulut olduğunu söylemiştir. Yirmi dördüncü âyette zikri geçen bu bulut, “عارض” kelimesiyle ifade edilmiştir ki; Araplar, ufukta enlemesine uzanan bir bulut gördüklerinde bu ismi kullanırlarmış. Bu tür buluta *el-Hûba* “الحُبَى” ve *el-İnan* “العِنَان” denildiği de söylenmiştir.³¹⁶

Yirmi beşinci âyetteki “تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا” (*O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder.*) cümlesindeki “كُلَّ شَيْءٍ” terkihi, genelin ifade edilip çoğunluğun kastedilmesi kabilindendir.³¹⁷ Çünkü inananlar kurtulmuş, inanmayanlar ise helâk olmuşlardır. Yine âyetteki “بِأَمْرِ رَبِّهَا” tamlamasının, Allah'ın kudretinin büyüklüğüne delalet ettiği dile getirilmiştir.³¹⁸

Yirmi altıncı âyette yüce Allah, Âd kavmine vermiş olduğu imkân, güç ve kabiliyetin, Kureyşlilere verilenden daha fazla olduğunu; onlara gözler, kulaklar ve kalpler verdiğini, fakat bu organları gerektiği gibi kullanmadıklarından ve Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden dolayı, hiçbirinin kendilerine fayda sağlamadığı ifade edilmiştir. Zira onlar kendilerine verilen göz, kulak ve kalp nimetlerini sadece maddi anlamda kullanmışlar, oysaki bu organlarla hak ve hakikati görmeleri, işitmeleri ve idrak etmeleri beklenirdi. Yani, “ey Kureyşliler onlar mal, imkân ve güç bakımından

³¹⁵ Abdülbâkî, “hze”, 1000.

³¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/233.

³¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/233.

³¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/234.

sizlerden çok daha ilerdeydiler. Buna rağmen ilâhi vahye kulak tıkadıklarından başlarına gelen azabı kendilerinden savamadılar. Eğer siz de onlar gibi davranır ve âyetlerimizi yalanlarsanız aynı sonla karşılaşmanız kaçınılmazdır” demek istenmiştir. وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ (âyetindeki “إِنْ” edatı, in’i-nâfiye olup, olumsuzluk “ma”sı anlamında kullanılmıştır.³¹⁹

Allah’ın âyetlerini inkâr eden insanlar, gözleri olmasına rağmen gerçekleri görmezler; kulakları olmalarına rağmen, doğruyu ve yapılan nasihatleri işitmezler; kalpleri olmasına rağmen ibret almazlar.³²⁰

1.10. Onuncu Grup Âyetler (27-29)

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٢٧) فَلَوْلَا نَصْرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكِ إِفْكَهُمُ وَمَا كَانُوا يَفْقَهُونَ (٢٨) وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (٢٩)

1.10.1. Meâl

27. Andolsun, biz çevrenizdeki memleketleri de yok ettik. (Doğru yola) dönsünler diye âyetleri tekrar tekrar açıkladık.

28. Allah’ı bırakıp O’na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya! Aksine onları yüzüstü bırakarak uzaklaşıp kayboldular. Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir.

29. Hani Kur’an’ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik. Onlar, onun huzuruna gelince birbirlerine, “Susun!” dediler. Kur’an’ın okunması bitince de uyarıcı olarak kavimlerine döndüler.

1.10.2. Kelime İzahları

أَهْلَكْنَا

Kelime, “yok olmak, ölmek, helâk olmak, harap olmak, bozulmak, mahvolmak” gibi anlamlara gelen h-l-k (ك - ل - ه) sülâsî kökünden mazî birinci çoğul

³¹⁹ Neseî, *Medâriku’t-tenzil*, 3/316.

³²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/357.

şahıs bir fiildir.³²¹ Âyette “*helâk ettik*” mânâsında yer alan kelime Kur’ân-ı Kerim’de bu formda ikisi meçhul, otuz üç kez zikredilmiştir.³²²

حَوَّلَكُمْ

“Dönüşmek, değişmek, dönmek, vakit geçirmek, önlemek, menetmek, engellemek” vb. mânâlara gelen kelime, h-v-l (ح - و - ل) sülâsî kökünden mastardır/isimdir.³²³ Kur’ân-ı Kerim’de bu şekliyle on yedi defa tekrar edilen kelime,³²⁴ ilgili âyette isim olarak “*çevrenizde*” anlamında kullanılmıştır.

صَرَّفْنَا

Tef’îl babından mazî birinci çoğul şahıs olan kelime, “çevirmek, uzaklaştırmak, vazgeçirmek, göndermek, sarfetmek, çaydırmak” anlamlarında s-r-f (ص - ر - ف) sülâsî kökünden türemiştir.³²⁵ Söz konusu kelime âyette “*çevirdik/döndürdük*” mânâsına gelmektedir; Kur’ân-ı Kerim’de bu formda altı kez geçmektedir.³²⁶

يَرْجِعُونَ

Kelime r-c-a (ر - ج - ع) sülâsî kökünden muzari üçüncü çoğul şahıs formunda, “geri dönmek, geri gelmek, vazgeçmek, sözünü geri almak, çevirmek” anlamlarına gelmektedir.³²⁷ Kullanıldığı harf-i cerle beraber farklı anlamlar ihtiva eden bu fiil, Kur’ân-ı Kerim’de muzari formunda, malum ve meçhul olmak üzere yirmi yedi defa geçmektedir.³²⁸ Söz konusu fiil ilgili âyette “*dönerler*” anlamında zikredilmiştir.

قُرْبَانًا

Kelime, “yakın olmak, yaklaşmak, bir şeye yakın olmak” anlamlarına gelen k-r-b (ق - ر - ب) sülâsî kökünden mastardır.³²⁹ Âyette “*yakınlık*” mânâsında zikredilmiş, Kur’ân-ı Kerim’de bu formda iki âyette yer almıştır.³³⁰

³²¹ Cevherî, “hlk”, 1206; İbn Manzûr, “hlk”, 10/503-504; Fîrûzâbâdî, “hlk”, 1704.

³²² Abdülbâkî, “hlk”, 254-255.

³²³ Cevherî, “hvl”, 295; Fîrûzâbâdî, “hvl”, 424.

³²⁴ Abdülbâkî, “hvl”, 462-463.

³²⁵ Cevherî, “srf”, 641-642; İbn Manzûr, “srf”, 9/189.

³²⁶ Abdülbâkî, “srf”, 644.

³²⁷ Cevherî, “rca”, 428; Fîrûzâbâdî, “rca”, 621.

³²⁸ Abdülbâkî, “rca”, 990-991.

³²⁹ Cevherî, “krb”, 925; Fîrûzâbâdî, “krb”, 1299.

³³⁰ Abdülbâkî, “krb”, 750.

يَسْمَعُونَ

İstif'âl babından muzari fiil olan kelime, “duymak, dinlemek, haber almak, öğrenmek” mânâlarında s-m-a (ع - م - س) sülâsî kökünden türemiştir. İlgili âyette “dinliyorlar” anlamında yer almış, Kur’ân-ı Kerim’de bu formda tekil ve çoğul olarak dokuz kez tekrar edilmiştir.³³¹

حَضَرُوهُ

H-z-r (ر - ض - ح) sülâsî kökünden mazî üçüncü çoğul formunda olan kelime “gitmek, hazır olmak, gelmek, aklında olmak, yerleşik hayat sürmek” anlamlarını ihtiva etmektedir.³³² Söz konusu kelime Kur’ân-ı Kerim’de mazî şeklinde altı defa zikredilmiş,³³³ ilgili âyette “geldiklerinde” mânâsında yer almıştır.

أَنْصِتُوا

Kelime “Susmak, dinlemek, kulak vermek” mânâlarına gelen n-s-t (ن - ص - ت) sülâsî kökünden türemiş,³³⁴ if'âl babından emir fiildir. Âyette “susun!” anlamındadır; Kur’ân-ı Kerim’de iki âyette geçmektedir.³³⁵

قُضِيَ

K-z-y (ي - ض - ق) sülâsî kökünden meçhul mazî fiil olan kelime, “hüküm vermek, yerine getirmek, tamamlamak, bitirmek” gibi anlamlara gelmektedir.³³⁶ Kur’ân-ı Kerim’de meçhul mazî formunda on dokuz kere geçmekte,³³⁷ ilgili âyette لَمَّا ile “bitirilince” mânâsında olduğu görülmektedir.

1.10.3. Âyetlerin Tefsîri

Yirmi yedinci âyette, haddi aşarak inkâr eden Mekke ehlinin, bu taşkınlıklarından dönüp iman etmeleri için, aynı tavrı sergileyen geçmiş kavimlerin helâk edildiğine dair örnekler onlara tekrar tekrar anlatılmıştır. Âyetteki “من القرى”

³³¹ Abdülbâkî, “sma”, 999.

³³² Cevherî, “hzz”, 258-259; Fîrûzâbâdî, “hzz”, 373.

³³³ Abdülbâkî, “hzz”, 447.

³³⁴ Cevherî, “nst”, 1141; Fîrûzâbâdî, “nst”, 1614.

³³⁵ Abdülbâkî, “nst”, 242.

³³⁶ Cevherî, “kzy”, 949; Fîrûzâbâdî, “kzy”, 1336.

³³⁷ Abdülbâkî, “kzy”, 753.

ifadesi, “من أهل القرى” takdirindedir. Helâk edilen bu kavimler; Semûd, Lût’un (a.s) gönderildiği Sodom ve Gomore, Âd vb. yerler olduğu söylenmiştir.³³⁸ Yirmi sekizinci âyet, Allah’tan başkasına ibadet edilmesinin, yakınlık kastıyla olsa dahi yanlış olduğunu dile getirmektedir. Zaten müşriklerin bu iddialarının doğru olmadığı ve akıllarınca uydurdukları iftiralar olduğu âyette zikredilmektedir. Âyetteki “بَلْ ضَلُّوا” (Hayır, bilakis onlardan kaybolup gittiler) ifadesi, onlara yardım etmekten uzaklaştılar,³³⁹ dünyadan ve inançlarından silinip gittiler demektir.³⁴⁰

Yirmi dokuzuncu âyette geçen “نَفَرًا” kelimesi Arapça’da, ondan az sayıdaki topluluk için kullanıldığı söylendiği gibi ondan kırka kadar olan bir cemaat içinde kullanılmıştır.³⁴¹ Bu âyette bahsedilen cinlerin, Diyarbakır’a bağlı Nusaybin cinleri olduğu söylenmiştir.³⁴² Zikri geçen olayın nasıl cereyan ettiği hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. Allah Rasûlü’nün, bu cinlerden haberi var mıydı? Cinlerle görüşürken yanında sahabe yer almış mıydı? Cinlerle sadece Mekke’de bulunan “Batn-ı Nahle” ve “Hacûn” denilen yerde mi karşılaşmıştır? Hz. Peygamber’e gelen cinlerin sayısının yedi, dokuz, on beş, üç yüz ya da on iki bin miydi? Bu ve benzeri sorular hakkında çeşitli görüşler zikredilmiştir.³⁴³

1.11. Onbirinci Grup Âyetler (30-32)

قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (٣٠) يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ (٣١) وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٣٢)

³³⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/209; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/235; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/317

³³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/235; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/317.

³⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/126.

³⁴¹ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/317; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/128.

³⁴² Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/317; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/128.

³⁴³ Taberî, *Câmiu'l beyân*, 8/125; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/458.

1.11.1. Meâl

30. *Dediler ki: “Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ’dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.”*

31. *“Ey kavmimiz! Allah’ın davetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın.”*

32. *Kim Allah’ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah’ı âciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah’tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.*

1.11.2. Kelime İzahları

قَوْمًا

Müfredi olmayan “قَوْمٌ” kelimesi, k-v-m (ق - و - م) sülâsî kökünden isimdir. “Millet, kavim, insanlar, kabile, ulus, halk, cemaat, insan topluluğu” gibi anlamlara gelir. Çoğulu “أَقْوَامٌ”, bunun da çoğulu ise “أَقَاوِيمٌ” şeklindedir.³⁴⁴ İlgili âyette birinci çoğul şahıs zamirine bitişik halde ve başındaki nida harfîyle “Ey kavmimiz!” mânâsına gelen kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de nekre ve marife olarak üç yüz seksen üç defa geçmektedir.³⁴⁵

طَرِيقٍ

“Yol, cadde, rota, yöntem, tarz, bir konuda takip edilen yol” gibi mânâlara gelen “طَرِيقٌ” kelimesi,³⁴⁶ t-r-k- (ط - ر - ق) sülâsî kökünden, isimdir. Söz konusu kelime, âyette “مُسْتَقِيمٌ” sıfatıyla beraber “doğru yol” anlamına gelmektedir. Kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde zikredilmektedir.³⁴⁷

أَجِيبُوا

Kelime, c-v-b (ج - و - ب) sülâsî kökünden türemiş, if’âl babından emirdir. Mastar olarak “cevap vermek, icabet etmek, kabul etmek” gibi anlamlara gelen

³⁴⁴ Cevherî, “kvm”, 977; Fîrûzâbâdî, “kvm”, 1383.

³⁴⁵ Abdülbâkî, “kvm”, 767-773.

³⁴⁶ Cevherî, “trk”, 698; İbn Manzûr, 10/215.

³⁴⁷ Abdülbâkî, “trk”, 654.

kelime,³⁴⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de emir olarak sadece bu âyette geçmekte olup,³⁴⁹ “icabet edin/uyun” mânâsına gelmektedir.

دَاعِيَ

Kelime, “davet etmek, çağırmak, teşvik etmek, dua etmek, seslenmek” mânâlarına gelen d-a-v (د - ع - و) sülâsî kökünden ism-i fâildir.³⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de bu formda yedi yerde geçen kelime,³⁵¹ ilgili âyette “الله” lafzına muzaf olarak; “Allah’ın davetçisi” anlamında zikredilmiştir.

يَغْفِرُ

“Affetmek, bağışlamak, hoş görmek, göz yummak, örtmek” mânâlarında, ğ-f-r (غ - ف - ر) sülâsî kökünden muzaridir.³⁵² Âyette şartın cevabı olarak geldiğinden “bağışlasın/affetsin” anlamında olup, Kur’ân-ı Kerîm’de muzari formunda otuz defa yer almıştır.³⁵³

ذُنُوبِكُمْ

Z-n-b (ذ - ن - ب) sülâsî kökünden mastar/isim olan kelime, “günah, suç, kabahat, hata, kusur” gibi anlamlara gelen ذَنْبٌ kelimesinin çoğuludur.³⁵⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de çoğul olarak yirmi altı yerde zikredilen kelime,³⁵⁵ ele alınan âyette zamirle beraber “günahlarınız” mânâsında geçmektedir.

يُجْرِكُمْ

Kelime, “ödüllendirmek, ücretini vermek, mükâfatlandırmak, emeğinin karşılığını vermek” mânâlarına gelen e-c-r (ع - ج - ر) sülâsî kökünden türemiş,³⁵⁶ if’âl babından muzaridir. Âyette, cevap konumunda olan “يَغْفِرُ” fiiline atfedildiği için, “kurtarsın” anlamındadır; Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette zikredilmiştir.³⁵⁷

³⁴⁸ Cevherî, “cvb”, 209; İbn Manzûr, “cvb”, 1/283.

³⁴⁹ el-Ahkâf 46/31.

³⁵⁰ Cevherî, “dav”, 373; Fîrûzâbâdî, “dav”, 548.

³⁵¹ Abdülbâkî, “dav”, 494.

³⁵² İbn Manzûr, “ğfr”, 5/25; Fîrûzâbâdî, “ğfr”, 1195.

³⁵³ Abdülbâkî, “ğfr”, 1022-1023.

³⁵⁴ İbn Manzûr, “znb”, 1/389; Fîrûzâbâdî, “znb”, 597.

³⁵⁵ Abdülbâkî, “znb”, 517.

³⁵⁶ Cevherî, “ecr”, 26; İbn Manzûr, “ecr”, 4/10.

³⁵⁷ el-Ahkâf 46/31.

أَلِيمٌ

أَلِيمٌ kelimesi, “acıtmak, acı vermek” gibi mânâlara gelen e-l-m (أ - ل - م) sülâsî kökünden mastar/isimdir.³⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de yetmiş iki defa tekrar edilmiş,³⁵⁹ ilgili âyette عَذَابٌ kelimesinin sıfatı konumunda “çok acı verici” anlamında yer almıştır.

مُعْزٍ

“Aciz olmak, gücü yetmemek, başaramamak, becerememek, yetersiz kalmak” gibi anlamlara gelen a-c-z (ع - ج - ز) sülâsî kökünden türeyen kelime,³⁶⁰ if’âl babından ism-i fâildir. Âyette لَيْسَ ile beraber “aciz bırakamaz” mânâsına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu formda on iki kez yer almıştır.³⁶¹

ضَلَالٍ

Kelime, d-l-l (ل - ل - ض) sülâsî kökünden “kaybolmak, yanılmak, sapmak, helak olmak, azmak, sapkınlık” vb. mânâlarında bir isimdir.³⁶² Kur’ân-ı Kerîm’de mastar/isim olarak kırk yedi kez yer almış,³⁶³ söz konusu âyette مُبِينٌ sıfatıyla “apaçık bir sapkınlık/dalalet” anlamında zikredilmiştir.

1.11.3. Âyetlerin Tefsîri

Otuzuncu âyette, cin taifesinden bir topluluğun, Mûsa’dan sonra indirilen, hakka ve dosdoğru yola ileten ve Allah Rasûlü tarafından okunan Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini dinledikleri ifade edilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu cinlerin, kaç kişi olduğu hususunda farklı görüşler serdedilmiştir.³⁶⁴ Hz. Mûsa’dan sonra Hz. İsâ’nın gelmiş olmasına rağmen cinlerin, “Mûsa’dan sonra indirilen” demelerinin sebebi, onların, Hz. İsâ’nın davetini duymadıklarından dolayı olduğu

³⁵⁸ Cevherî, “elm”, 51; İsfahânî, “elm”, 1/72; Karslı, “elm”, 101.

³⁵⁹ Abdülbâkî, “elm”, 217-218.

³⁶⁰ Cevherî, “acz”, 735; İbn Manzûr, “acz”, 5/369.

³⁶¹ Abdülbâkî, “acz”, 872.

³⁶² Cevherî, “dll”, 682; Fîrûzâbâdî, “dll”, 980.

³⁶³ Abdülbâkî, “dll”, 651.

³⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 7/458.

söylenmiştir.³⁶⁵ Âyetteki الْحَقُّ kelimesinden kastın, doğru itikat, yani Allah'ın ve onların birbiri üzerindeki hakları olduğu, مُسْتَقِيم'den maksadın ise kişiyi muradına, istek ve arzularına kavuşturan yol anlamına geldiği zikredilmiştir.³⁶⁶

Otuz birinci âyet, haber-i vâhidle amel edilebileceği görüşüne delil olarak kullanılmıştır. Zira Allah Rasûlü'nü dinleyen cinlerin az olduğu ve kavimlerine döndüklerinde her birinin kendi kabilelerine gidip onları, Allah'ın elçisine uymaya davet ettikleri ve ona muhalefet etmekten sakındırdıkları muhtemeldir.³⁶⁷ Bu davetin cinleri icabete teşvik için olduğu, “Allah'da sizin günahlarınızın bir kısmını bağışlasın” cümlesinin tekid için geldiği ve bu günahların, yalnızca Allah hakkı ile ilgili olduğu ifade edilmiştir.³⁶⁸ Bunun yanında “مِنْ” harfinin zait olduğu, cümleyi güzelleştirmek için geldiğini, dolayısıyla “iman ettikten sonra günahlarının bağışlanacağı” ifade edildiği de zikredilmiştir.³⁶⁹ Bu harfin, illet için olduğunu söyleyenlerde olmuştur. Bu durumda, أَجَبُوا fiiline taaluk eder ve günahlarının bağışlanması için elçinin davetine uymalarının lüzumunu ifade eder. “وَيُجْرِكُمْ مِنْ” (ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın) cümlesi, cinlerin cehenneme girmemelerinin dışında, başka bir mükâfatlarının olup olmayacağı hususunda Ebû Hanîfe (ö. 150/767), onlara sevap verilmeyeceğini, sadece cehenneme girmeyeceklerini; İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805), cinler için hem sevap hem de cezanın söz konusu olduğunu; Dahhâk (ö. 105/723) ise, Rahmân sûresinin 56. âyetini delil getirerek, onların cennete gireceklerini ve orada yiyip içeceklerini dile getirmiştir.³⁷⁰ Bu konuda daha farklı görüşler de ileri sürülmüştür.³⁷¹

Otuz ikinci âyet, Allah'ın elçisinin davetine icabet etmeyenlerin bu davranışlarıyla, yeryüzünde hiçbir şekilde Allah'ı aciz bırakamayacakları dile

³⁶⁵ Ebûssuûd Efendi, *İrşâdü'l-aklis's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Subhi Hasan Hallak, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 7/450.

³⁶⁶ Ebûssuûd, *İrşâdü'l-aklis's-selîm*, 7/450; Mâturîdî, *Te'vilât*, 13/404.

³⁶⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, 13/405.

³⁶⁸ Ebûssuûd, *İrşâdü'l-aklis's-selîm*, 7/451.

³⁶⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8/68.

³⁷⁰ Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 3/318-319.

³⁷¹ Bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Cin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/8-10.

getirilmiştir. Yani, hiç kimse O'nun hükmünden kaçmaya muktedir olamaz. O, ne dilerse, dilediğini gerçekleştirmeye kadirdir. Cinlerin, Allah'tan başka dostlarının olmadığı ve O'nun dışında dost arayanların apaçık bir sapıklık içinde olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda “أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ” cümlesi ile cinlerin sözlerinin, nihayete erdiği zikredilmiştir.³⁷²

1.12. On ikinci Grup Âyetler (33-35)

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْزِ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ
بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۳) وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا
قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۴) فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
كَانَ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَبَلَّغْ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ (۳۵)

1.12.1. Meâl

33. Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi? Evet şüphesiz O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

34. İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, “Bu gerçek değil miymiş?” denir. Onlar, “Evet, Rabbimize andolsun ki gerçekmiş” derler. Allah, “Öyle ise inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı azabı tadın!” der.

35. (Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.

1.12.2. Kelime İzahları

يَعِي

Kelime, a-y-y (ي-ي-ي) sülâsî kökünden muzari olup, kökü “doğru yolu bulamamak, güç yetirememek, isteğini dile getirememek” anlamlarına gelmektedir.³⁷³ Başına cezmeden edatlardan لَمْ geldiği için, sondaki illet harfi olan

³⁷² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/380.

³⁷³ Cevherî, “ayy”, 833; İbn Manzûr, “ayy”, 15/112-113.

elif-i maksûre (ى) düşmüştür. Âyette “*gücünün yetmesi*” mânâsına gelen kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bu âyette zikredilmiştir.³⁷⁴

قَادِرٍ

“Gücü yetmek, yapabilmek, muktedir olmak” gibi mânâlara gelen kelime,³⁷⁵ k-d-r (ق - د - ر) sülâsi kökünden ism-i fâildir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu formda, tekil ve çoğul olmak üzere on dört defa geçen kelime,³⁷⁶ ilgili âyette “*gücü yeten*” anlamında yer almıştır.

يُخَيِّ

İf’âl babından muzari bir kelimedir; “sağ olmak, yaşamak, dirilmek, ömür sürmek, utanç duymak” vb. anlamlara gelen h-y-y (ح - ي - ي) sülâsî kökünden gelmektedir.³⁷⁷ Bu formda Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yedi kez geçmekte,³⁷⁸ ele alınan âyette أن ile “*diriltme*” mânâsında geçmektedir.

الْمَوْتَى

İsim olan kelime “ölüm, hayatını kaybetmek, ölmek” gibi anlamlarında m-v-t (م - و - ت) sülâsî kökünden türemiştir.³⁷⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de bu formda on yedi defa zikredilmekte, değerlendirilen âyette, ölü anlamında مَيِّت kelimesinin çoğulu halinde الموتى şeklinde yer almaktadır.

يُعْرَضُ

Fiil, “sunmak, sergilemek, teşhir etmek, göstermek”³⁸⁰ gibi mânâlara gelen a-r-d (ع - ر - د) sülâsî kökünden meçhul muzaridir. Âyette “*sunulur*” anlamında yer almakta, Kur’ân-ı Kerîm’de bu formda, ikisi tekil üçü çoğul olmak üzere beş yerde geçmektedir.³⁸¹

³⁷⁴ el-Ahkâf 46/33.

³⁷⁵ Cevherî, “kdr”, 919; Fîrûzâbâdî, “kdr”, 1293.

³⁷⁶ Abdülbâkî, “kdr”, 725.

³⁷⁷ Cevherî, “hyy”, 299; Fîrûzâbâdî, “hyy”, 430.

³⁷⁸ Abdülbâkî, “hyy”, 981.

³⁷⁹ İbn Manzûr, “mvt”, 2/91-91; Karslı, “mvt”, 1971-1972.

³⁸⁰ İbn Manzûr, “ard”, 7/166.167; Fîrûzâbâdî, “ard”, 1073.

³⁸¹ Abdülbâkî, “ard”, 1015.

ذَوْقُوا

Z-v-k (ذ- و- ق) sülâsî kökü “tatmak, tadına bakmak, denemek” anlamlarına gelen kelime,³⁸² emir fiildir. Kur’ân-ı Kerîm’de emir kalıbında bir yerde tekil,³⁸³ yirmi üç yerde çoğul şeklinde gelmiş,³⁸⁴ söz konusu âyette, “*tadın*” mânâsında zikredilmiştir.

اصْبِرْ

Kelime, s-b-r (ص- ب- ر) sülâsî kökünden emir fiildir. Kök olarak “sabretmek, dayanabilmek, katlanmak, tahammül etmek, kendine hâkim olmak” mânâlarına gelmektedir.³⁸⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de emir kalıbında yirmi beş yerde yer alan kelime,³⁸⁶ âyette “*sabret*” anlamında bulunmaktadır.

يَلْبَثُوا

Fiili muzari üçüncü çoğul şahıs halindeki kelime, “bulunmak, kalmak, oyalanmak, durmak, bir süre kalmak, ikamet etmek” gibi anlamlara gelen l-b-s (ل- ب- ث) sülâsî fiilinden türemiştir.³⁸⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de dört defa zikredilmektedir.³⁸⁸ Değerlendirilen âyette ise, kelime başındaki menfi edatıyla (لَمْ يَلْبَثُوا) “*kalmadılar*” şeklinde; ancak sonrasında hasr edatı (لَا) nın gelmesiyle, anlamı müspete dönüşerek “*kaldılar*” mânâsına gelmektedir.

بَلَغْ

B-l-ğ (ب- ل- غ) sülâsî kökünden mastar/isim olan kelime, “nüfuz etmek, olgunlaşmak, rüşdüne varmak, ulaşmak, yaklaşmak, haber vermek, varmak, duyuru” vb. mânâlara gelmektedir.³⁸⁹ İlgili âyette “*duyuru*” demek olan kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de bu formda on beş yerde yer almaktadır.³⁹⁰

³⁸² Cevherî, “zv̤k”, 411; Fîrûzâbâdî, “zv̤k”, 600.

³⁸³ ed-Duhân 44/49.

³⁸⁴ Abdûlbâkî, “zv̤k”, 519-520.

³⁸⁵ Cevherî, “sbr”, 631; İbn Manzûr, “sbr”, 4/437-438; Fîrûzâbâdî, “sbr”, 611.

³⁸⁶ Abdûlbâkî, “sbr”, 122-123.

³⁸⁷ Cevherî, “l̤bs”, 1022; Fîrûzâbâdî, “l̤bs”, 1453.

³⁸⁸ Abdûlbâkî, “l̤bs”, 1036.

³⁸⁹ İbn Manzûr, “bl̤ğ”, 8/419; İsfahânî, “bl̤ğ”, 1/115.

³⁹⁰ Abdûlbâkî, “bl̤ğ”, 305.

1.12.3. Âyetlerin Tefsiri

Otuz üçüncü âyette geçen “أَوَلَمْ يَرَوْا” (*görmедiler mi?*) ifadesinin mânâsı hakkında müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Zira âyette sözü edilenler, göklerin ve yerin yaratılışına şahit olmamışlardı. Müfessirlerin bazıları, “onlar haberdar edilmediler mi?” anlamını verirken, diğer bazıları da “onlar bilmezler mi?” mânâsını uygun görmüşlerdir. “لَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ” cümlesi, “onları yaratmaktan yorulmadı” anlamına gelmektedir. Arapçada kişi, bir işin nasıl yapılacağını bilmediğinde “iş yapmaktan aciz kaldım, apışıp kaldım” mânâsında, “عَيْتُ بِالْأَمْرِ” terkihi kullanılır.³⁹¹ Âyette “أَنَّ” nin haberinin başına “ب” harfi cerri dâhil edilmiştir. Fakat bu durum, haber cümlesinin başına nefy edatı geldiğinde câiz olur. Dolayısıyla sanki “أَلَيْسَ اللَّهُ بِقَادِرٍ” (*Allah kâdir değil mi?*) demek istenmiştir.³⁹² Bu âyet, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğunu gözler önüne sermektedir.

Müşrikler, kâfirlerin çarptırılacakları azaba uğramamaları için uyarılmışlardır. Otuz dördüncü âyet buna işaret etmektedir. Âyette “وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ” (*İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün*) cümlesinde zamir yerine, açık bir şekilde ismin (ismi mevsûl ve sılası) getirilmesi, onlara söylenen “أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ” (*Bu gerçek değil miymiş?*) sözünün sebebinin, inkâr olduğunu göstermek için olduğu dile getirilmiştir.³⁹³ “هَذَا” işaret ismi, cehennem azabına işaret etmektedir. Zira âyetin sonundaki “فَذُوقُوا الْعَذَابَ” cümlesi, buna delâlet etmektedir.³⁹⁴ İnkârcılara “*bu gerçek değil miymiş?*” şeklinde soru sorulmasının nedeni, dünya hayatında hem gönderilen peygamberleri hem de âyetleri inkâr ettiklerinden dolayı, bu inkârlarını itiraf etmeleri için olduğu söylenmiştir.³⁹⁵ Netice itibari ile yüce Allah, hakkı inkâr etmeleri sebebiyle onlara, “tadın azabı” diyecektir.

Sûrenin son âyeti olan otuz beşinci âyette yüce Allah, son peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.v), azim sahibi paygamberlerin sabrettiği gibi sabırlı olmasını ve onlar için acele etmemesini emretmiştir. Çünkü vaktiyle başlarına geleceği söylenen

³⁹¹ Nesefi, *Medâriku't-tenzîl*, 3/335.

³⁹² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 20/55.

³⁹³ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 25/66.

³⁹⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 25/67.

³⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/408.

şeyleri gördüklerinde, dünyada sanki gündüzün çok kısa bir süre kalmış gibi olacaklardır. Bütün peygamberlerin ülü'l-azm olduğu söylendiği gibi, bazılarının bu özelliğe sahip oldukları da zikredilmiştir. Ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu hususunda farklı görüşler öne sürülmüştür.³⁹⁶

İlk yoruma göre âyetteki “مِنْ”, *beyaniyye*'dir. Yani bütün peygamberlerin ülü'l-azm sahibi olduklarına işaret edilmiştir. Diğer yorumlara göre ise “مِنْ”, *teb'iziyye*'dir. Bu durumda, peygamberlerin içinden şariat sahibi olup, bu şariatın yayılması için çok emek sarfetmiş ve sıkıntıya katlanmış olanlar kastedilmiş olmaktadır ki, “*Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrâhim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet, biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.*”³⁹⁷ meâlindeki âyet, buna delil olarak gösterilmiştir.³⁹⁸

Üçü sadece kendilerine has olmak üzere peygamberlerin, altı açıdan sabretmeleri gerektiği dile getirilmiştir. Yalnız peygamberlere ait özelliklerin birincisi: Firavunlara, küfrün elebaşlarına ve bütün işleri kendilerine muhalif olanları öldürmek olan zalimlere Allah'ın emirlerini tebliğ etmek için gönderilmiş olmalarıdır. İkincisi: Gönderildikleri milletleri tarafından alay edilmelerine, yalanlanmalarına ve iftiraya uğramalarına rağmen, bunlara sabrederek içlerinde kalmak mecburiyetinde olmalarıdır. Üçüncüsü: Her ne olursa olsun kavimleri için beddua etmemeleridir. Diğer insanlarla ortak oldukları üç özellik ise; maruz kaldıkları musibetlere sabretmek, farz kılınan ibadetleri yerine getirmekte sabretmek ve şehvî istekler, nefsin hevâ ve arzularına karşı sabretmektir.³⁹⁹

³⁹⁶ Bu görüşler şu şekilde sıralanabilir: a) Bütün peygamberler azim sahibidir. Allah Rasûlü'ne (s.a.v) de onlar gibi sabırlı olması emredilmiştir. b) Hz. Nûh, Hz.Hûd ve Hz. İbrâhim'dir (a.s). c) Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'dır (a.s). d) Hz. Nûh, Hz.Hûd, Hz. İbrâhim, Hz. Şuayb ve Hz. Mûsâ'dır (a.s). e) Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir (s.a.v). f) Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Yâkûp, Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ'dır (a.s). Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/409.

³⁹⁷ el-Ahzab 33/7.

³⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/382.

³⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/409.

2. KUR'ÂN İLİMLERİ BAĞLAMINDA AHKÂF SÛRESİ

Bu bölümde esas konuya giriş sadedinde önce yaygın şekilde kullanılan Kur'ân ilimleri kavramının Arapça karşılığı ulûmü'l-Kur'ân terkinin anlamı, ortaya çıkışı, ehemmiyeti, bu ilmin öncüleri ve önemli eserleri özet bir şekilde ifade edilmeye çalışılacak, ardından bu bağlamda Ahkâf sûresi değerlendirilecektir.

2.1. Kur'ân İlimlerinin Tarihi Seyri

Ulûmü'l-Kur'ân terkihi, sözlükte “bilmek, kesin bilgi sahibi olmak”⁴⁰⁰ anlamına gelen *ilim* mastarının çoğulu olan *ulûm* ve *Kur'ân* kelimelerinden oluşmakta olup “Kur'ân İlimleri” anlamına gelen bir izafet terkidir. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya katkı sağlayan bütün ilimleri içine alması bakımından, küllî bir kavram olarak değerlendirilmesi mümkündür.⁴⁰¹ Çoğu zaman “Usûlu't-tefsîr” ve “Ulûmu't-efsîr” ile aynı anlamda kullanılan bu terkiyle ilgili kadim kaynaklarda,⁴⁰² efradını câmi ağyarını mâni bir tanım yapılmamıştır. Ancak 20. asırda, terkinin içeriği göz önünde bulundurularak farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan biri; “Çeşitli açılardan Kur'ân ile ilgili olan ve her biri ayrı ilim dalı kabul edilebilecek önemli küllî bahisleri bir araya getiren bir ilimdir.” şeklindedir.⁴⁰³ Başka bir tanım da şöyledir: “Nüzûlü, tertibi, tedvini, Mekkî ve Medenî oluşu, cem'i, yazılması, okunması, tefsîri, îcâzı, nâsihi ve mensûhu, muhkem ve müteşâbihi, dil, uslûp ve belâgat, kıraat ve hakkındaki şüphelerin izalesi açısından Kur'ân ile ilgili konuları ihtiva eden ilim dalıdır.”⁴⁰⁴

Bu ilmin ne zaman doğduğu hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. Bununla beraber bu ilmin ortaya çıkışını Allah Rasûlü'ne (s.a.v) yani asr-ı saadete dayandırmak mümkündür. Zira Allah Rasûlü (s.a.v.) ve onun seçkin ashabı ulûmü'l-Kur'ân'ı biliyorlardı.⁴⁰⁵ Bu ilme ait pek çok konu, sözlü olarak aktarılmıştır. Kitabet olmadığı için ne tedvin ne de müstakil bir eserden bahsetmek söz konusu

⁴⁰⁰ İbn Manzûr, 12/417.

⁴⁰¹ Süleyman Karacelil, *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşleyişi* (Ankara: Yason Yay., 2014), 107.

⁴⁰² Karacelil, *Tefsir Usulünün Yapısı*, 24.

⁴⁰³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/28; Abdülhamit Birişik, “Ulûmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/132.

⁴⁰⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/27.

⁴⁰⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/30.

olmuştur.⁴⁰⁶ İlk iki halife döneminde şifahî olarak aktarılmaya devam eden Kur'ân ilimleri, Hz. Osman dönemine gelindiğinde de devam etmiş; ancak bu dönemde İslam coğrafyasının genişlemesiyle beraber, Arap olmayan kişilerin İslam'a girmesi neticesinde; saf Arapçanın bozulması endişesi ve Kur'ân-ı Kerîm'in okunuşunda farklılıkların ortaya çıkması büyük sıkıntılar meydana getirmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan fethi sırasında Suriyeli ve Iraklı Müslümanlar arasında farklı okuyuşlar yüzünden, birbirlerini tekfir etmeye kadar işi götürmüşlerdir.⁴⁰⁷ Bu sahneler şahit olan ve bunların kötü sonuçlar doğuracağını fark eden Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/565) durumu, Hz. Osman'a (ö. 35/656) bildirmiş ve bu problemlerin giderilmesi için, Kur'ân-ı Kerîm'in tekrar cem edilmesine ve çoğaltılmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁸ Zeyd b. Sabit'in (ö. 45/665) başkanlığında oluşturulan heyet tarafından istinsah edilen Kur'ân-ı Kerîm, daha önce cem edilen ve Hz. Hafsa'nın (ö. 41/661) yanında bulunan Kur'ân-ı Kerîm ile karşılaştırılmış ve her hangi bir eksiklik ve fazlalığın olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu mushaftan istinsah edilen diğer nüshalar, kurra sahabîlerle farklı şehirlere gönderilmiştir.⁴⁰⁹

Dördüncü halife Hz. Ali (ö. 40/661) dönemine gelindiğinde, onun emriyle Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından Kur'ân-ı Kerîm'e hareke ve nokta konulmuştur. Bu uygulama, "İ'râbu'l-Kur'ân" ilminin temeli kabul edilmiştir.⁴¹⁰ Sahabe döneminde cereyan eden bu ve benzeri faaliyetler, Kur'ân ilimlerinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.⁴¹¹

Adında ulûmü'l-Kur'ân terkibi bulunan ve günümüze kadar ulaşan en eski eser, bazı araştırmacılara göre Muhammed b. Ali el-Üdfüvî'ye (ö. 388/998) ait, *el-İstiğna fî 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli kitaptır.⁴¹² Bu terkinin ıstılahî manasıyla kullanıldığı eser ise Ali b. İbrâhim b. Saîd el-Havfî'nin (ö. 430/1038) *el-Burhân fî 'ulûmi'l-*

⁴⁰⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/31.

⁴⁰⁷ Celâlüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvût, (Beyrut-Lübnan: Müessesetu'r-risâle, 1436/2015), 132; Muhammed Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ el-Kur'ân*, çev. Muhammed Yılmaz (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 56.

⁴⁰⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/31; Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şûle Yay., 2011), 23-30; Ebû Zehre, *el-Kur'ân*, 57.

⁴⁰⁹ Mennâ 'u'l-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1996), 6.

⁴¹⁰ Subhî's-Sâlih, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1988), 120.

⁴¹¹ Mennâ 'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 7.

⁴¹² Yapılan araştırmada Udfüvî'nin söz konusu eseri tam bir tefsir olup Kur'ân ilimleri ile ilgisi bulunmamaktadır. Bk. Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Muhammed b. Ali el-Udfüvî ve Tefsirdeki Metodu*.

Kur'ân'ıdır. İçinde bu terkinin geçmediğı, fakat Kur'ân ilimlerine dair bazı konuların yer aldığı ilk eserin Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *el- 'Akl ve fehmi' l-Kur'ân*'ı olduğı zikredilmiştir.⁴¹³ Bu konuda yazılan ilk sistematik eser ise 6. ve 7. asırlarda yaşamış büyük âlim, İbnü'l Cevzî'ye (ö. 597/1201) ait *Fününü' l-efnân* olduğı ifade edilmiştir. Daha sonra 8. asırda Zerkeşî *el-Burhân fî 'ulûmi' l-Kur'ân* isimli eseriyle bu ilmi daha ileriye taşımış ve 9. yüzyılda, *el-İtkân fî 'ulûmi' l-Kur'ân* adlı eseri kaleme alan Suyûtî bunu zirveye ulaştırmıştır.⁴¹⁴ *el-İtkân* kadar meşhur olmasa da, onun üzerine yazılan, İbn Akîle el-Mekkî'ye (ö. 1150/1737) ait *ez-Ziyâde ve' l-ihsân fî 'ulûmi' l-Kur'ân* adlı eser, hem tertip hem de hacim açısından *el-İtkân*'dan ileride olduğı söylenmiştir. Zira Kur'ân ilimleri konularını Zerkeşî 47, Suyûtî 80 başlıkta ele almışken, İbn Akîle bunu 154 başlık altında incelemiştir.⁴¹⁵ 19. ve 20. Asırlara gelindiğinde, Mısır'da Zürkânî ve Lübnan'da Subhi's-Sâlih, bu alanda öne çıkan âlimler olarak yerlerini almışlardır.⁴¹⁶

Sûre esmâu's-sûver, âyet, kelime ve harf bilgileri, fevâsıl, esbâbü'n-nüzûl, Mekkî-Medenî, nâsih-mensûh, hurûf-ı mukattaa, fevâtihu's-sûver, kıraat, vücûh ve nezâir, vakf ve ibtidâ, emsâlü'l-Kur'ân, hakikat-mecaz, ahkâmu'l-Kur'ân, icâz, itnâb, kasr, hazif, garibu'l-Kur'ân, fedâilu'l-Kur'ân, vb. Kur'ân ilimleri bağlamında ele alınmaya, izahlar yapılmaya ve irdelenmeye çalışılacaktır.

2.2. Fevâtihu's-Sûver

"Açış, giriş, başlangıç"⁴¹⁷ mânâlarına gelen "فاتحة" kelimesinin çoğulu olan "فواتح" ile kök anlamı "sıçramak"⁴¹⁸ olan "سُورَة" kelimesinin çoğulu "سُور" şeklinde olup "fevâtihu's-sûver" tamlaması, "sûre başları" anlamına gelmektedir.⁴¹⁹

Söze, muhatabın ilgisini çekecek bir tarzda ve etkileyici bir ifade ile başlamak, edebî sanatlardan kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in her bir sûresi, bu edebî inceliklerin en nadide örnekleridir. Kur'ân ilimlerinden bahseden kitaplarda ve tefsirle ilgili yapılan çalışmalarda, belâgî inceliklerin zirvesinde olan Kur'ân-ı

⁴¹³ Birişık, "Ulûmü'l-Kur'ân", 42/132.

⁴¹⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l- 'irfân*, 1/36.

⁴¹⁵ Birişık, "Ulûmü'l-Kur'ân", 42/132.

⁴¹⁶ Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları* (İstanbul: Timaş Yay., 1996), 31-35.

⁴¹⁷ İsfahânî, "fth", 2/305.

⁴¹⁸ İbn Manzûr, "svr", 45/386.

⁴¹⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 625.

Kerîm'in 114 sûresi bu açıdan incelenmiş ve geniş bir şekilde üzerinde durulmuştur.⁴²⁰

el-İtkân adlı eserinde Suyûtî bu ilimleri; yüce Allah'a övgü ile başlayan,⁴²¹ hurûf-ı mukattaa ile başlayan,⁴²² nida ile başlayan,⁴²³ haber cümlesiyle başlayan,⁴²⁴ yemin ile başlayan,⁴²⁵ şart edatı ile başlayan,⁴²⁶ emir kipiyle başlayan,⁴²⁷ soru edatı ile başlayan,⁴²⁸ kınama ile başlayan,⁴²⁹ sebep bildirme ile başlayan⁴³⁰ olmak üzere on başlıkta ele almış ve irdelemiştir.⁴³¹

İkisi Medenî olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin 29 tanesi, hurûf-ı mukattaa ile başlamaktadır. Arap alfabesinin 14 harfinden (ا، ح، ر، س، ص، ط، ع، ق) oluşan hurûf-ı mukattaalar; üç tanesi tek, dört tanesi iki, üç tanesi üç, iki tanesi dört, ikisi de beş harften oluşmaktadır.⁴³² Tez konusu olarak ele alınan Ahkâf sûresi, “حم” ile başlamakta olup iki harften oluşan gruba dâhildir. Birbiri ardınca gelen ve *Havâmîm* olarak isimlendirilen sûrelerin yedincisidir.⁴³³

Bir kısım âlimler, sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaaların, müteşâbih olduğunu ve anlamlarını sadece Allah'ın bildiğini söylerken,⁴³⁴ bazıları da yüce Allah'ın, kullarının anlayamayacağı bir şeyi indirmesinin doğru olmadığını dile getirerek, mânâlarının bilinebileceğini ifade etmişlerdir. Ancak bu görüşte olan âlimler, her bir harfin işaret ettiği anlamlar hususunda farklı kanaatler ileri sürmüşlerdir.⁴³⁵ Bu harflerin, yüce Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret ettiği, yemin

⁴²⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 625; Abdurrahman Çetin, “Fevâtihi's-Süver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/503-504.

⁴²¹ el-Fâtiha 1/1; el-Furkân 25/1; el-Hadîd 57/1; es-Saf 61/1.

⁴²² el-Bakara 2/1; Âli İmrân 3/1; el-Ahkâf 46/1.

⁴²³ en-Nisâ 4/1; el-Müzzemmil 73/1; el-Müddessir 74/1.

⁴²⁴ el-Enfâl 8/1; el-Mü'minûn 23/1; el-Kamer 54/1.

⁴²⁵ es-Saffât 37/1; ez-Zâriyât 51/1; el-Mürselât 77/1.

⁴²⁶ el-Vâkı'a 56/1; el-Münâfikûn 63/1; et-Tekvîr 81/1.

⁴²⁷ el-Cin 72/1; el-Kâfirun 109/1; el-İhlâs 112/1.

⁴²⁸ el-İnsân 76/1; en-Nebe' 78/1; el-Gâşiye 88/1.

⁴²⁹ el-Mutaffîfin 83/1; el-Hümeze 104/1; Tebbet 111/1.

⁴³⁰ Kureyş 106/1.

⁴³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 625-626.

⁴³² Suyûtî, *el-İtkân*, 625; M.Z. Duman – Mustafa Altındağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401.

⁴³³ el-Mü'min 40; Fussilet 41; eş-Şûrâ 42; ez-Zuhruf 43; ed-Duhan 44; el-Câsiye 45.

⁴³⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 437; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2015), 171.

⁴³⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 437.

maksadıyla kullanıldığı, başında buluna sûrenin ismi olduğu ve muhatabın dikkatini çekmek için sûre başlarına getirildiği zikredilmiştir.⁴³⁶

Ahkâf sûresinin başında bulunan hurûf-ı mukatta harflerinin anlamı ile ilgili Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)'den nakledilen bir rivayete göre; “ح” harfinin “الرحمن” dan “م” harfinin de “الرحيم” den türetildiğini, dolayısıyla bu harflerin Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarına delâlet ettiğini söylemiştir.⁴³⁷ Hurûf-ı mukattaalar ile ilgili daha farklı yorumlar da yapılmıştır.⁴³⁸

2.3. Âyet, Kelime ve Harf Sayıları

Sözlük anlamı, “açık alâmet, işaret, emâre, iz ve nişane” demek olan âyet (آية) kelimesi⁴³⁹ terim olarak, sonu ve başı belli olan, uzun veya kısa, bir harf veya birkaç kelime veya cümleden oluşan Allah'ın sözlerine denir.⁴⁴⁰ Başka bir ifade ile âyet, fâsıladan fâsılaya olan bölümdür. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime söz konusu anlamlar çerçevesinde, tekil ve çoğul şekliyle 382 defa geçmektedir.⁴⁴¹

Kur'ân-ı Kerîm'de kaç âyet olduğu hakkında farklı görüşler mevcuttur. İbn Abbas'tan gelen bir habere göre Kur'ân-ı Kerîm'de 6600 âyet olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu sayının 6204, 6214, 6219, 6225 ve 6236 olduğunu söyleyenlerde olmuştur.⁴⁴² Elimizde mevcut olan Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet sayısı, Fâtîha sûresinin başında bulunan besmele dâhil, 6236 dır.⁴⁴³ Ahkâf sûresi, Kûfe kıraatine göre 35, diğer kıraatlara göre ise 34 âyettir.⁴⁴⁴ Bu farklılık sûrenin başında bulunan hurûf-ı nukattaa'nın âyet olup olmadığı ile ilgili görüş farklılığından kaynaklanmaktadır.⁴⁴⁵ Elmalılı sûrenin 344 kelime ve 2300 harften meydana

⁴³⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 439.

⁴³⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 438.

⁴³⁸ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 3/31.

⁴³⁹ Cevherî, “eyy”, 68; Fîrûzâbâdî, “eyy”, 87.

⁴⁴⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân ilimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihî* (İstanbul: Dergâh Yay., 2012), 35; Karagöz vd., *Kavramlar Sözlüğü*, “âyet”, 44.

⁴⁴¹ Abdülbâkî, “eyt”, 35; Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/242.

⁴⁴² Yavuz - Çetin, “Âyet”, 4/243.

⁴⁴³ Yavuz - Çetin, “Âyet”, 4/243; Karagöz vd., *Kavramlar Sözlüğü*, “âyet”, 44.

⁴⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/179.

⁴⁴⁵ Emin Işık, “Ahkâf Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/549.

geldiğini söylerken,⁴⁴⁶ Hâzin 644 kelime ve 2595 harften oluştuğunu aktarmıştır.⁴⁴⁷ Ahkâf sûresi elimizde mevcut olan Kur’ân-ı Kerîm’de 35 âyettir.

2.4. Fâsıla

Fâsıla kelimesi, “yarmak, ayırmak, kesmek, açıklamak, kovmak, koparmak” gibi anlamlara gelen f-s-l (ف - ص - ل) kelimesinden ism-i fâildir; çoğulu فَوَاصِلٌ dır.⁴⁴⁸ Zerkeşî (ö. 794/1392) bu kelimeyi, “iki âyeti birbirinden ayıran noktadır.” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴⁹ Suyûtî fâsılanın, “şiiirdeki kafiye ve secideki karîne gibi âyet sonlarındaki kelime” olduğunu dile getirirken,⁴⁵⁰ Ebû Amr ed-Dânî, “cümleinin sonundaki kelimedir.” demiştir.⁴⁵¹ Buradan hareketle fâsıla âyetin sonundaki kelime olabileceği gibi, âyet içindeki bir cümleinin sonu da olabilir. Son kelimenin son harfine de fâsıla harfi denmiştir.⁴⁵²

Fâsıllar, Kur’ân okuyan kişinin diline bir tatlılık verdiği gibi, dinleyen kişiye de eşsiz bir dinleme lezzeti sunar. Bu durum, sadece Kur’ân-ı Kerîm’e has bir özelliktir. Söz söylemede mahir olan ve edebî zevkleri zirvede olan Araplar, Allah kelâmından son derece etkilenmişlerdir. Âyet sonlarında bulunan fâsıllar, seslerin tekrarı ile bir araya geldiğinde son derece müthiş ve etkileyici bir ahenk ortaya çıkarmaktadır.⁴⁵³ Ahkâf sûresinin fâsılları (م) ve (ن) harfleridir. Sekiz âyet (م),⁴⁵⁴ yirmi altı âyet (ن) fâsılasıyla son bulmaktadır.⁴⁵⁵ 33. âyet ise “إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”⁴⁵⁶ şeklinde (ج) fâsılasıyla bitmektedir.

⁴⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/145.

⁴⁴⁷ Hâzin, *Lübâbü’l-te’vîl*, 4/122; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî, *es-Sirâcü’l-münîr fi’l-i’âne ‘alâ ma’rifeti ba’zı me’ânî kelâmi rabbine’l-hakîmi’l-habîr* (Kahire: Matba’atü’l-Emîriyye, 1285), 4/2.

⁴⁴⁸ Cevherî, “fsl”, 890; Karslı, “fsl”, 1736.

⁴⁴⁹ Zerkeşî *el-Burhân*, 1/53.

⁴⁵⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 609.

⁴⁵¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 609.

⁴⁵² Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/53; Suyûtî, *el-İtkân*, 609.

⁴⁵³ Abdurrahman Çetin - Tevfik Rüstü topuzoğlu “Fâsıla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/209-210.

⁴⁵⁴ el-Ahkâf 46/1, 2, 8, 11, 21, 24, 30, 31.

⁴⁵⁵ el-Ahkâf 46/3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 34, 35.

⁴⁵⁶ “Şüphesiz O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” el-Ahkâf 46/33.

2.5. Esmâu's-Sûver

Sözlük anlamı “makam, şan, şeref, yüksek ve güzel bina, alâmet, nişan vb.”⁴⁵⁷ anlamlara gelen s-v-r (س - و - ر) sülasi kökünden türeyen *sûver* (سُور) kelimesi terim olarak; “bir araya gelen âyetlerden oluşan ve en azı üç âyetten oluşan bölümler” manasına gelmektedir.⁴⁵⁸ Başka bir ifade ile Kur’ân-ı Kerîm’de bir besmeleden bir besmeleye kadar olan bölümdür, şeklinde de tanımlanabilir.

Genel kabule göre Kur’ân-ı Kerîm’de 114 sûre bulunmaktadır. Enfâl sûresi ile Tevbe sûresini tek bir sûre kabul edenlere göre bu sayı 113’tür. Sûre isimlerinin tevkîfî mi yoksa içtihadî mi olduğu hususunda farklı görüşler mevcuttur. Ancak çoğunluğa göre sûre isimleri tevkîfî, yani vahye dayanmaktadır. Sûrelerin tertibi hakkında da aynı ihtilaf söz konusudur. Bu konuda üç görüş vardır; ilki, sûre tertibinin sahabe içtihadıyla oluştuğu; ikincisi, büyük bir kısmının Allah Rasûlü’nün sağlığında tamamlandığı, geri kalanın sahabenin içtihadıyla meydana geldiği; üçüncüsü de, hepsinin tevkîfî olduğu yönündedir ki, cumhurun görüşü de bu doğrultudadır.⁴⁵⁹

Her sûrenin özel bir ismi vardır. Bazı sûrelerin birden fazla ismi olduğu gibi, iki veya daha fazla sûrenin bir araya gelmesiyle, farklı isimlendirmeler de mevcuttur. Meselâ, “Felak ve Nâs” sûrelerine *muavvizeteyn*, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerine *zehrâvân* denmesi gibi. “Kâfirûn ve İhlâs” sûrelerine *İhlâseyn*, bu iki sûre ile beraber Felak ve Nâs sûrelerine de *mukaşşeteyn* (tedavi eden) denmiştir.⁴⁶⁰ Ahkâf sûresi adını, 21. Âyette geçen ve “kum tepeleri” anlamına gelen “الأحqاف” kelimesinden almaktadır. Ahkâf aynı zamanda Hz. Hûd’un peygamber olarak gönderildiği Âd kavminin yaşadığı yerin adıdır.⁴⁶¹

2.6. Mekkî-Medenî

Sûreler, Mekkî ya da Medenî diye isimlendirilmişlerdir. Bu ayırımında farklı kriterler öne sürülmüştür. Sûre, mekân dikkate alınarak Mekke’de inmişse Mekkî, Medine’de inmişse Medenî diye adlandırılmıştır. Hicreti esas alanlar için, hicretten

⁴⁵⁷ Firûzâbâdî, “svr”, 821.

⁴⁵⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 119; Çetin, *Kur’ân ilimleri*, 46.

⁴⁵⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 119; Abdülhamit Birişik, “Sûre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/538.

⁴⁶⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 125; Birişik, “Sûre”, 37/538-539.

⁴⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/204; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/24.

önce inen sûre Mekkî, hicretten sonra inenler Medenî'dir. Bu tanım, en meşhur tanım kabul edilmiştir.⁴⁶²

Sûreler içerdiği konular ve uslûp açısından da tasnif edilmiştir. Tevhide ve Allah'a ibadete davet, risâlet ve yeniden dirilişin ispatı, cehennemın dehşeti, cennetin nimetleri, kevnî ve aklî delillerle müşriklerle mücadele; fâsılaların kısalığı ile beraber, kalpleri sarsan, kulaklara şiddetle çarpan, anlamı yeminlerle pekiştiren sûrelerin Mekkî olduğu ifade edilmiştir. Medenî sûrelerin de; ibadet, muamelât, aile düzeni, miras, cihadın fazileti, savaş ve barışla ilgili devletlerarası ilişkiler, hükümet kaideleri gibi hususları içerdiği dile getirilmiştir.⁴⁶³

Mekkî ve Medenî sûrelerin sayısında farklı görüşler mevcuttur. Sûrelerin 85'nin Mekkî, 29'unun Medenî;⁴⁶⁴ 87'sinin Mekkî, 27'sinin Medenî;⁴⁶⁵ 82'sinin Mekkî, 20'sinin Medenî, diğer 12 tanesinin ihtilaflı olduğu söylenmiştir.⁴⁶⁶ Cumhurun değerlendirmesine göre ise sûrelerin 86'sı Mekkî, 28'i de Medenî'dir.⁴⁶⁷ Sûrelerin kaç tanesinin Mekkî, kaç tanesinin Medenî olduğu hususunda bir ittifaktan söz etmek mümkün olmamakla beraber, Mekkî sûrelerin Medenî sûrelerden çok olduğu bir hakikattir.

Ahkâf sûresi, Mekkî sûreler arasında yer almaktadır. Nitekim Kurtubî, sûrenin tamamının Mekke'de indiğine dair âlimlerin ittifak halinde olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁸ Diğer taraftan Suyûtî, Taberânî'nin (ö. 360/971) sahih bir senetle Avf İbn Mâlik'ten (ö. 73/692) 10. âyetin⁴⁶⁹ Abdullah İbn Selâm (ö. 43/663-664) hakkında ve Medîne'de nazil olduğunu aktarmıştır.⁴⁷⁰ Ayrıca bazı âlimlerin 15. âyeti,⁴⁷¹

⁴⁶² Suyûtî, *el-İtkân*, 32.

⁴⁶³ Suyûtî, *el-İtkân*, 47-49; Mennâ 'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 62-64.

⁴⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/194; Mennâ 'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 53-54.

⁴⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 33.

⁴⁶⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 37-42; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/194; Mennâ 'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 53-54.

⁴⁶⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 50-59; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 62.

⁴⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 17/119.

⁴⁶⁹ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ أَسْتَكَبِرْتُمْ إِنْ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “De ki: ‘Ne dersiniz? Şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğulları'ndan bir şahit de bunun benzerini (Tevrat'ta görerek) şahitlik edip inandığı hâlde, siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız?).’ Şüphesiz Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez.”

⁴⁷⁰ Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 7/437.

⁴⁷¹ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي دُرِّيَّتِي إِنَّي أَنَا عَبْدٌ لَكَ وَتَوَكَّلْتُ عَلَيْكَ يَا رَبِّ “Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında) taşınması ve süten

devamındaki üç âyet ile beraber, bir de 35. âyetin⁴⁷² Medenî olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁷³

2.7. Tertîbu's-Sûver

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûreler; biri nüzûl, diğeri mushaf tertibi olmak üzere iki şekilde sıralanmıştır. Konuyla ilgili eserlerde nüzûl sırasıyla ilgili farklı tertipler zikredilmektedir. Fakat bunların içinde meşhur olanı, İbn Abbas'tan gelen rivayete dayanan sıralamadır.⁴⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm tertibinde 46. sırada yer alan Ahkâf sûresinin, nüzûl/kronolojik sıralaması ise 66 olarak gösterilmiştir.⁴⁷⁵

2.8. Esbâbu'n-Nüzûl

“Metod, yol, işaret, vesile vasıta”⁴⁷⁶ anlamlarına gelen (سبب) kelimesinin çoğulu olan (أسباب) ile (نزل) fiilinin mastarı olan (نُزول) kelimesinden meydana gelen ve âyetlerin iniş sebeplerini ifade eden bir izafet terkididir. Terim olarak, “Hz. Peygamber'in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûrenin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Hz. Peygamber'e sorulan soru” demektir.⁴⁷⁷

Yüce Allah, insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, bireysel ve toplumsal hayatı yaşanabilir kılmak için Kur'ân-ı Kerîm'i inzâl etmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için de emir ve nehiy ile ilgili hükümler koymuştur. Bazen insanların ders almalarına imkân sunması için geçmişte yaşanan bazı hâdiselere yer

kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: 'Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.'”

⁴⁷² فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَانَهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبِسُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ
يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ (Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.

⁴⁷³ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nezar li'l-işrâfi'l-mekâsıd's-süver* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1408), 2/479; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdû'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422), 4/102; Es-Suyûtî, *el-İtkân*, 50-59.

⁴⁷⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/193; Suyûtî, *el-İtkân*, 33.

⁴⁷⁵ Esra Gözeler, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kuramer Yay., 2016), 234.

⁴⁷⁶ Cevherî, “sbb”, 510; Fîrûzâbâdî, “sbb”, 736; Karslı, “sbb”, 1236.

⁴⁷⁷ Zürkânî, *Menâhlü'l-irfân*, 1/101; Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360.

vermiş, bazen de vermemiştir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerîm'in âyetlerini; belli bir olaya bağlı olarak inen âyetler ve belli bir olaya bağlı olmayarak inen âyetler şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkündür. Birinci kısma giren âyetler ile ilgili rivayetleri inceleyen, konu edilen ilme, esbâbu'n-nüzûl ilmi denmektedir.⁴⁷⁸ Bu ilim içtihadı değil, nakle dayanan bir ilimdir. Bunu içindir ki nakledilen rivâyetler, sahabe ve onlardan sonraki nesil olan tâbiîne dayanmalıdır. Zira vahiy ortamına şahit olan nesil, sahâbe neslidir. Tâbiîn de sahabe yetişen ve onlardan ilim alan nesildir. Bununla ilgili Suyûtî, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) şöyle dediğini nakleder; "Kitabın (Kur'ân'ın) nüzûlü hakkında ancak, sema'a ve rivâyete dayanarak vahye şahit olan, sebeplerine vâkıf olan ve bu ilim hakkında araştırma yapanlardan nakilde bulunmak helal olur."⁴⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in hakkıyla anlaşılmasında esbâbu'n-nuzûl ilmini bilmenin azımsanmayacak faydaları vardır. Öncelikle âyetlerin ne zaman ve nerede indiğini bilmek, murâd-ı ilâhî'ye uygun olarak anlaşılmasını sağlar.⁴⁸⁰ Âyetlerde müphem olan ifadelerin anlaşılmasına; bir hüküm verildiğinde, buna sebep olan şeyin ne olduğunun bilinmesine imkân sunar. Kasr ve tahsis hususundaki şüpheleri giderir.⁴⁸¹

Ahkâf sûresi bu başlık altında değerlendirildiğinde, önemli bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Nitekim ilgili bazı rivayetler konuya ışık tutan önemli tespitler sadedinde zikredilebilir:

1- Sûrenin 9. âyetine⁴⁸² ilişkin İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre, "Allah Rasûlü (s.a.v.), ashabının maruz kaldığı sıkıntıların çok şiddetlendiği bir zaman diliminde rüyasında ağaçlık, hurmalık ve suyun olduğu bir yere hicret ettiğini görür. Ashabı da bu rüyayı, müşriklerin eziyetlerinden kurtulacaklarına yorarlardı. Fakat aradan geçen zamana rağmen hicret gerçekleşmeyince sahâbe-i kirâm: "Ey Allah'ın Rasûlü (s.a.v.), rüyada gördüğün yere ne zaman hicret edeceksin?" diye sual ettiler.

⁴⁷⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 219.

⁴⁷⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 75.

⁴⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/22; Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân*, 1/103-107.

⁴⁸¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 71.

⁴⁸² "قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ" *De ki: "Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."*

Bu konuda bir vahiy gelmediğinden dolayı Allah Rasûlü (s.a.v.) sustu, bir şey söylemedi.” Bunun üzerine bu âyet inmiştir.⁴⁸³

2- Aynı sûrenin 10. âyetinin⁴⁸⁴ nüzûl sebebi konusunda farklı rivayetler vardır.⁴⁸⁵ Bu rivayetlerden sadece birine yer vermemiz, meselenin vuzuha kavuşması için yeterli olacaktır. Allah Rasûlü (s.a.v.) Medine’ye geldiğinde Abdullah İbn Selâm, onun yüzüne bakıp, yalancı olmadığını anlayıp Müslüman olmaya karar verdiğinde; “Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.v.), Yahudiler iyi bilirler ki ben onların âlimlerindenim. Babam da böyledir. Ben şahitlik ederim ki sen, Allah’ın Rasûlü’sün ve Yahudiler seni Tevrat’ta yazılı bulmaktadırlar.” demiş ve ardından isimlerini zikrettiği bazı Yahudileri çağırmasını, kendisini de evin bir yerine gizlemesini, geldiklerinde babasını ve kendisini onlara sormasını ve onların, “kendisinin ve babasının en bilginleri olduğunu” söyleyeceklerini, tam o esnada saklandığı yerden çıkıp “ben senin Allah’ın Rasûlü olduğuna, onların seni ellerinde bulunan Tevrat’ta yazılı bulduklarına, senin hidayetle ve hak din ile gönderildiğine” şahadet edeceğini söylemiş. Rasûlüllah (s.a.v) bunu kabul etmişti. Söz konusu Yahudiler geldiğinde onlara: “Abdullah İbn Selâm’ın sizin yanınızdaki durumu nedir?” diye sormuş, onlar da “her ikisi de en bilgili olanlarımızdır.” demişler. Allah Rasûlü (s.a.v.), “O Müslüman olursa siz de olur musunuz?” diye sormuş, onlar üç kere; “hayır, o asla Müslüman olmaz” demişler. Rasûlüllah (s.a.v.) İbn Selâm’ı çağırması, o da gizlendiği yerden çıkıp: “Ben şahitlik ederim ki sen Allah’ın Rasûlü’sün ve bunlar seni, yanlarındaki Tevrat’ta bulmaktadırlar ve sen, hidayet ve hak din ile gönderildin.” demiştir. Yahudiler de “Ey Abdullah! Biz senin böyle olacağını sanmazdık.” deyip, kâfirler olarak oradan ayrılmışlar. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necdet Çağır - Necati Tetik, (İstanbul: Ketebe Yay., 2020), 379.

⁴⁸⁴ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “De ki: “Ne dersiniz? Şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğulları’ndan bir şahit de bunun benzerini (Tevrat’ta görerek) şahitlik edip inandığı hâlde, siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız?). Şüphesiz Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez”

⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l beyân*, 26/7-8.

⁴⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 20/18; Bedreddin Çetiner, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013), 2/797.

3- Kurtubî, 11. âyetin⁴⁸⁷ sebep-i nûzûlü ile ilgili altı farklı rivayetin olduğunu dile getirmiş ve şöyle demiştir: “Ğıfar, Eslem, Cüheyne, Müzeyne, Huzâ’a kabileleri Müslüman olduğunda Amir oğulları, Ğatafân, Esed, Hanzala ve Eşce’a kabileleri, ‘Şayet Muhammed’in getirdiği bu dinde hayır olsaydı, şu çobanlar bu hususta bizi geçemezlerdi. Çünkü biz onlardan daha aziz ve daha güçlüyüz.’ demişler ve bunun üzerine bu âyet inmiştir.”⁴⁸⁸

4- 15. âyetin⁴⁸⁹ Hz. Ebû Bekir hakkında indiği söylenmiştir. İbn Abbas’tan (r.a.) gelen rivayete göre, Allah Rasûlü ticaret için Şam’a giderken Hz. Ebû Bekir de ona eşlik etmiştir. Yolda bir konak yerinde mola verdiklerinde, Allah Rasûlü orada bulunan bir ağacın gölgesinde otururken Hz. Ebû Bekir, konak yerinde bulunan bir râhib’e bazı sorular sormak için Allah Rasûlü’nün yanından ayrılmış. Yanına vardığında râhib, sedir ağacının altında oturanın kim olduğunu sormuş, Hz. Ebû Bekir de o kişinin, Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine râhip, “Vallahi o bir peygamberdir. Zira Allah’ın peygamberi İsâ’dan sonra o ağacın altında hiç kimse oturmamıştır.” demiştir. İşte bu hadiseden etkilenen Hz. Ebû Bekir, Müslüman olup 40 yaşına ulaşınca, “Rabbim! Bana, ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve senin razı olacağın sâlih amel yapmamı bana ilham et...” sözleri dilinden dökülmüş ve bunun üzerine, âyet nazil olmuş.⁴⁹⁰

Sûrenin 17. âyetinin⁴⁹¹ Hz. Ebû Bekir’in oğlu Abdurrahman hakkında indiği ifade edilmiştir. Rivayete göre; Müslüman olan anne babası onu İslam’a davet

⁴⁸⁷ *İnkâr edenler, “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكَافٌ قَدِيمٌ* inananlar için, “Eğer o Kur’an iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi geçemezlerdi” dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için; “Bu eski bir uydurmadır” diyecekler.”

⁴⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/189-190.

⁴⁸⁹ *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفَصَالَهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي اتَّقِيتُ الْإِنْسَانَ وَإِنَّ الْبِرَّ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ* “Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında) taşınması ve süten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: ‘Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.’”

⁴⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/194.

⁴⁹¹ *وَالَّذِي قَالَ لَوْلَايَ أَفْ لَكُمَا أَنْعَدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ* “Anne ve babasına, “Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?” diyen kimseye, onlar Allah’a sığınarak, “Yazıklar olsun sana! İman et, Allah’ın va’di gerçektir” diyorlar, o da, “Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir” diyordu.”

ettiklerinde o, “öf be size!” diyerek anne-babasını azarlamış, akabinde bu âyet inmiştir. Fakat bu rivayetin, zayıf olduğu söylenmiştir.⁴⁹² Cinlerden bahseden 29, 30, 31 ve 32. âyetlerin,⁴⁹³ Allah Rasûlü’nün, Batn-ı Nahle denen yerde Kur’ân-ı Kerîm okurken, dinlemeye gelen bir grup cin ile arasında cereyan eden konuşma üzerine indiği zikredilmiştir.⁴⁹⁴

Anlaşıldığı üzere ilgili kaynaklarda, dokuz, on, on bir, on beş, on yedi, yirmi dokuz, otuz, otuz bir ve otuz ikinci âyetler hakkında sebab-i nüzûl ile alâkalı rivayetler nakledilmiş ve bu rivayetler, âyetlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

2.9. Nâsih ve Mensûh

Nesh kelimesi sözlükte, “izale etmek, değiştirmek, hükmünü kaldırmak, kopya etmek, beyan etmek”⁴⁹⁵ anlamlarına gelen n-s-h (ن - س - ح) sülâsî kökünden mastardır. Terim olarak nesh ise, “Şer’î bir hükmü, başka bir şer’î delille kaldırmak ya da önce gelen bir nassın hükmünü, sonra gelen bir nas ile değiştirmektir.”⁴⁹⁶ Önce inen ve hükmü kaldırılan âyete “mensûh”, sonra inen ve önceki hükmü kaldıran âyete de, “nâsih” denmiştir.⁴⁹⁷

Müfessirin, şiddetle ihtiyaç duyduğu ilimlerin başında gelenlerden biri de nâsih ve mensûh ilmidir. Âlimlerin çoğu, nâsih ve mensûhu bilmeyen kişinin Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir etmesinin câiz olmayacağını söylemişlerdir.⁴⁹⁸ Bu mânâda Hz. Ali

⁴⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/230.

⁴⁹³ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ “Hani Kur’an’ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik. Onlar, onun huzuruna gelince birbirlerine, “Susun!” dediler. Kur’an’ın okunması bitince de uyarıcı olarak kavimlerine döndüler. Dediler ki: “Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ’dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.” “Ey kavmimiz! Allah’ın davetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın.” Kim Allah’ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah’ı âciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah’tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”

⁴⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, 7/283; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/230.

⁴⁹⁵ İbn Manzûr, “nsh”, 3/61; Cevherî, “nsh”, 1604.

⁴⁹⁶ Zürcânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2/67-68; Subhî’s-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1988), 263.

⁴⁹⁷ Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis*, 238; Çetin, *Kur’ân ilimleri*, 289.

⁴⁹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 462.

kıssa anlatan birine, “Nâsih ve mensûhu biliyor musun?” diye sorduğunda, “Hayır, bilmiyorum.” cevabını alınca, “Kendini de başkalarını da helak ettin.” diyerek onu uyarmıştır.⁴⁹⁹ Nesh, sadece İslam’a has değil, önceki şeriatlerde de var olan bir olgudur.⁵⁰⁰

Âlimlerin bir kısmı neshi, “bir şeyi başka bir şeyle gidermek.” anlamında kullanmışlardır.⁵⁰¹ Nitekim cahiliye âdetlerinin kaldırılması, önceki ümmetlere ait olan bazı hükümlerin yok sayılması, umûm ifade eden bir lafzın, başka bir lafızla tahsis edilmesi, âyetten anlaşılan ilk mânânın, akla hemen gelmeyen diğer mânâyâ hamledilmesini “nesh” kavramıyla ifade etmişlerdir.⁵⁰²

Kur’ân-ı Kerîm’de nesh var mıdır, yok mudur meselesi tartışmalıdır. Esasında hicrî ilk üç asırda, neshin varlığı hususunda bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak Fussilet sûresinin 42. âyetini⁵⁰³ delil getirerek, şer’an neshi mümkün görmeyen Mu‘tezilî âlim Ebû Müslim el-İsfahânî, (ö. 322/934) neshi kabul etmeyen ilk kişi olarak tarihteki yerini almıştır.⁵⁰⁴ Bununla beraber, İsfahânî’nin neshi inkâr etmediği, diğer âlimlerin nesh dediğine onun tahsis dediği, dolayısıyla isimlendirmeden kaynaklanan bir ihtilaf olduğu da söylenmiştir.⁵⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de, neshe delâlet eden âyetler⁵⁰⁶ olmakla beraber, şu âyet nâsihtir, şu âyet mensûhtur; ya da şu lafzın veya hükmün nesh edildiğine dair herhangi açık bir ifade söz konusu değildir. Neshin varlığını kabul eden âlimler, bahse konu âyetlerin sayısı hususunda ittifak edememişlerdir. Neshe konu âyet sayısını beş yüze kadar çıkaran âlimler varsa da çoğunluğun kanaatine göre bu sayı, iki yüz seksen üçtür.⁵⁰⁷ Suyûtî, yirmi kadar âyetin nesh edildiğini ileri sürerken,⁵⁰⁸ Dihlevî, sadece beş âyetin nesh edildiğini söylemiştir.⁵⁰⁹

⁴⁹⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 462.

⁵⁰⁰ Abdurrahman Çetin, “Nesh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/579.

⁵⁰¹ Ebû Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*, çev. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1425), 53.

⁵⁰² Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebîr*, 53.

⁵⁰³ “لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ” *gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir.*”

⁵⁰⁴ Çetin, “Nesh”, 32/579-581; Mennâ ‘u’l-Kattân, *Mebâhis*, 242.

⁵⁰⁵ Lütfullah Cebeci, “İsfahânî, Ebû Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/509.

⁵⁰⁶ Bk. el-Bakara 2/106; Âli İmrân 3/7; er-Ra’d 13/39; en-Nahl 16/101.

⁵⁰⁷ Ali Bakkal, “Kur’ân’da Mensûh Âyetlerin Sayısı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1996): 34.

Netice itibariyle bazı âlimlerin, sûrenin dokuz ve otuz beşinci âyetlerin nesh edildiklerine yönelik görüş belirtmiş olsalar da bu mevzuda aralarında bir ittifakın olduğunu söylemek mümkün değildir.

2.10. Vücûh ve Nezâir

Sözlükte, “Yüz yüze olmak, yön, cephe, anlam, sebep, görüş vb.”⁵¹⁸ anlamlara gelen “vech” kelimesinin çoğulu olan “vücûh” terim olarak; “Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan bir kelimenin, farklı âyetlerde değişik mânâda kullanılması” anlamına gelmektedir.⁵¹⁹ Başka bir tanıma göre ise “vücûh”, farklı anlamlarda kullanılan müşterek lafızdır.⁵²⁰

Kur’ân-ı Kerîm, içerdiği kelimelerin anlamlarının zenginliği bakımından eşsiz bir kitaptır. Kelimeler, âyetin sibak ve siyakına, yani bağlamına göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Nitekim Suyûtî, kelimeleri bu bağlamda değerlendirerek, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “هَدَى” lafzının on yedi; “صَلَاة” lafzının on; “فِتْنَة” lafzının on beş ve “رُوح” lafzının dokuz farklı anlamda kullanıldığını belirtmiştir.⁵²¹ Bunun yanında Hz. Ali’nin İbn Abbas’ı, Kur’ân-ı Kerîm’in kelimelerini bağlamından soyutlayarak, kendi batıl görüşlerine delil göstermeye çalışan Haricilere karşı münakaşa etmesi için gönderdiğinde; “Onlara delil getirirken, Kur’ân-ı Kerîm’den delil getirme, zira Kur’ân-ı Kerîm ‘zû vücûh’ tur; sen onlara sünnetten delil getir.” diye ona tenbihte bulunması, Kur’ân kelimelerinin çokanlamlı bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir. Bu alanda ilk eseri kaleme alan müfessir Mukâtil b. Süleyman (ö. 157/767); “Bir kişinin tam anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’i kavrayabilmesi için, onun vecihlerini görmesi, bilmesi gerekir.” dediği nakledilmiştir.⁵²²

“Bir şeyin benzeri, ahlâk, fiil ve sözde birbirine benzemek, eş, denk, eşit”⁵²³ mânâlarına gelen “nezîra” kelimesinin çoğul hali olan “nezâir” kelimesi, terim olarak; “bazı kelimelerin farklı âyetlerde tek bir anlamda kullanılması” demektir.⁵²⁴ Ayrıca “nezâir”in lafızlar, “vücûh”un mânâlarda söz konusu olduğu; bir kelimenin

⁵¹⁸ İbn Manzûr, “vch”, 13/555-556; Karşı, “vch”, 2075.

⁵¹⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 301.

⁵²⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/102.

⁵²¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 302-305.

⁵²² Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/193; Suyûtî, *el-İtkân*, 301.

⁵²³ İbn Manzûr, “nzh”, 5/215; Zebîdî, “nzh”, 14/252.

⁵²⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/193; Suyûtî, *el-İtkân*, 301.

değişik anlamlarından sadece birinin başka âyetlerde kullanılmasına da “nezâir” dendiği söylenmiştir.⁵²⁵

Vücûh ve nezâir konusuna dâhil olan kelimelerin sayısında bir ittifak yoktur. Bu konuda görüş belirten Mukâtil b. Süleymân 185; Yahya b. Sellâm (ö. 200/815) 115; İbnü'l-Cevzî 324; Muhammed ed-Dâmegânî (ö. 478/1085) 531; Ebû Abdurrahmân el-Hîrî (ö. 430/1039) ise 588 kelimenin, bu özelliğe sahip olduğundan söz etmişlerdir.⁵²⁶ Günümüz tefsircilerinden bu sayıyı, daha yukarı çıkaranlar da vardır.⁵²⁷ Konuya ilişkin verilen bu bilgiler ışığında Ahkâf sûresini değerlendirmemiz mümkündür.

2.10.1. Kitap (الكتاب)

Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif âyetlerinde yer alıp, “Kur'ân, Tevrat, hüküm, yazılı olan şey, takdir, farz kılmak, ecel” vb. anlamlara gelen “الكتاب” kelimesi bu sûrede dört kez geçmektedir.⁵²⁸ Vücûh kapsamında bu kelime ikinci âyette,⁵²⁹ “Kur'ân-ı Kerîm”; dördüncü âyette⁵³⁰ ise “yazılmış her hangi bir kitap” mânâsında zikredilmiş, on ikinci âyette⁵³¹ iki defa geçmekte olan kelimenin ilki “Tevrat”, sonraki ise Tevrat'ı tasdik edici olarak indirilen “Kur'ân-ı Kerîm” anlamında kullanılmıştır. Otuzuncu âyette⁵³² Cinlerin, “Musa'dan sonra indirilen ve önceki

⁵²⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 301; M. Suat Mertoğlu, “Vucûh ve Nezâir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/141-143.

⁵²⁶ Mertoğlu, “Vucûh ve Nezâir”, 43/142.

⁵²⁷ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 27.

⁵²⁸ Ebû Abdurrahmân İsmâil b. Ahmed el-Hîrî en-Neysâbü'rî, *Vücûhu'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Fâtıma Yusuf el-Hıyamî, (Dimeşk: Dâru's-Sekâm, 1416/1995), 273-274; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dâmegânî el-Kebîr, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, thk. Abdulaziz Seyyid el-Ehl, (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1403/1982), 399-400; Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâzir fî İlmi'l-vücûhi ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1983), 514.

⁵²⁹ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ “Kitab'ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından.”

⁵³⁰ ... اَيُّونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “...Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap, yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!”

⁵³¹ “Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı. Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır”

⁵³² “Dediler ki: قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ‘Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.’” el-Ahkâf 46/30.

kitapları doğrulayan, aynı zamanda dosdoğru bir yola ileten bir kitap dinledik” dedikleri kitap da “Kur’ân-ı Kerîm” dir. Bahse konun “kitap” lafzı, Kur’ân-ı Kerîm’de tekil ve çoğul haliyle pek çok yerde kök anlamı olan “kitap” mânâsında da kullanılmıştır.⁵³³

2.10.2. Hak (الحَقّ)

Vücûh/çokanlamlı kelimelerden kabul edilen “الحَقّ” lafzı, ele alınan sûrede yedi kez geçmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “tevhit, adâlet, Kur’ân-ı Kerîm, İslâm, uygun olmak, pay, kıyamet, hakikat” vb. pek çok mânâda kullanılmıştır.⁵³⁴ Ahkâf sûresinin üçüncü âyetinde,⁵³⁵ “hikmet”;⁵³⁶ yedinci âyetinde,⁵³⁷ “âyetler/Kur’ân”;⁵³⁸ otuzuncu âyette⁵³⁹ hak din olan, “İslâm”;⁵⁴⁰ on yedi,⁵⁴¹ on sekiz,⁵⁴² yirmi⁵⁴³ ve otuz dördüncü⁵⁴⁴ âyetlerde, “gerçek” anlamında zikredilmiştir.⁵⁴⁵

⁵³³ el-Bakara 2/2, 53, 87; Âl-i İmrân 3/3, 7; en-Nisâ 4/105; el-Mâide 5/48; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; er-Râd 13/1; İbrâhîm 14/1.

⁵³⁴ Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'âni'l-Kerim*, 103-105; Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 139-141; Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yun*, 266-269.

⁵³⁵ “... مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ... ” *Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak...*” el-Ahkâf 46/3.

⁵³⁶ Mâturîdî, *Te'vîlât*, 13/347; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/307.

⁵³⁷ “... قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ... ” *...o küfredenler kendilerine geldiğinde Hak (kitap Kur'an) için...*” el-Ahkâf 46/7.

⁵³⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/184; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/308.

⁵³⁹ “...يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ... ” *...gerçeğe/İslâm'a ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.*” el-Ahkâf 46/30.

⁵⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/217; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/318.

⁵⁴¹ “...إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ... ” *...Allah'ın va'di gerçektir.*” el-Ahkâf 46/17.

⁵⁴² “...أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ... ” *İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında o sözün (azabın) gerçekleştiği kimselerdir.*” el-Ahkâf 46/18.

⁵⁴³ “...فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ... ” *...Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız.*” el-Ahkâf 46/20.

⁵⁴⁴ “...وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ... ” *İnkâr edenlere ateşe sunuldukları gün, ‘Bu gerçek değil miymiş?’ denir...*” el-Ahkâf 46/34.

⁵⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/282; Celâlüddin el-Mahallî - Celâlüddin es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ty.), 672.

2.10.3. Ecel (أجل)

Sûrenin ikinci âyetinde⁵⁴⁶ geçen “أجل” Kur’ân-ı Kerîm’de, “müddet, iddet, belirlemek, sebep, ölüm, kıyamet” gibi mânâlarda kullanılan vücûh kapsamında bir kelimedir.⁵⁴⁷ Ahkâf sûresi üçüncü âyette geçen kelime, “kıyamet”⁵⁴⁸ anlamında zikredilmiş ve bu anlamda farklı âyetlerde aynı mânâda yer almıştır.⁵⁴⁹

2.10.4. Şirk (شِرْك)

Zû vücûh lafızlardan biri de “شِرْك” kelimesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “kullukta Allah’a denk tutmak, riya, gösteriş, zulüm, itaatte ortaklık”⁵⁵⁰ gibi anlamlarda geçen kelime, ele alınan sûrenin dördüncü âyetinde,⁵⁵¹ “ortak” mânâsında geçmektedir.⁵⁵²

2.10.5. Edal (أضل)

Sûrenin beşinci âyetinde⁵⁵³ geçen “أضل” lazfı Kur’ân-ı Kerîm’de, “saptırmak, yoldan çıkarmak, geçersiz kılmak, şaşkınlık, hüsrân, dalalet” vb. anlamlarda kullanılmıştır.⁵⁵⁴ Söz konusu âyette ism-i tafdıl kalıbında, “daha sapık/sapkın” mânâsına gelmektedir.⁵⁵⁵

⁵⁴⁶ مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى... “Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık.” el-Ahkâf 46/2.

⁵⁴⁷ ed-Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 18-19; Okuyan, *Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü*, 61-63; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Osman, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1428), 60; Okuyan, *Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü*, 61-63.

⁵⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/178; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/223; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/307.

⁵⁴⁹ el-En'am 6/2; er-Râd 13/2; Fâtır 35/13; eş-Şûrâ 42/14.

⁵⁵⁰ Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşir, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Ahmed Ferid El-Mezîdî, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429), 27-28.

⁵⁵¹ قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ “De ki: “Allah'ı bırakıp da tapıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var?” el-Ahkâf 46/4.

⁵⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 9/432; Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 9/5244.

⁵⁵³ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ “Kim, Allah'ı bırakıp da, kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapıktır? Oysa onlar, bunların tapınmalarından habersizdirler.” el-Ahkâf 46/5.

⁵⁵⁴ Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 292-293; Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yun*, 407.

⁵⁵⁵ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât en-Nisâbü'rî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416), 6/117; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri* (İstanbul: Nesa Yayıncılık, ty.), 7/3354.

2.10.6. İfk (إِفْك)

Kur'ân-ı Kerîm'de, “yalan, iftira, yolundan çevirmek, tersyüz etmek, sihir, zina isnadında bulunmak” anlamlarında kullanılan “إِفْك” sözcüğü,⁵⁵⁶ çokanlamlı lafızlardandır. Ahkâf sûresinde, on birinci⁵⁵⁷ ve yirmi sekizinci âyette⁵⁵⁸ “yalan” anlamında;⁵⁵⁹ yirmi ikinci âyette,⁵⁶⁰ “çevirmek” mânâsında zikredilmiştir.⁵⁶¹

2.10.7. İnsan (الإنسان)

Ahkâf sûresinin on beşinci⁵⁶² ve on sekizinci âyetinde⁵⁶³ yer alan “الإنسَان” sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm'de, “insan, âdemoğlu, Âdem” vb. anlamlarında yer almıştır.⁵⁶⁴ Söz konusu iki âyette ise, “âdemoğlu” mânâsındadır.⁵⁶⁵

2.10.8. Umem (أُمَم)

“أُمَّة” kelimesinin çoğulu olan “أُمَم” lafzı, Kur'ân-ı Kerîm'de, “cemaat, millet, zaman, imam, sınıf” gibi anlamlarda zikredilmiştir.⁵⁶⁶ Ahkâf sûresinde sadece on sekizinci âyette,⁵⁶⁷ çoğul haliyle kullanılan kelime, “milletler” mânâsına gelmektedir.⁵⁶⁸

⁵⁵⁶ Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yun*, 138-139.

⁵⁵⁷ “فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ” “Bu eski bir uydurmadır” diyecekler.” el-Ahkâf 46/11.

⁵⁵⁸ “وَذَلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْرَوْنَ” “Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir.” el-Ahkâf 46/28.

⁵⁵⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 4/19; Celâleyn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 667.

⁵⁶⁰ “فَالَوْ أَجِئْتَنَا لِنَأْفِكَنَّ عَنْ إِلَهِنَا فَاتَّبِعْنَا بِمَا تَعُدُّنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ” “Onlar ise, “Sen bizi ilâhlarımızdan alıkoymak için mi geldin? Doğru söyleyenlerden isen bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir” dediler” el-Ahkâf 46/22.

⁵⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/263; *Tefsîru'l-Celâleyn*, 669.

⁵⁶² “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا” “Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik.” el-Ahkâf 46/15.

⁵⁶³ “...كَدَّ خَلَقْتُ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ...” “...kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş...”

⁵⁶⁴ Hîrî, *Vücûhu'l-Kur'âni'l-Kerim*, 64-65; Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 49-52; Okuyan, *Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü*, 103.

⁵⁶⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076) nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 4/107.

⁵⁶⁶ Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yun*, 143-144.

⁵⁶⁷ “أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ...” “İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde...”

⁵⁶⁸ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm - Ğanîm b. Abbas b. Ğanîm, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418), 5/156.; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/314.

2.10.9. İmâm (إمام)

Kur'ân-ı Kerîm'de, “hayırda öne geçen, kitap, yol, levhi mahfûz, Tevrat, önder, rehber”⁵⁶⁹ gibi mânâlarda kullanılan “imam” lafzı, Ahkâf sûresinin on ikinci âyetinde,⁵⁷⁰ Tevrat'ın sıfatı olarak “rehber” anlamında zikredilmiştir.⁵⁷¹

2.10.10. Rahmet (رَحْمَةٌ)

Sûrenin on ikinci âyetinde⁵⁷² geçen “رَحْمَةٌ” kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de, “cennet, İslam, iman, nübüvvet, rahmet, Kur'ân-ı Kerîm, yağmur” vb. anlamlarda yer almıştır.⁵⁷³ Ahkâf sûresinde Tevrat'ın sıfatı olarak, kendisine uyan kişiyi azaptan kurtaracak bir “rahmet” anlamında zikredilmiştir.⁵⁷⁴

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm'de geçen pek çok lafız, muhtelif âyetlerde farklı mânâlarda kullanılmıştır. Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in i'caz seviyesinin, lafız ve mânâ yönünden ne kadar zengin olduğunun bir tezahürüdür.

2.11. Fedâilu'l-Kur'ân

F-d-l sülâsî kökünden türeyen ve “yüksek makam, üstünlük”⁵⁷⁵ gibi anlamlara gelen “fazîle” (فضيلة) kelimesinin çoğul hali olan “fezâil” (فضائل) kelimesi ile “Kur'ân” (قُرْآن) kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşan terkip, bir isim tamlamasıdır ve “Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri” anlamına gelmektedir. Bir ilim dalı olarak; Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan, ezberleyen, okutan, dinleyen, ahkâmı ile amel edenlerin kazanacakları sevaplar ve Allah Rasûlü'nden (s.a.v.) nakledildiği ifade edilen

⁵⁶⁹ Mukâtil, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, 46-47; el-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yun*, 126; ed-Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 44-45.

⁵⁷⁰ “Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı...” el-Ahkâf 46/12.

⁵⁷¹ Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 4/105; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/228.; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, 7/3360.

⁵⁷² “Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı...” el-Ahkâf 46/12.

⁵⁷³ Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yun*, 331-332; Dâmegânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 199-202; Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, 228.

⁵⁷⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 4/19; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/228.

⁵⁷⁵ İbn Manzûr, “fdl”, 11/524.

hadislere ve birtakım rivayetlere dayanarak, bazı âyet ve sûrelerin faziletine dair özellikleri konu edildiği dile getirilmektedir.⁵⁷⁶

Tanımdan da anlaşılacağı üzere fedâilu'l-Kur'ân'a dair nakilleri, biri Kur'ân-ı Kerîm'in bütünü, ikincisi de sûre ve âyetlerle ilgili rivayetler olarak iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Burada sûre ve âyetlerle ilgili rivayetler esas alınarak bu çerçevede değerlendirmeler yapılacaktır.

Ahkâf sûresinin faziletine dair Suyûtî, Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) rivayetle Allah Rasûlü (s.a.v.), yüce Allah'ın kendisine Tevrat yerine yedi uzun sûreyi,⁵⁷⁷ İncil yerine “elif-lâm-râ” (ال) lardan “tâ-sîn” (طس) lere kadar olan sûreleri, Zebûr yerine, “tâ-sîn” (طس) lerden “hâ-mîm” (حم) ler arasındaki sûreleri, “hâ-mîm” (حم) ler ve mufassal sûrelerle de beni üstün kıldı, dediği nakledilmektedir.⁵⁷⁸

Başka bir rivayette de “حم” lerin yedi ve cehennem de yedi kapısı olduğu ve bunların gelip, cehennem kapılarından her birinin önünde durduğu, “Allah'ım! Bana iman edip ve beni okuyan kişiyi cehenneme sokma.” dediği nakledilir.⁵⁷⁹ Ayrıca, Ahkâf sûresini okuyan kişiye, yeryüzündeki kum tanelerinin sayısı kadar sevap verileceği de rivayetler arasındadır.⁵⁸⁰ “Cennetin yüce makamlarına yükselmek isteyen kimse ‘Hâmîmleri’ okusun.” ve “Kur'ân-ı Kerîm'de ‘Hâmîmlerin’ durumu, elbisedeki ipeğin durumu gibidir.” şeklinde rivayetler de söz konusudur.⁵⁸¹ Bu rivayetleri aktaran ve değerlendirilen âlimler, söz konusu haberlerin bir kısmının zayıf olduğunu söylemişlerdir.

⁵⁷⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2, 2011), 185; Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur'ân”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/532-534.

⁵⁷⁷ el-Bakara 2; Âl-i İmrân 3; en-Nisâ 4; el-Mâide 5; el-En'am 6; el-'Arâf 7; el-Enfâl 8.

⁵⁷⁸ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 5/344; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/183.

⁵⁷⁹ Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdîmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-'Ummâl fi suneni'l-ekvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1401/1981), 1/579 (No. 2621).

⁵⁸⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *el-Fethu's-semâvî bi tahrîci ehâdîsi tefsîri'l-kâdi'l-Beyzâvî*, thk. Ahmed Müctebâ, (Riyad: Dâru'l-Asîme, ty.), 3/991.

⁵⁸¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. 'Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 4/545; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 13/19-20.

“Hâmîm” ile başlayan sûrelere “Dîbâcu’l-Kur’ân” (Kur’ân’ın ipekleri) dendiğini ifade eden rivayetler de vardır.⁵⁸² Hz. Enes’den (ö. 93/711-12) nakledilen bir rivayete göre “Hâmîmler, dîbâcu’l-Kur’ân’dır.”⁵⁸³ Suyûtî, aynı rivayeti Beyhâkî’nin *Şu‘âbu’l-Îmân* adlı eserinde İbn Mesud’dan (ö. 32/652) naklettiğini zikretmektedir.⁵⁸⁴ Bazı âlimlere göre sûre sadece nasihat, azarlama ve ahirete dair konulara yer verip ahkâmla ilgili âyetler içermediğinden “Dîbâcu’l-Kur’ân” diye isimlendirilmiştir.⁵⁸⁵ Anlaşılan o ki “hâmîmler”, kumaşların en iyisi ve en kalitesi olan ipeğe benzetilmek suretiyle, faziletine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

İbn Kuteybe de, “Hâmîmler”in yüce Allah’ın isimlerinden olduğunu ve bundan dolayı da bu sûrelere, şeref ve faziletlerinden dolayı Allah’a izafetle “Allah’ın Sûreleri” dendiğini söylemiştir.⁵⁸⁶

2.12. Münâsebâtü’l-Kur’ân

Kur’ân ilimlerinden bir diğeri de âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti konu edinen “Münâsebâtü’l-Kur’ân” ilmidir. “Münasebât” kelimesi sözlükte “soy, yakınlık, akrabalık”⁵⁸⁷ vb. anlamlara gelen n-s-b (ن - س - ب) kökünden türeyen, müfâ‘ale babından, “münasebet” (مُنَاسَبَة) mastarının çoğul halidir. Terim olarak “münâsebet”; “âyetler ve sûreler arasında bulunan; umum-husus, icmâl-tafsîl, aklî-hissî vb. alâkalardan biriyle veya illet-m‘alul, sebep-müsebbep, benzerlik-zıtlık gibi aklî bağlarla mânâ iletişimini sağlayan ilimdir.” şeklinde tarif edilmiştir.⁵⁸⁸

Allah Rasûlü’ne peyder pey nâzil olan Kur’ân âyetleri, hangi sûre ve âyetin öncesine ya da sonrasına konulacağı, bizzat onun tarafından tesbit edilmiştir. Binâenaleyh, âyetlerin tertibinin tevkifi olduğu hususunda âlimler arasında icma oluşmuştur.⁵⁸⁹ Sûrelerin tertibi hususunda ise daha önce ifade edildiği gibi bazı âlimler tevkifi olduğunu söylerken, bazıları da ictihâdî olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹⁰ Söz konusu tertibin bir kısmının Allah Rasûlü tarafından, bir kısmının da sahabe

⁵⁸² Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/536; Celâleddîn Abdurrahman Ebû Bekr es-Suyûtî, *Câmiu’l-ehâdis* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1994), 12/231 (No. 11811).

⁵⁸³ Hindî, *Kenzu’l-‘Ummâl*, 1/579 (No. 2622).

⁵⁸⁴ Suyûtî, *Câmiu’l-ehâdis*, 12/231 (No. 11811).

⁵⁸⁵ İbn ‘Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 4/545.

⁵⁸⁶ Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, 4/29.

⁵⁸⁷ İbn Manzûr, “nsb”, 1/755.

⁵⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35; Suyûtî, *el-İtkân*, 631.

⁵⁸⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/256; Suyûtî, *el-İtkân*, 134; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/309.

⁵⁹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/257; Suyûtî, *el-İtkân*, 137; Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, 1/314.

ictihdıyla meydana geldiği görüşünde olanlar da vardır.⁵⁹¹ Farklı görüşler olmakla beraber, yukarıda da ifade edildiği üzere âyetler arasındaki münâsebet, âyetlerin tevkîfi olduğu görüşüne göre değerlendirilmiştir.

Konuya ilişkin verilen bu bilgilerden sonra bu bağlamda söz konusu sûre ele alınabilir.

2.12.1. Sûrenin Adıyla Muhtevâsı Arasındaki Münâsebet

Mekkî sûre olan Ahkâf sûresi, İslam dininin ana esaslarını ihtiva eden bir sûredir. Bunlar, tevhid, nübüvvet, öldükten sonra tekrar dirilme ve cezadır. Sûre, önceki sûre gibi Kur'ân-ı Kerîm'in, herşeye gücü yeten ve yaptığı her işi hikmetle yapan yüce Allah'ın katından olduğuna temas ederek başlamıştır. Ardından yüce Allah'ın varlığına ve tek olduğuna işaret edilmiş, hiçbir ortağının olmadığı delillerle ortaya konulmuş, müşriklerin batıl inançları, sorulan sorular ve bunlara verilen ikna edici cevaplar ile hiçbir şüpheyi mahal kalmayan tarzda ortaya konulmuştur. Kıyametin gerçek olduğuna delalet eden doğru sözlerle kâfirler uyarılmış; Allah, Peygamber ve yeniden dirilişi yalanlayanların helak olacakları ve bütün bunlara hiçbir kimsenin engel olamayacağı vurgulanmıştır. Bunları yapmaya kadir olan yüce Allah'ın, ibadet edilmeye yegâne hak sahibi olduğu belirtilmiştir.⁵⁹²

Bütün bu anlatılanlar, Hz. Hûd ile kavmi Âd arasında geçen mücadele örnek kabilinden sunulmuştur. Hz. Hûd'un doğru yola gelmesi için yaptığı özverili tebliğ vazifesine karşın kavminin, peygamberlerini dinlememeleri ve küfürde ısrar etmelerinden dolayı şiddetli bir kum fırtınası ile helak edilmişlerdir. Bu hâdisenin, kavmin yaşadığı yerin adı olan ve eğri büğrü kum tepeleri anlamına gelen "Ahkâf" denilen yerde gerçekleşmiş olması, sûrenin muhtevâsı ile ismi arasındaki münâsebeti ortaya koymaktadır.

2.12.2. Sûrenin Önceki Sûre İle Münâsebeti

Ahkâf ve Câsiye sûreleri arasında başlangıç, içerik ve birbirinin devamı sayılabilecek nitelikler bakımından güçlü bir münâsebet olduğu görülmektedir. "Havâmîm" (hâmîmler) grubunun son iki sûresi olan her iki sûrede Kur'ân-ı Kerîm'in her şeye gücü yeten ve her işi bir hikmete mâtuf yüce Allah tarafından

⁵⁹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/257; Suyûtî, *el-İtkân*, 137; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/314.

⁵⁹² Bikâ'î, *Mesâ'idü'n-nezar*, 2/480.

indirildiğini vurgulamak üzere dikkat çekici aynı lafızları içeren; “حَمَّ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ” âyetleriyle başlamaktadır.⁵⁹³

Her İki sûrede, Mekkî sûrelerin özelliği olan tevhid, nübüvvet ve öldükten sonra dirilmenin hak olduğu konuları ele alınmaktadır. Câsiye sûresi, Allah’a ortak koşmaları ve Kur’ân-ı Kerîm ile alay etmeleri sebebiyle müşrikleri yeren âyetler ile göklerin ve yerin yegâne sahibinin yüce Allah olduğu vurgulanarak sona ermiştir. Ahkâf sûresi de Kur’ân-ı Kerîm’in, aziz ve hakîm olan yüce Allah tarafından indirildiğini ispat eden âyetlerle başlamış ve müşriklerin gelen bu vahiyden yüz çevirdikleri dile getirilmiş, böylelikle iki sûre arasında güzel bir insicam meydana gelmiştir.⁵⁹⁴ Daha sonra müşriklerden iddia ettikleri gibi eğer Allah’ın ortakları varsa buna dair delil getirmeleri istenmiş, yapılan çağrılara cevap veremeyen putların aksine, yüce Allah’ın kıyamet gününe kadar dualara icabet edeceğine değinilerek, O’nun hem büyüklüğüne hem de yaratıcılığına vurgu yapılmıştır.⁵⁹⁵

2.12.3. Sûrenin Kendi İçindeki Münâsebeti

Ahkâf sûresi, başından sonuna kadar bütün âyetleri bir uyum içerisindedir. Otuz beş âyetten ibaret olan sûre, -daha önce ifade edildiği gibi- Câsiye sûresinin devamı niteliğindedir; konu itibariyle dört kısımda ele alınabilir.

İlk kısımda yüce Allah, müşriklerin Kur’ân-ı Kerîm’in Allah Rasûlü’nün sözü olduğunu iddia etmelerinin doğru olmadığını, bilakis kendi katından indirdiğini, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan her şeyi hak ile ve belli bir zamana kadar kudretiyle yarattığını, fakat kâfirlerin bütün bu hakikatlerden yüz çevirdiklerini dikkatlere sunmuştur. Yüce Allah’ın dışındaki varlıklara yalvarmanın ve yapılan dualara, kıyamete kadar hiçbir surette cevap veremeyecek olan nesnelere tapınmanın ne derece saçma olduğunu veciz bir şekilde ortaya koymuştur. Apaçık olarak Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri okunduğunda kâfirler, “Bu apaçık bir sihirdir” yakıştırmasında bulunmuşlar ve Kur’ân-ı Kerîm’i Allah Rasûlü’nün uydurduğunu iddia etmişlerdir. Fakat Allah Rasûlü peygamberlerin ilki değildir; haliyle Peygamber olduğunu söylemesinin garipsenecek hiçbir tarafı yoktur. Eğer Kur’ân-ı Kerîm’i kendisi

⁵⁹³ el-Câsiye 45/1; el-Ahkâf 46/1.

⁵⁹⁴ Vehbe Züheylî, *et-Tefsîru’l-münîr fi’l-akîde ve’ş-şerîa ve’l-menhec* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1411), 26/5.

⁵⁹⁵ Züheylî, *et-Tefsîru’l-münîr* 26/5.

uydurmuş olsaydı yüce Allah'tan gelecek bir azabı savamayacağını dile getirmezdi. Kâfirler kendilerine tebliğ edilen vahiy hakkında, “Eğer bu dinde bir hayır olsaydı, sıradan insanlar bizi geçemezdi” söyleminde bulunarak, cahilce bir kıyas yapmışlardır. Halbüki Kur’ân-ı Kerîm, kendinden önce gönderilen Tevrat’ı tasdik eden, müminleri müjdeleyen ve ebedi mutluluk yurdu olan cennet nimetlerinden söz eden bir kitaptır.⁵⁹⁶

On beşinci âyetle⁵⁹⁷ başlayan ikinci bölümün, ilk bölümle olan münâsebetini Kurtubî, “İnsanların, gönderilen peygamberlere uyup uymama konusunda ikiye ayırdıklarının anlatıldığı ilk bölümden sonra, ana-babaya güzel davranma hususunda da insanların iyi ve kötü olmak üzere iki gruba ayrıldığını anlatan ikinci bölüm gelmiştir.” şeklinde ifade etmiştir.⁵⁹⁸ Bazı âlimler; Kur’ân-ı Kerîm’de ana-babaya itaatin, onlara güzel muamelede bulunmanın emredildiği âyetlerin, çoğu kere tevhit ve doğru yoldan sapmama ile ilgili âyetlerden sonra geldiğini ifade ederek, söz konusu sûrede münâsebeti bu şekilde kurmuşlardır.⁵⁹⁹

Yirmi birinci âyetle⁶⁰⁰ başlayan, tevhit, nübüvvet ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşriklere, kendilerinden önce yaşamış ve aynı karaktere sahip olan Âd kavminin başlarına gelenlerin örnek olarak anlatıldığı üçüncü bölüm, ilk iki bölümle uyum ve ahenk içinde bulunmaktadır. Yani, size anlatılan bu hakikatlere kulak tıkar ve sırt çevirirseniz, Âd kavminin başına gelen musibetler sizin de başınıza gelebilir; öyleyse aynı âkıbete maruz kalmamak için, davet edilip uymanız gereken hayat düsturlarına teslim olun ve kurtuluşa nail olun, demek sûretiyle münâsebet kurulmuştur.

Cinlerden bir taifenin, Kur’ân-ı Kerîm’i dinlemek üzere Allah Rasûlü’ne yönlendirildiğinden bahseden, sûrenin dördüncü ve son bölümü olan âyetler grubu yirmi dokuzuncu âyetten⁶⁰¹ başlamaktadır. Bu bölümde müşrikler, Kur’ân-ı Kerîm’i dinleyip iman eden ve uyarıcı olarak kavimlerine dönen cinler kadar olamadıkları

⁵⁹⁶ Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî‘ et-Tüsterî, *Tefsîrû’t-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1423/2002), 144.

⁵⁹⁷ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا “Biz insana anne babasına iyi davranmayı emrettik.” el-Ahkâf 46/15.

⁵⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/192.

⁵⁹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 26/28.

⁶⁰⁰ وَأَذْكُرْ أَخَا عَادَ “Âd kavminin kardeşini (Hûd’u) hatırla.” el-Ahkâf 46/21.

⁶⁰¹ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنَّ يَشْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ “Hani Kur’an’ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik.”

ifade edilip kınanmışlardır. Mekkeli müşriklere, kendilerinden çok önce yaşamış olan Âd kavmi kıssası ve kendi zamanlarında cereyan eden cinlerin Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemeleri hâdisesi zikredilmiş, tevhit, nübüvvet ve Kur'ân-ı Kerîm'in yüce Allah'ın kelâmı olduğu gerçeği vurgulanmış, bu arada âhiret hayatına inanmalarının gerektiği hususu teyit edilmiştir.⁶⁰² Sonuç olarak, sûrenin diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümde de sıkı bir münâsebetin olduğu anlaşılmaktadır.

2.12.4. Sûrenin Sonraki Sûre İle Münâsebeti

Daha önce ifade edildiği gibi Ahkâf sûresinde ağırlıklı olarak tevhit, nübüvvet ve âhiret inancı üzerinde durulmakta ve ikna edici deliller getirilmektedir.⁶⁰³ Sûre, söz konusu delilleri kabul etmeyenlerin ancak, yoldan çıkan kimseler olduğu ifade edilerek son bulmaktadır. Sûrenin son âyeti⁶⁰⁴ ile Muhammed sûresinin ilk âyeti⁶⁰⁵ arasında şu münâsebetin olduğu görülür. İki sûre arasında “besmele” çekilmeden geçildiğinde Muhammed sûresinin ilk âyetinin başı olan “الَّذِينَ” kelimesi, Ahkâf sûresinin hitâmındaki “الْفَاسِقُونَ” kelimesinin sıfat-ı kâşifesi olur.⁶⁰⁶

Ayrıca, sûrenin son bölümünde Allah Rasûlü'nden “ulû'l-‘azm” peygamberler gibi sabretmesi istenmiş, Muhammed sûresinde de sabredilmesi gereken en önemli yerlerin başında, savaş meydanları olduğu zikredilmiştir. Böylece iki sûre arasında, Hz. Peygamber'in hususiyetlerinden biri olan savaşta sabırla mücadele etmek özelliğine vurgu yapılarak burada başka bir münâsebetin olduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰² İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 26/57.

⁶⁰³ Bikâî, *Nazmü 'd-dürer*, 18/185.

⁶⁰⁴ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَرْصِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَانَهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ (Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.”

⁶⁰⁵ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ “İnkâr edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; işte, Allah onların bütün amellerini boşa çıkarmıştır.”

⁶⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/385.

⁶⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/385.

2.13. Ahkâmü'l-Kur'ân

Terkipteki “Ahkâm” kelimesi sözlükte “karar vermek, yargılamak, hâkim olmak, yönetmek”⁶⁰⁸ gibi anlamlara gelen h-k-m (ح - ك - م) kökünden türeyen *hüküm* (حُكْم) kelimesinin çoğuludur. Ahkâmü'l-Kur'ân terkibi ıstılahta; ibadet, muâmelât, keffâret ve ukûbatla ilgili âyetlerin tefsirini konu edinen ilim dalı ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adı, şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁰⁹

Farz, vacip, haram, mekruh, câiz, vb. hükümlerin çıkarıldığı âyetlere, “ahkâm âyetleri” denilmiştir. Bu âyetlerin sayısı hakkında İslam âlimleri farklı rakamlar zikretmişlerdir. Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Râzî ahkâm âyetlerinin sayısının beş yüz olduğunu söylerken,⁶¹⁰ bazı âlimler bu sayıyı sekiz yüzün üzerine çıkarmış, bazıları da iki yüze kadar indirmiştir.⁶¹¹ Söz konusu ihtilafın, hüküm ifade eden lafız ya da lafızların bazen açık bazen de kapalı olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁶¹² Bu açıklamalar bize, “ahkâm âyetleri” üzerinde bir ittifakın olmadığını göstermektedir.

Medine’de inen âyetler çoğunlukla savaş hukuku,⁶¹³ miras hukuku,⁶¹⁴ ceza hukuku⁶¹⁵ ve sosyal davranışlarla⁶¹⁶ ilgili kurallar olmak üzere ahkâma dair birçok konuyu içerirken; Mekke’de inen âyetler tevhit, nübüvvet, yeniden diriliş, şirk vb. konuları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Mekkî sûrelerde hüküm içeren âyetlere pek rastlanmaz. Ancak bazı Mekkî sûrelerde Medenî âyetler vardır ki Ahkâf sûresi de bunlardan biridir. Sûrenin bazı âyetlerinin -daha önce de ifade edildiği gibi- Medenî olduğu söylenmiştir.

Şimdi Ahkâf sûresinde hüküm ifade eden âyetler ve ihtiva ettikleri fikhî hükümler, fazla detaya girmeden mezhep imamlarının görüşleri doğrultusunda izah etmeye geçebiliriz.

⁶⁰⁸ İbn Manzûr, “hkm”, 12/140-141; Karşlı, “hkm”, 607.

⁶⁰⁹ Bedrettin Çetiner, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/551-552; Demirci, *T.T.Sözlüğü*, 12; Karagöz vd., “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 13.

⁶¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/3.

⁶¹¹ Çetiner, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 1/551.

⁶¹² Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/4; Çetiner, “Ahkâmü'l-Kur'ân”, 1/551.

⁶¹³ Bk. et-Tevbe 9/29.

⁶¹⁴ Bk. en-Nisâ 4/11, 12, 176.

⁶¹⁵ Bk. el-Bakara 2/66, 191, 196.

⁶¹⁶ Bk. el-Hucurât 49/6.

2.13.1. Süt Emzirme Süresi

Medîne’de indiği söylenen on beşinci âyetin⁶¹⁷ hamilelik ve sütten meydana gelen haramlık hususunda hüküm ifade ettiği dile getirilmiştir.⁶¹⁸ Âyette hamileliğin ve sütten kesilme süresinin tam otuz ay olarak ifade edilmesi, farklı sürelerde cereyan eden hamilelik müddetlerini içine almasına yönelik olduğu söylenmiştir. Çünkü her ne kadar hamilelik müddeti çoğunlukla dokuz ay olsa da bazen sekiz, yedi ve altı ay da olabilmektedir. Nitekim İbn Abbas’ın, hamilelik uzarsa emzirme süresi kısılır; yani hamilelik dokuz ay olursa, emzirme süresi yirmi bir ay olur, dediği nakledilmiştir.⁶¹⁹ Bu habere göre eğer hamilelik süresi altı ay olursa emzirme müddeti yirmi dört ay; hamilelik yedi ay olursa emzirme müddeti yirmi üç ay; hamilelik sekiz ay olursa emzirme müddeti yirmi iki ay olacaktır.⁶²⁰ Süt emzirme konusuyla ilgili başka bir âyet, Bakara sûresinin iki yüz otuz üçüncü âyetidir.⁶²¹ Söz konusu âyet, eğer anne emzirmek isterse, süt emzirme süresini iki yılla kayıtlamaktadır. Fukahanın çoğunluğu haram kılan süt emzirme süresini, Bakara sûresindeki ilgili âyeti delil alarak iki yılla sınırlamışlardır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ise, Ahkâf sûresinin on beşinci âyetini⁶²² delil göstererek, haram kılan süt emzirme süresinin otuz ay yani iki buçuk yıl olduğunu söylemiştir.⁶²³

2.13.2. Hamilelik Süresi

Hamilelik süresinin en azının altı ay olduğu da bu âyet⁶²⁴ delil getirilerek belirlenmiştir. Konuyla ilgili şöyle bir rivayet nakledilir: “Yeni evlenmiş ve altı aylıkken doğum yapmış Cüheyne kabilesine mensup bir kadının recm edilmesi için Hz. Osman emir verir. Olaydan haberdar olan Hz. Ali ona, ‘Onun anne karnında

⁶¹⁷ وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا “Onun anne karnında taşınması ve sütten kesilmesi otuz aydır.”

⁶¹⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/126; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1405/1984), 5/267.

⁶¹⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/267.

⁶²⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 25/30.

⁶²¹ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّىَ الرِّضَاعَةَ “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirirler...”

⁶²² وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا “Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır.”

⁶²³ Sâbûnî, *Ravâi'u'l-beyân*, 1/289; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye fî's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ty.), 357-358.

⁶²⁴ el-Ahkâf 46/15.

taşınması ve süttten kesilmesi otuz aydır.’⁶²⁵ ve ‘*Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirirler*’⁶²⁶ anlamındaki âyetleri okur ve akabinde, ‘otuz aydan iki tam yıl çıkarılınca altı ay kalır.’ der. Hz. Osman da hiç böyle düşünmediğini söyleyerek bu kararından vazgeçer.’⁶²⁷

Lokman sûresinin “*onun süttten kesilmesi iki yıldır*” meâlindeki âyeti⁶²⁸ de hükme kaynak teşkil eden başka bir delildir.

Sonuç olarak, ilgili âyetin diğer âyetlerle beraber çok önemli bir meselenin çözümüne katkı sağladığı görülmektedir.

2.14. Kasasu’l-Kur’ân

Terkipteki “kasas” sözcüğü, “bir kimsenin izini sürmek, peşinden gitmek, bir kimseye bir haberi veya kelâmı açıklamak, beyan etmek, yazılan şey, bir yerde bulunan topluluk”⁶²⁹ anlamlarına gelen “kıssa” kelimesinin çoğul formudur. Terim olarak Kasasu’l-Kur’ân, “geçmiş ümmetlerin halleri, önceki peygamberlerin haberleri ve tarihî olayların Kur’ân-ı Kerîm’in bir hidayet kaynağı oluşuna uygun olarak yeniden hayat bulması, ilâhî mesajın i’câz ve îcâzına münasip bir şekilde beyan edilmesi” demektir.⁶³⁰

Kur’ân kıssaları mahiyetleri açısından üçe ayrılmıştır:

1- Kavimlerini hakka davet ederken yüce Allah’ın mucize ile desteklediği Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Îsâ, Hz. Muhammed ve diğer peygamber kıssaları, mü’minlerin ve yalancılardan âkıbetlerinin anlatıldığı tarihî kıssalar.

2- Âl-i İmrân sûresinde anlatılan Bedir ve Uhud gazvesi, Tevbe sûresinde zikredilen Huneyn ve Tebûk gazvesi, Ahzâb sûresinde geçen Ahzâb gazvesi, hicret, İsrâ vb. hâdiselerin nakledildiği nüzûl dönemindeki kıssalar.

⁶²⁵ el-Ahkâf 46/15.

⁶²⁶ el-Bakara 2/233.

⁶²⁷ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 5/267; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-azîm*, 7/258.

⁶²⁸ Lokman 31/14.

⁶²⁹ İbn Manzûr, “kss”, 7/73; Fîrûzâbâdî, “kss”, 1330.

⁶³⁰ Mennâ ‘u’l-Kattân, *Mebâhis*, 316-317; Demirci, *T.T.Sözlüğü*, 154; Mustafa Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur’ân Kıssaları* (İstanbul: Selamet Yay., 2011), 20; İdris Şengül, “Kıssa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/498.

3- Ölüm korkusuyla yurtlarından çıkarılanlar, Tâlût, Câlût, Âdem'in iki oğlu, Ashâb-ı Kehf, Zü'l-Karneyn, Kârûn, Ashâb-ı Sebt, Hz. Meryem, Ashâb-ı Uhdûd, Ashâb-ı Fîl gibi olaylara taalluk eden Kur'ân kıssaları.⁶³¹

Kur'ân kıssalarında asıl hedef şahıslar ve olayların geçtiği mekânlar değil, verilmek istenen mesajdır. Bundan dolayı kıssaların farklı sûrelerde değişik lafızlarla ve geçtiği sûrenin konusuyla bütünlük arz edecek şekilde anlatıldığı görülmektedir.⁶³² Ayrıca kıssalar tarihî süreçte pek çok açıdan ele alınmıştır. Örneğin, bir edebiyatçı edebî yönden kıssaları değerlendirirken, sosyologlar ve pedagoglar da insan ve toplum eğitimi açısından ele almışlardır.⁶³³ Yani her bir ilim adamı, Kur'ân kıssalarının alanıyla ilgili olan bölümüyle alâkadar olmuş ve kendi perspektifinden hareketle değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaların asıl hedefinin Hz. Muhammed'in risaletini ispat etmek; onu ve mü'minleri teselli etmek; muhatapların düşünmesini ve ibret almasını sağlamak; İslam'ın evrensel olduğunu ortaya koymak; semâvi dinlerin kaynağının aynı olduğunu ispat etmek; yüce Allah'ın seçtiği insanlara verdiği nimetler hatırlatılarak insanların sâlih amellere rağbetlerini artırmak; şeytanın hîle ve tuzaklarından sakındırmak; mü'minlerin ibret ve ders almasını temin etmek, kâfirlerin de inanmamakta inat ve ısrar etmelerinin sonucunda ebedî azaba maruz kalacaklarını haber vermek gibi hususlar olduğu ifade edilmiştir.⁶³⁴

Ahkâf sûresi bu bağlamda değerlendirildiğinde; Hz. Hûd'un, kavmi Âd ile olan diyalogu ve mücadelesi konu edildiği görülmektedir.

2.14.1. Hz. Hûd İle Kavminin Kıssası

Daha önce geçtiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'de, peygamber kıssaları çokça yer almaktadır. Her ne kadar bu kıssalar peygamberlerin kendi kavimleri ile olan mücadelelerini anlatıyor olsa da Allah Rasûlü'nün insanları hakka davet ederken muhatap olduğu söz ve fiillerle paralellik arz ettiği görülmektedir.⁶³⁵ Yani Hz.

⁶³¹ Mennâ 'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 318; Şengül, "Kıssa", 25/499-501.

⁶³² M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (Konya: Meram Yay., 2013), 50; Şengül, "Kıssa", 25/499-501.

⁶³³ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 7.

⁶³⁴ Mennâ 'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 319-320; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 211-212; Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 268; Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yay., 2016), 213.

⁶³⁵ Muhammed Âbid el-Câbirî çev. Muhammed Coşkun, *Kur'an'a Giriş* (İstanbul: İlimyurdu Yay., 2013), 294; Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 233.

Peygamber'in dini tebliğde karşılaştığı sorunlar, önceki peygamberlerin yaşadıkları sorunlar ile büyük ölçüde benzeşmektedir.

Hız. Hûd'un kavmi ile olan mücadelesini anlatan âyetlerin, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı sûrelerine serpiştirildiği görülmektedir. Tertip sırasına göre bu âyetlerin geçtiği sûreler şunlardır: A'raf sûresi 65-72; Hûd sûresi 50-60, 89; Şu'ara sûresi 123-140; Fussilet sûresi 13, 15; Ahkâf sûresi 21-26; Zâriyat 41-42; Kamer 18-20; Hakka 4-7. Sadece Âd kavmine atf yapılan âyetler ise Furkan sûresi 38, 'Ankebût suresi 38, Necm sûresi 50 ve Fecr sûresi 6. âyetleri olmak üzere dördttür.

Söz konusu kıssa, sûrede 21 ila 25. âyetlerde anlatılmaktadır. Âd, Ahkâf denilen yerde yaşayan,⁶³⁶ kat kat evleri, ihtişamlı sarayları,⁶³⁷ oğulları, malları, pek çok hayvanları olan, etrafları bağ ve bahçelerle çevrilmiş bir kavimdir.⁶³⁸ Hem boy hem de kuvvet bakımından üstün yaratılan bu insanların yaşadığı Ahkâf denilen bu yer "İrem" diye de isimlendirilmiştir.⁶³⁹ Bu kadar çok imkânlarla sahip olan kavim şükretmek yerine yeryüzünde "bizden daha güçlü kim var?" diyerek ve haksız olarak büyüklük taslamışlardır.⁶⁴⁰ Fakat Hûd, peygamber olarak görevlendirildiğinde kavmine ilk sözü "*Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Doğrusu ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim; Allah'tan sakının ve bana itaat edin*",⁶⁴¹ olmuştur.

Kureys'in ileri gelenleri servetleri, reislikleri vb. konumları sebebiyle çok kibirleniyor ve gururlanıyorlardı. Bu yüzden onlara, eski zamanlarda Arap Yarımadası'nda yaşamış, zikredilen vasıflara ve daha fazlasına sahip en güçlü kavim olan Âd kavmi misal olarak getirilmiştir.⁶⁴² Mekkeli müşrikler, geçici olan dünyalıklara aldanmayı bırakmaları ve her şeyin yaratıcısı olan Allah'a yönelmeleri için, kendilerinden her bakımdan daha güçlü olan Âd kavminin kıssası anlatılarak uyarılmışlardır.⁶⁴³

⁶³⁶ el-Ahkâf 46/21.

⁶³⁷ eş-Şuarâ 26/128-129 132-134.

⁶³⁸ eş-Şuarâ 26/132-134.

⁶³⁹ Bk. el-Fecr 89/7-8.

⁶⁴⁰ Fussilet 41/15.

⁶⁴¹ eş-Şu'arâ 26/123-126.

⁶⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, 5/354.

⁶⁴³ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 20/43.

2.15. Kıraat Farklılıkları

Kırâat (قراءة) kelimesi sözlükte “okumak, tilavet etmek, toplamak, telaffuz etmek” anlamlarına gelen k-r-e (ق - ر - ء) sülâsî kökünden mastardır.⁶⁴⁴ Terim olarak kıraat kelimesi, “Kur’ân-ı Kerîm kelimelerinin okunuş farklılıklarını ve nasıl okunacağını ravilerine nispet ederek aktaran bir ilimdir” şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁴⁵

Allah Rasûlü (s.a.v.) kendisine inzâl edilen âyetleri hem okuyor hem de sahabeye de öğretip okutuyordu. Sahabe de öğrendikleri bu okuyuşları şifâhî olarak başkalarına aktarıyorlardı. Ancak sahabenin Allah Rasûlü’nden öğrendiği kıraatler farklılık arz ediyordu. Bazı sahabiler bir, bazıları iki, bazıları da daha fazla harfle kıraat almışlar ve bunun neticesinde değişik okuyuş şekilleri ortaya çıkmıştır.⁶⁴⁶ Allah Rasûlü’nün vefatından sonra kıraatleri ve rivayetleri en güzel şekilde muhafaza eden ve kendilerinden sonraki nesillere nakleden sahabe, hiç şüphesiz kıraat ilminin bugüne gelmesinde çok önemli bir yere sahiptir.⁶⁴⁷

Kıraatler mütevatir, meşhur, ahad, şâz, mevzu ve müdreç şeklinde tasnife tabi tutulmuştur.⁶⁴⁸ Bir kıraatın geçerli olması, bazı şartları ihtiva etmesine bağlanmıştır. Bu şartlar; sahih ve muttasıl bir senetle Allah Rasûlüne ulaşması, Hz. Osman’a nispet edilen mushaflardan birine uygun olması ve Arap gramerine aykırı olmamasıdır.⁶⁴⁹ Zikri geçen şartları taşıyan kıraatlere Kıraat-ı Seb‘ (yedi kıraat) ve Kırâat-i ‘Aşr (on kıraat) denmiştir.⁶⁵⁰

Hiç şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılması hususunda Kur’ân ilimleri arasında önem arz eden ilimlerden biri “Kıraat ilmi” olmuştur. Tefsir ilmiyle sıkı bir ilişkisi olan kıraatlerin, Kur’ân-ı Kerîm’in farklı yorumlanmasında ve hükümlerin

⁶⁴⁴ Cevherî, “kre”, 924; Fîrûzâbâdî, “kre”, 1298.

⁶⁴⁵ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidül-mükriîn ve mürşidüt-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l 'İlmiyye, 1420), 9; Nureddin İtr, *Ulûmu'l-Kur'ân'il-Kerim* (Dimeşk: Matbaatu's-Sabâh, 1414), 146; Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yay., 2018), 23.

⁶⁴⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l- 'irfân*, 364.

⁶⁴⁷ Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/426-427.

⁶⁴⁸ Cezerî, *Müncidül-mükriîn*, 18; Suyûtî, *el-İtkân*, 163; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 176; İtr, *Ulûmu'l-Kur'ân'il-Kerim*, 148-149.

⁶⁴⁹ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l 'İlmiyye, ty.), 1/9; Zürkânî, *Menâhilü'l- 'irfân*, 369; İtr, *Ulûmu'l-Kur'ân'il-Kerim*, 148-149.

⁶⁵⁰ Kıraat-ı Seb‘ imamları: Nafî, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî. Kıraat-ı ‘Aşr imamları, zikri geçen yedi kıraat imamına üç kıraat imamının eklenmesiyle oluşmaktadır: Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb ve Halef.

çıkartılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Neredeyse Müfessirlerin tamamına yakını Kur'ân-ı Kerîm'in fonetiğinden, yani telaffuz keyfiyetinden kaynaklanan okuyuşların mânâyâ etki etmediği, bununla beraber bazı kelimelerin harf, hareke, i'rab ve kalıplarında görülen bazı “ferşu'l-hurûf” okumaların anlam değişikliğine genel itibariyle çok az etki ettiği, ancak farklı hükümlerin çıkartılmasında rol oynayacak kadar anlam farklılıklarına sebep olduğu da bir gerçektir.⁶⁵¹

Yapılan bu açıklamalardan sonra gerek fonetik gerekse mânâyâ etki etsin veya etmesin ferşu'l-hurûf yönünden Ahkâf sûresindeki kıraat farklılıklarını belirtmeye geçilebilir.

1. “Bu ise, onu وَهَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ. *doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.*”⁶⁵²

Âyet-i kerimede لِيُنْذِرَ (uyarmak için) kelimesini Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb ت harfi ile لِيُنْذِرَ (uyarman için) şeklinde okurken diğer kıraat imamları âyetteki gibi ي harfi ile لِيُنْذِرَ şeklinde okumuşlardır.⁶⁵³ İbn Kesîr’in birinci râvisi Bezzî (ö. 250/864) ise iki şekilde de okumuştur.⁶⁵⁴

2. وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا. *Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında) taşınması ve süten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır.*

⁶⁵¹ Yaşar Akaslan, “Kıraat-i Aşere’de Ferş Yönünden Farklılıklar”, *O.M.Ü İlahiyat Fakültesi İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (2017): 6-31.

⁶⁵² el-Ahkâf 46/12.

⁶⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid et-Temîmî, *Kitâbü’s-seb’a fi’l-kırâ’ât*, thk. Şevkî Dayf, (Mısır: Dâru’l-Me’arif, 1400/1980), 596; Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zur’a İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâ’ât*, thk. Saîd el-Afgânî, (Kahire: Dâru’r-Risâle, ty.), 662; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Teyssîr fi’l-kırâ’âtî’s-seb’a*, thk. Otto Pretzl, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1404/1984), 199; Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıraati’l-aşr*, 2/372; Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Tahbîrü’t-teysîr fi kırâ’âtî’l-e’immeti’l-aşere*, thk. Ahmet Muhammed Müflih el-Kuzât, (Ürdün: Dâru’l-Furkân, 1421/2000), 556.

⁶⁵⁴ Dâni, *et-Teyssîr*, 199; Cezerî, *en-Neşr*, 2/372; Cezerî, *Tahbîrü’t-teysîr*, 556; Abdülfettâh Pâluvi, *Zübdetü’l-irfân* (İstanbul: Hilal Yay., ty.), 165.

Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle dedi: Rabim bana ilham et...»⁶⁵⁵

Âyet-i kerimede اِحْسَانًا (iyi davranmayı) kelimesini Kûfe imamları Âsım, Hamza ve Kisâi âyette geçtiği şekliyle اِحْسَانًا formunda okurken diğer kıraat imamları ح harfinin zammesi, س harfinin sukûnü, kelimenin başında hemze ve س harfinden sonra elif harfi olmaksızın حُسْنًا (iyi davranmayı) şeklinde kıraat etmişlerdir.⁶⁵⁶

Aynı âyette iki defa geçen كَرْهًا (zahmetle) kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir’in birinci râvisi Hişam (ö. 245/859) ve Ebû Ca‘fer ك harfinin fethası ile كَرْهًا (zahmetle) şeklinde diğer kıraat imamları ve İbn Âmir’in ikinci râvisi İbn Zekvân (ö242/857) ise âyette zikredildiği gibi كَرْهًا olarak okumuşlardır.⁶⁵⁷

Söz konusu âyetteki فَصَالُهُ (sütten kesilmesi) kelimesini Ya‘kûb ف harfinin fethası ve ص harfinin sukûnü ve elifsiz فَصْلُهُ (sütten kesilmesi) olarak okurken diğer kıraat imamları âyette zikredildiği gibi فَصَالُهُ şeklinde okumuşlardır.⁶⁵⁸ Görüldüğü gibi her iki okuyuş da aynı anlama gelmektedir.⁶⁵⁹

أَوْزَعْنِي (bana ilham et) kelimesini Nâfi‘’nin ikinci râvisi Verş (ö. 197/812) ve İbn Kesîr’in birinci râvisi Bezzî ي harfinin fethası ile أَوْزَعْنِي şeklinde okurken diğer kıraat imamları âyette zikredildiği kalıpta okumuşlardır.⁶⁶⁰

أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَتَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَ 3. *İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, onlara öteden beri yapılagelen doğru bir va'ddir.*»⁶⁶¹

⁶⁵⁵ el-Ahkâf 46/15.

⁶⁵⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 596; Dâni, *et-Teysîr*, 199; Cezerî, *en-Neşr*, 2/373.

⁶⁵⁷ Dâni, *et-Teysîr*, 199; Cezerî, *en-Neşr*, 2/373; Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 165.

⁶⁵⁸ Cezerî, *en-Neşr*, 2/373; Cezerî, *Tahbîrü't-teysîr*, 556; Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 165.

⁶⁵⁹ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/312.

⁶⁶⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 596-597; Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 165.

⁶⁶¹ el-Ahkâf 46/16

Âyet-i kerimede نَتَقَبَّلُ (kabul edeceğiz) ve نَتَجَاوَزُ (bağışlayacağız) kelimelerini Âsım'ın ikinci râvisi Hafs (ö. 180/796) Hamza, Kisâî ve Halef zikredilen şekilde okurken diğer kıraat imamları ن harfinin yerine zammeli ي ile يُتَقَبَّلُ (kabul olunur) ve يُتَجَاوَزُ (bağışlanır) şeklinde okumuşlardır.⁶⁶²

أَحْسَنَ (iyisi) kelimesini Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef âyette geçtiği şekliyle diğerleri ise ن harfinin zammesi ile أَحْسَنُ (en iyisi) diye okumuşlardır.⁶⁶³

4. أَفْ لَكُمْ أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَّتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي. “Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?”⁶⁶⁴

Âyetteki أَفْ (öf) lafzını İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ya'kûb ف harfinin fethası ve tenvinsiz أَفْ şeklinde, Ebû Amr, Âsım'ın birinci râvisi Ebû Bekir b. Şu'be (ö. 193/808), Hamza, Kisâî ve Halef ف nın kesresi ve tenvinsiz أَفْ olarak, diğerleri ise âyette geçtiği şekliyle أَفْ formunda okumuşlardır.⁶⁶⁵ أَتَعِدَانِي kelimesini Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer ي harfinin fethası ile أَتَعِدَانِي olarak, Hişam şeddeli meksur tek bir ن ile أَتَعِدَانِي şeklinde diğer imamlar ise âyetteki gibi okumuşlardır.⁶⁶⁶

5. وَلِيُؤْفِقَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ. “(Bu da) Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını tastamam vermesi içindir. Asla kendilerine haksızlık yapılmaz.”⁶⁶⁷

Âyet-i kerimede وَلِيُؤْفِقَهُمْ (onlara tastamam vermesi için) kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hişam ve Ya'kup⁶⁶⁸ âyette geçtiği şekliyle okurken diğer imamlar ن harfi ile وَلِيُؤْفِقَهُمْ (onlara tastamam vermemiz için) şeklinde okumuşlardır.⁶⁶⁹ Hişam'ın her iki vecihle okuduğu da rivâyet edilmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶² Dâni, *et-Teyisr*, 199; Cezerî, *Tahbirü't-teysir*, 556; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 165.

⁶⁶³ Dâni, *et-Teyisr*, 199; Cezerî, *Tahbirü't-teysir*, 556; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 165.

⁶⁶⁴ el-Ahkâf 46/17.

⁶⁶⁵ Dâni, *et-Teyisr*, 139; Cezerî, *en-Neşr*, 2/306-307; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 165-166.

⁶⁶⁶ Dâni, *et-Teyisr*, 199; Cezerî, *Tahbirü't-teysir*, 556; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 125.

⁶⁶⁷ el-Ahkâf 46/19.

⁶⁶⁸ Cezerî, *Tahbirü't-teysir*, 557.

⁶⁶⁹ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *Câmi'ul-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'a'l-meşhûre*, nşr. M.Kemâl Atik, (Kayseri: TDV Yayınları, 1999), 2/409; Dâni, *et-Teyisr*, 199; Cezerî, *en-Neşr*, 2/373; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 126.

⁶⁷⁰ Cezerî, *en-Neşr*, 2/373.

6. *İnkâr edenler* “وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا” *ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir:) “Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz.”*⁶⁷¹

Söz konusu âyetteki أَذْهَبْتُمْ (bitirdiniz/giderdiniz) kelimesini İbn Zekvân ve Ya‘kûb’un ikinci râvisi Ravh (ö. 235/849) iki hemzenin tahkiki ile أَذْهَبْتُمْ (bitirdiniz mi?) şeklinde, İbn Kesîr ve Ya‘kûb’un birinci râvisi Ruveys (ö. 238/852) birinci hemze tahkik, ikinci hemze teshille beraber أَذْهَبْتُمْ; Ebû Ca‘fer ve Hişam birinci hemzeye med takdir edip ikinci hemzeyi teshil ile أَذْهَبْتُمْ; Hişam sadece elif ile beraber أَذْهَبْتُمْ; diğerleri ise âyette geçtiği gibi أَذْهَبْتُمْ şeklinde okumuşlardır.⁶⁷²

7. *Ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.*⁶⁷³

Âyetteki أَنِّي kelimesini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca‘fer ي harfinin fethası ile أَنِّي şeklinde diğer kurra âyette geçtiği tarzda kıraat etmişlerdir.⁶⁷⁴

8. *Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum.*⁶⁷⁵

أُبَلِّغُكُمْ (tebliğ ediyorum) kelimesini Ebû Amr ب harfinin sukûnü ve ل harfinin tahfifi ile أُبَلِّغُكُمْ şeklinde kıraat ederken diğer imamlar âyette geçtiği gibi okumuşlardır.⁶⁷⁶

Âyette geçen لَكِنِّي (fakat ben) lafzını Nâfi‘, Bezzî, Ebû Amr ve Ebû Ca‘fer ي harfinin fethası ile لَكِنِّي şeklinde okurken diğer kurra âyette zikredildiği gibi kıraat etmişlerdir.⁶⁷⁷

9. *O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder. Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler.*⁶⁷⁸

⁶⁷¹ el-Ahkâf 46/20.

⁶⁷² Dâni, *et-Teyisr*, 200; Cezerî, *Tahbîrû’t-teysîr*, 557; Pâluvî, *Zübdetü’l-‘irfân*, 126.

⁶⁷³ el-Ahkâf 46/21.

⁶⁷⁴ Dâni, *et-Teyisr*, 200; Cezerî, *Tahbîrû’t-teysîr*, 557; Pâluvî, *Zübdetü’l-‘irfân*, 126.

⁶⁷⁵ el-Ahkâf 46/23.

⁶⁷⁶ Dâni, *et-Teyisr*, 111; Cezerî, *Tahbîrû’t-teysîr*, 557; Pâluvî, *Zübdetü’l-‘irfân*, 126.

⁶⁷⁷ Dâni, *et-Teyisr*, 200; Cezerî, *Tahbîrû’t-teysîr*, 557; Pâluvî, *Zübdetü’l-‘irfân*, 126.

Ayet-i kerimedeki لَا يَرَى (görünmez) kelimesini Âsım, Hamza, Ya'kûb ve Halef âyette zikredildiği gibi لَا يَرَى okurken diğerleri ت nın fethası ile لَا تَرَى (göremezsın) şeklinde okumuşlardır.⁶⁷⁹

Âyetteki مَسَاكِينُهُمْ (onların evleri) kelimesini Âsım, Hamza, Ya'kûb ve Halef ن harfinin zammesi ile مَسَاكِينُهُمْ şeklinde diğerleri ise ن harfinin fethası ile مَسَاكِينُهُمْ şeklinde okumuşlardır.⁶⁸⁰

10. أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْزِ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى “Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah’ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi?”⁶⁸¹

Âyet-i kerimede geçen بِقَادِرٍ (gücünün yeteceğini) kelimesini Ya'kûb ق harfinin sukûnü, ر harfinin zammesi ve ب harfinin yerine fethalı bir ي ile fiil kalıbında يَقْدِرُ şeklinde okurken diğerleri âyette geçtiği gibi بِقَادِرٍ şeklinde okumuşlardır.⁶⁸²

2.16. Vakf ve İbtidâ

V-k-f (و- ق- ف) sülâsî kökünden türeyen “vakf” (الْوَقْف) lafzı sözlükte “durmak, durdurmak, bir kelimeyi diğerinden ayırmak, hapsedmek ve menetmek”⁶⁸³ gibi mânâlara gelmektedir. Tecvid ilmi ıstılahında “vakf” “kelime üzerinde kıraata tekrar başlamak niyetiyle, âdet olduğu şekilde nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir.”⁶⁸⁴

⁶⁷⁸ el-Ahkâf 46/25.

⁶⁷⁹ Zencele, *Hüccetü'l-Kırâ'ât*, 666; Dâni, *et-Teyisîr*, 200; Cezerî, *en-Neşr*, 2/373; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 126.

⁶⁸⁰ Dâni, *et-Teyisîr*, 200; Cezerî, *en-Neşr*, 2/373; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 126.

⁶⁸¹ el-Ahkâf 46/33.

⁶⁸² Cezerî, *Tahbîrü't-teysîr*, 526; Cezerî, *en-Neşr*, 2/355; Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 126.

⁶⁸³ Cevherî, “vkf”, 1263; Fîrûzâbâdî, “vkf”, 1773; Nihat Temel, *Kırâat Ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2018), “Vakf”, 172.

⁶⁸⁴ Temel, *Kırâat Ve Tecvîd İstılahları*, “vakf”, 172; Abdurrahman Çetin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/462; Abdülaziz b. Abdilfettâh el-Kârî, *Kavâidü'd-tecvîd* (Müessesetu'r-Risâle, ty.), 105.

“İbtida” (الابتداء) lafzı ise “başlamak” mânâsına gelmektedir.⁶⁸⁵ Tecvid ilmi istilâhında, “maksadı ifade eden müstakil bir mânâ ile başlamaya ibtidâ denir.”⁶⁸⁶ Vakfın zıddı olan ibtidâ, ilk defa başlamak, vakf yaptıktan sonra tekrar okumaya başlamak, şeklinde de tarif edilmiştir.⁶⁸⁷

Kur’ân ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan “vakf ve ibtidâ” konusu, Kur’ân-ı Kerîm’in doğru anlaşılmasında, âyetlerin maksatlarının bilinmesinde, i’câzının ortaya çıkarılmasında ve mânâlarının açıklığa kavuşmasında büyük bir öneme sahiptir.⁶⁸⁸ Onun içindir ki bu konu hem hadis hem de Kur’ân ilimleriyle ilgili eserlerde kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Türkçe bir edebî metinde bile, başlanılacak ve durulacak yerlere riayet etmemek o metnin doğru anlamasının önünde engel teşkil ettiği bilinen bir hakikattir. Dolayısıyla belâğatin zirvesi olan Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususlara dikkat etmemek, onun belâgî özelliklerinin ortaya çıkmasına mani olacaktır.⁶⁸⁹ Bundan dolayıdır ki kıraat imamlarının ekserisi “vakf ve ibtidâ”yı öğrenip tatbik etmeden icâzet vermeyi uygun görmemişlerdir.⁶⁹⁰

“Vakf ve İbtidâ” hususunda biri Ebü’l-Alâ⁶⁹¹ diğeri Secâvendî⁶⁹² olmak üzere iki usûl benimsenmiştir. Elde mevcut olan Kur’ân-ı Kerîm’lerde Secâvendî’ye ait vakf işaretleri belirtildiğinden söz konusu Ahkâf sûresindeki vakf yerlerinin tanım ve işaretleri, sadece Ebü’l-Alâ tarîki/usûlû açısından ele alınacaktır.

2.16.1. Vakf-ı Tam

Vakf-ı tam; lafız ve mânâ yönünden kendisinden sonrası ile ilgisi bulunmayan bir kelime üzerinde yapılan vakıftır.⁶⁹³ Vakf-ı tamlar genellikle âyet başı ve kıssa sonlarında gerçekleşmekle birlikte, bazen âyet bitmeden, bazen âyet

⁶⁸⁵ Cevherî, “bde”, 73; Fîrûzâbâdî, “bde”, 101.

⁶⁸⁶ Temel, “İbtidâ”, 84.

⁶⁸⁷ Çetin, “Vakf ve İbtidâ”, 42/462.

⁶⁸⁸ Ebü Abdillâh (Ebü Ca’fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî, *İlâlu’l-vukûf*, thk. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-İ’îdî, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1427/2006), 1/113.

⁶⁸⁹ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2005), 320.

⁶⁹⁰ Cezerî, *en-Neşr*, 1/225; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 320.

⁶⁹¹ Kıraat âlimi Ebü’l-Alâ’ Hasen b. Ahmed b. Hasan el-Attâr el-Hemedânî (ö. 569/1173) tarafından kabul edilen tarîk/usûldür; Demirhan Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 184.

⁶⁹² Kıraat âlimi ve müfessir Ebü Abdillâh (Ebü Ca’fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165) tarafından oluşturulan tarîk/usûldür.

⁶⁹³ Ebü Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Müktefâ fi’l-vakfi ve’l-ibtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan, (Dâr’u-Umâr, 1422/2001), 8; Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Kârî, *Kavâidü’l-tecvîd*, 108; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 329.

ortasında, bazen de âyet bittikten sonraki kelimeye olabilmektedir.⁶⁹⁴ Böyle bir yerde vakf yapıldıktan sonra, üzerinde durulan kelimedenden değil sonrasından ibtidâ yapılarak okumaya devam edilir.

Bu bilgiler ışığında Ahkâf sûresinde “vakf-ı tât”ın gerçekleştiği âyetler şunlardır:

حُم (١) ⁶⁹⁵ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (٢) ⁶⁹⁶ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى (٣) ⁶⁹⁷ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤) ⁶⁹⁸ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ (٨) ⁶⁹⁹ لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَا إِلَيْهِ (١١) ⁷⁰⁰ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ (١٢) ⁷⁰¹ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (١٣) ⁷⁰² جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٤) ⁷⁰³ وَعَدَ الصَّدَقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (١٦) ⁷⁰⁴ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (١٧) إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (١٨) وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٩) ⁷⁰⁵ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (٢٠) ⁷⁰⁶ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (٢١) ⁷⁰⁷ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا (٢٤) ⁷⁰⁸ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (٢٥) مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (٢٦) ⁷⁰⁹ وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٢٧) ⁷¹⁰ وَمَا كَانُوا يَفْقَهُونَ (٢٨) ⁷¹¹ وَيَجْرِكُمْ مِنْ عَذَابِ آلِيمٍ (٣١) ⁷¹² أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (٣٢) إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٣٣) ⁷¹³ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (٣٤)

⁶⁹⁴ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 329.

⁶⁹⁵ Dâni, *el-Müktefâ*, 196.

⁶⁹⁶ Dâni, *el-Müktefâ*, 196; Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ fî beyâni’l-vakf ve’l-ibtidâ*, thk. Abdurrahman ed-Darhûnî, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1428/2007), 2/268.

⁶⁹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Beşşâr el-Enbârî, *Îzâhü’l-vakf ve’l-ibtidâ*, thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan, (Dîmeşk: Mecmeatü’l-Lüğati’l-Arabiyye, 1390/1970), 2/893; Dâni, *el-Müktefâ*, 196; Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/268.

⁶⁹⁸ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/268.

⁶⁹⁹ Enbârî, *Îzâhü’l-vakf*, 2/893; Dâni, *el-Müktefâ*, 196.

⁷⁰⁰ Dâni, *el-Müktefâ*, 196.

⁷⁰¹ Dâni, *el-Müktefâ*, 196; Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/269.

⁷⁰² Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/269.

⁷⁰³ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/270.

⁷⁰⁴ Dâni, *el-Müktefâ*, 196; Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/270.

⁷⁰⁵ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/270.

⁷⁰⁶ Dâni, *el-Müktefâ*, 196; Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/270.

⁷⁰⁷ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/270.

⁷⁰⁸ İmam Nâfi’ye göre vakf-ı tât’dır. Dâni, *el-Müktefâ*, 196.

⁷⁰⁹ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/272.

⁷¹⁰ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/272.

⁷¹¹ Dâni, *el-Müktefâ*, 196; Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/272.

⁷¹² Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/272.

⁷¹³ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/272.

2.16.2. Vakf-ı Kâfi

Vakf-ı kâfi; bir lafzın veya kelime dizisinin son bulduğu, fakat anlam itibari ile sonraki cümle ile irtibatlı olan yerlerde yapılan vakıftır.⁷¹⁴ Çoğunlukla fâsılalarda ve âyet aralarında yer alan vakf-ı kâfi, arzu edilen mânâyı pekiştirmek için gerekli olup bu gibi yerlerde durulduğunda vakf-ı tâm'da olduğu gibi sonraki kelimedenden ibtidâ yapılarak okumaya devam edilir.⁷¹⁵

Bu bilgilerden hareketle Ahkâf sûresindeki vakf-ı kâfileri şu şekilde sıralanabilir:

عَمَّا أُنذِرُوا مُعْرِضُونَ(۳)⁷¹⁶ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ(۴)⁷¹⁷ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ(۵)
وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ(۶) هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ(۷) فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئاً(۸) بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ(۸) وَهُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ(۸)⁷¹⁸ فَاَمِنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ(۱۰)⁷¹⁹ مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ(۱۱) هَذَا إِنْكَ قَدِيمٌ(۱۱)⁷²⁰ كِتَابُ
مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً(۱۲)⁷²¹ لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا(۱۲)⁷²² حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا(۱۵)⁷²³ وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ
ثَلَاثُونَ شَهْرًا(۱۵)⁷²⁴ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ(۱۵)⁷²⁵ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ(۱۶)⁷²⁶ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ
الْجِنِّ وَالْإِنْسِ(۱۸) فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ(۲۲) وَلَكِنِّي أَرِكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ(۲۳)
قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا(۲۴)⁷²⁷ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ(۲۴) لَا يَرَى إِلَّا مَسَاكِنَهُمْ(۲۵)⁷²⁸ إِذْ كَانُوا
يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ(۲۶)⁷²⁹ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ(۲۹) قَالُوا أَنْصِتُوا(۲۹) وَلَوْ إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ(۲۹)
وَالِى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ(۳۰) وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ(۳۲)⁷³⁰ بَلَى(۳۳)⁷³¹ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ
نَهَارٍ(۳۵)⁷³²

⁷¹⁴ Dâni, el-Müktefâ, 10; Cezerî, en-Neşr, 1/226; Ünlü, Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi, 187; Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri, 329.

⁷¹⁵ Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri, 329.

⁷¹⁶ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/268.

⁷¹⁷ Dâni, el-Müktefâ, 196.

⁷¹⁸ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/268.

⁷¹⁹ Dâni, el-Müktefâ, 196; Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/269.

⁷²⁰ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/269.

⁷²¹ Dâni, el-Müktefâ, 196.

⁷²² Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/269.

⁷²³ Dâni, el-Müktefâ, 196.

⁷²⁴ Dâni, el-Müktefâ, 196; Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/270.

⁷²⁵ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/270.

⁷²⁶ Dâni, el-Müktefâ, 196.

⁷²⁷ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/271.

⁷²⁸ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/271.

⁷²⁹ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/272.

⁷³⁰ Uşmûnî, Menâru'l-hüdâ, 2/272.

2.16.3. Vakf-ı Hasen

Lafız ve mânâ bakımından kendisinden öncesi ve sonrası ile bağlantısı olmakla birlikte kendisinde kelâmın tamam olduğu yerde yapılan vakfa vakf-ı hasen denir.⁷³³ Vakf-ı hasen âyet başında ya da âyet ortasında olabilir. Eğer âyet başında olursa durulur ve sonrasından devam edilir; fakat âyet ortasında olursa sonrasından devam etmek uygun olmaz. Bu durumda eğer uygunsa üzerinde durulan kelimedenden değilse daha öncesindeki uygun bir kelimedenden ibtidâ yapılarak okumaya devam edilir.⁷³⁴

Bu tanımdan hareketle Ahkâf sûresindeki vakf-ı hasen örneklerini belirtebiliriz:

أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ (٤)⁷³⁵ فَأَمِنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ (١٠)⁷³⁶ قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَا مِنْ
الرُّسُلِ (٩)⁷³⁷ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا (١٥) وَوَضَعْتَهُ كُرْهًا (١٥)⁷³⁸ قَالُوا أَجِئْنَا لِنَتَأَفَّكَنَا عَنْ
الْهَيْتَانِ (٢٢) قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ (٢٣) تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا (٢٥) إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ (٢٦)⁷³⁹ قُرْبَانًا
إِلَهَةً (٢٨) بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ (٢٨) فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ (٣٢) أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى (٣٣) أَلَيْسَ هَذَا
بِالْحَقِّ (٣٤)⁷⁴⁰

2.16.4. Vakf-ı Kabîh

Vakf-ı kabîh kelâmın, lafız ve mânâ yönünden sonrası ile kesin alâkası bulunan yerde yapılan vakıftır.⁷⁴¹ Kastedilen mânânın anlaşılammaması ya da yanlış anlaşılmasına sebep olmasından dolayı önemli bir zaruret (nefes kesilmesi, aksırmak vb.) olmaksızın böyle bir kelime üzerinde vakıf yapmak çirkin görülmüştür.⁷⁴²

⁷³¹ Dâni, *el-Müktefâ*, 197.

⁷³² Dâni, *el-Müktefâ*, 197; Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 2/273.

⁷³³ Dâni, *el-Müktefâ*, 11; Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, 187; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 330.

⁷³⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 330-331.

⁷³⁵ Enbârî, *İzâhü'l-Vakf*, 2/893; Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 2/268. Buradaki vakfa Dâni *Müktefâ*'da “vakf-ı kâfi” demiştir.

⁷³⁶ Enbârî, *İzâhü'l-Vakf*, 2/893. Dâni *Müktefâ*'da Uşmûnî de *Menâr*'da buradaki vakfın, “vakf-ı kâfi” olduğunu belirtmişlerdir.

⁷³⁷ Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 2/268.

⁷³⁸ Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 2/270.

⁷³⁹ Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 2/270-271.

⁷⁴⁰ Uşmûnî, *Menâru'l-hüdâ*, 2/272-273.

⁷⁴¹ Dâni, *el-Müktefâ*, 13; Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, 187; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 331.

⁷⁴² Cezerî, *en-Neşr*, 1/226; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, 331.

Zaruret sebebiyle durulduğunda öncesindeki uygun bir kelimedenden ibtidâ yapılarak tilâvete devam edilir. Muzaf ile muzâfun ileyh, sıla ile mevsûl, kavî ile mekûl, sıfat ile mevsûf, istisnâ ile müstesna minh, haber ile mübtedâ vb. arasında durulursa vakf-ı kabîh meydana gelmektedir.⁷⁴³

Bu izahatlardan anlaşılacağı üzere vakf-ı kabîh örnekleri Kur’ân-ı Kerîm’de ve ele alınan sûrede çok olduğundan burada sadece birkaç misalle iktifa edilecektir:

وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ (۱۱) ثُمَّ اسْتَقَامُوا (۱۳) مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ (۲۴) وَلَا أَفْدَتْهُمْ مِنْ شَيْءٍ (۲۶) مِنْ بَعْدِ مُوسَى (۳۰)⁷⁴⁴

2.17. İ‘câzu’l-Kur’ân

“Gücü yetmemek, yapamamak” gibi anlamlara gelen a-c-z (ع - ج - ز) sülâsî kökünden türeyen إعجاز kelimesi if’âl babından mastar olup “âciz bırakmak mânâsına gelmektedir.”⁷⁴⁵ Terim anlamı ise genellikle; “Kur’ân-ı Kerîm’in sahip olduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle bir benzerinin getirilememesi” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁴⁶

Allah Rasûlü’nün (s.a.v.) en büyük mucizesi olan Kur’ân-ı Kerîm, ulaştırılması mümkün olmayan eşsiz bir belâgat ve i‘câz özelliklerine sahiptir. O, bu özelliği ile dinleyenlerini kendisine hayran bırakmakla kalmamış, aynı zamanda onu inkâr eden muhataplarını da benzerini getirmekten âciz bırakmıştır. Allah kelâmı, kendine has uslûbu ile inmiş olduğu dönemdeki bütün söz üstatlarını her yönüyle susturmuş ve kıyamete kadar da susturmaya devam edecektir.

Kur’ân-ı Kerîm’in bir beşer sözü olmadığını ve bütün insanların bir araya gelseler dahi benzerini meydana getiremeyeceklerini bizzat kendisi ifade etmiştir. Nitekim Allah Rasûlü’nün peygamberliğini kabul etmeyenler böyle bir iddiada

⁷⁴³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 331.

⁷⁴⁴ Uşmûnî, *Menâru’l-hüdâ*, 2/269-272.

⁷⁴⁵ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsıl Uyûnu’s- Sûd, (Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l İlmiyye, 1419/1998), “ac”, 1/635; İbn Manzûr, “ac”, 5/369; Fîrûzâbâdî, “ac”, 1054.

⁷⁴⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *İ‘câzü’l-Kur’ân*, nşr. es-Seyyid Ahmet Sakr, (Mısır: Dâru’l-Me’ârif, 1997), 16; Mustafa Sâdık er-Râfî, *İ‘câzü’l-Kur’ân ve’l-belâgatü’n-nebeviyye* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2003), 131; Demirci, *T.T.Sözlüğü*, 104; Yusuf Şevki, “İ‘câzü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403.

bulunduklarında,⁷⁴⁷ “De ki: ‘Yemin olsun insanlar ve cinler bu Kur’ân’ın bir benzerini getirmek üzere bir araya toplansalar ve birbirlerine destek olsalar da yine onun benzerini getiremezler.’”⁷⁴⁸ buyurularak onlara meydan okunmuştur. Bırakın bütünüyle benzerini getirmeyi, kısa bir sûresinin bile benzerini getiremeyeceklerini açıkca vurgulamıştır.⁷⁴⁹ Elbette ki insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran ve bir hidayet rehberi olan Kur’ân-ı Kerîm’in bu özelliği, âlemlerin rabbi olan Allah’ın kelâmı olmasından kaynaklanmaktadır.

İslam âlimleri Kur’ân-ı Kerîm’in tefsiri ile meşgul olurlarken bir yandan da belâgat ve fesâhat yönünü incelemişlerdir.⁷⁵⁰ İ‘câzü’l-Kur’ân konusu ise, İslâmın hızla yayılmasının ardından farklı din ve kültürlerle mensup bazı kişilerin Kur’ân-ı Kerîm’de tutarsızlıkların olduğu tarzında ileri geri konuşmaları ve yeni Müslüman olmuş kimseleri şüpheye düşürmeleri neticesinde, hicrî üçüncü yüzyılın başlarından itibaren İslam âlimlerinin önemle ve sistematik bir şekilde üzerinde durdukları mesele haline gelmiştir.⁷⁵¹ İ‘câzü’l-Kur’ân meselesini ilk defa dile getirenlerin Mü‘tezilî âlimler olduğu söylenmiş ve Mu‘tezilî âlim Nazzâm da (ö. 231/845) bu konuda “sarfe” teorisini ortaya atarak, ilk farklı görüşü dillendiren kişi olmuştur. Beşinci asırda yaşayan Bâkılânî, Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Abdülkâhir el-Cürcânî’nin (ö. 471/1078) yaptığı çalışmalar ile i‘câz araştırmaları, altın çağını yaşamıştır.⁷⁵² Bâkılânî, Kur’ân-ı Kerîm’in nazminin hem tek tek lafızlarında hem de bütününde mevcut olduğunu; üslûbu, fesâhati, içerdiği bilgilerin kolayca anlaşılması, gayba dair haberleri ve inkâr edenleri susturan delilleri onun, erişilmesi mümkün olmayan üstün özelliklerini gösterdiğini zikretmiştir.⁷⁵³

İ‘câzü’l-Kur’ân konusunda azımsanmayacak derecede bir külliyat oluşmuştur. Bunlar klasik ve modern olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Klasik olanlara; Ebü’l-Hasan er-Rummânî’nin (ö. 384/994) *en-Nüket fî i‘câzi’l-Kur’ân*’ı, Bâkılânî’nin *İ‘câzü’l-Kur’ân*’ı, Kâdî Abdülcebbâr’ın *İ‘câzü’l-Kur’ân*’ı,

⁷⁴⁷ el-Enfâl 8/31.

⁷⁴⁸ el-İsrâ 17/88.

⁷⁴⁹ el-Bakara 2/23-24.

⁷⁵⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/255; Suyûtî, *el-İtkân*, 494; Abdulhamit Birışık, “Mecâzü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/223-225.

⁷⁵¹ Abdülaziz Arefe, *Kadıyyetü İ‘câzi’l-Kur’ân ve eseruhâ fî tedvîni’l-belâga* (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, 1985), 86-87; Yavuz, “İ‘câzü’l-Kur’ân”, 21/403-406.

⁷⁵² Suyûtî, *el-İtkân*, 647. Yavuz, “İ‘câzü’l-Kur’ân”, 21/403-406.

⁷⁵³ Bâkılânî, *İ‘câzü’l-Kur’ân*, 36-45.

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Delâilü'l-i'câz*'ı; modern olanlara da; Abdurraûf Mahlûf'un *Bâkallânî ve kitâbühû i'câzü'l-Kur'ân*'ı, Mustafa Sâdık er-Râfî'nin *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*'si, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *İ'câzü'l-beyân fî süneni'l-Kur'ân*'ı, Abdülkerîm el-Hatîb'in *İ'câzü'l-Kur'ân*'ı örnek verilebilir.⁷⁵⁴

Bu alanda yazılan eserlerde farklı i'câz teorileri ortaya konulmuştur. Bunların başlıcaları şunlardır:

Sarfe: Bu görüşe göre, Kur'ân-ı Kerîm'in bir benzerini meydana getirmek mümkündür; fakat yüce Allah kullarını bunu yapmaktan engellemiştir. Sünnî âlimlerin ekserisine göre kabul edilmeyen bu teoriyi, daha önce de ifade edildiği üzere ilk defa dillendiren Nazzâm olmuştur.

Dil ve Üslûp: Kur'ân-ı Kerîm, Arap dilinde var olan bütün edebî incelikleri en üst seviyede içeren ve benzerinin getirilmesi asla mümkün olmayan ilâhî kelâmdır tezine dayanan bir teoridir.⁷⁵⁵

Muhteva Özelliği: Nüzûlü peyder pey olarak yirmi üç yılda tamamlanan Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir âyetinin diğeriyle çelişmemesi, fizik ve metafizik konularında verdiği haberlerin isabet kaydetmesi düşüncesine dayanan bir görüştür.

Gayb Bilgisi: Geçmiş ve geleceğe dair haberlerin Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olması onun başka bir i'câz yönünü oluşturmaktadır.

İlmî İ'câz: Kur'ân-ı Kerîm'in, erişilmesi asla mümkün olmayan bir bilgi mucizesine sahip olduğu görüşüne dayandığı söylenen bir teoridir.

Bir diğeri de; Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerin sayısal açıdan birbirine muhalif olmayıp aksine denk olduğu fikrine dayandığı ifade edilen sayısal i'câz teorisi'dir.⁷⁵⁶

Bu açıklamalardan sonra Ahkâf sûresindeki i'câz ile ilgili belâgî sanatlar belirtilmeye çalışılacaktır.

⁷⁵⁴ Bk. Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", 21/403-406.

⁷⁵⁵ Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâ b. Alî er-Rummânî el-Bağdâdî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm, (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1796), 74-85.

⁷⁵⁶ Rafîî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 121-122; Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'ân", 21/403-406.

2.17.1. İstiâre

Beyan ilminin konularından biri olan istiâre, sözlükte “bir şeyden faydalanmak için ödünç istemek, ödünç vermek, bir şeyi bir yerden kaldırıp başka bir yere koymak”⁷⁵⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, “hakiki mânâ ile mecâzî mânâ arasında bir benzerlik alâkasından dolayı bir kelimenin anlamını başka bir kelime için ödünç kullanmak” demektir.⁷⁵⁸

هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ “O, sizin, hakkında (düşüncesizce) yaygara kopardığınız şeyi daha iyi bilir.”⁷⁵⁹ Bu âyette istiâre-i tasrîhiyye-i tebe‘iyye vardır.⁷⁶⁰

Âyetteki تَفِيضُونَ kelimesi ile istiâre yapılmıştır. Söz konusu kelime “bir hususta ileri gitmek, dalmak, bir konuya dalıp gitmek, ileri atılmak”⁷⁶¹ gibi anlamlara gelmektedir. Âyette ise müşriklerin Kur’ân-ı Kerîm hakkında; sihir, yalan, uydurma diyerek ileri geri konuşmaları kastedilmiştir.⁷⁶² Yüce Allah müşriklerin söz ve hareketlerini, “bir şeye dalmaya” benzetmiştir. Müşebbeh hazfedilip müşebbehüm bih zikredildiği için “tasrîhiyye” ve zikredilen kelime müştak bir kelime olduğu için de “tebe‘iyye” vardır.⁷⁶³

وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا “Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır.”⁷⁶⁴ Bu âyette istiâre-i mekniyye-i asliyye vardır.

Âyetteki دَرَجَاتٍ (dereceler) kelimesi مَرَاتِب (mertebeler, makamlar) manasına kullanılmak suretiyle istiâre yapılmıştır.⁷⁶⁵ “Dereceler” lafzı “makam ve mertebe” anlamlarına geldiğinden, hem cennetlikleri hem de cehennemlikleri içine almaktadır.⁷⁶⁶ Aslında cennetlikler için “derece” cehennemlikler için “dereke”

⁷⁵⁷ Cevherî, “avr”, 824-825; Fîrûzâbâdî, “avr”, 1160.

⁷⁵⁸ İbn Reşîk, *el-‘Umde fî Mehâsini’ş-şi‘r ve âdâbih*, 1/277; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/419; Abdurrahman Hasan b.Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatü’l-‘arabiyye* (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1416), 2/229.

⁷⁵⁹ el-Ahkâf 46/8.

⁷⁶⁰ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/14; Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Üremî el-’Alevî el-Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî* (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1421), 27/42.

⁷⁶¹ Cevherî, “fyz”, 908; Fîrûzâbâdî, “fyz”, 1277.

⁷⁶² Kurtubî, *el-Câmi’*, 16/184-185; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/225; Nesefî, *Medâriku’t-tenzil*, 3/309.

⁷⁶³ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/14; Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/42; Ahmet Musa Üstünbaş, *Ahkâf Sûresi’nin Arap Dili Ve Belâgatı Açısından İncelenmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 110.

⁷⁶⁴ el-Ahkâf 46/19

⁷⁶⁵ Zühaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/40; Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3/1175.

⁷⁶⁶ Nesefî, *Medâriku’t-tenzil*, 3/314; Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/61.

kullanılması gerekirken burada tağlîb yoluyla “derece” kelimesi kullanılmıştır.⁷⁶⁷ Söz konusu kelime “câmid” olduğundan “asliyye”, müsteâr minh (kendisine benzetilen) mahzûf olduğu için de “mekniyye” vardır.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ “*İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün.*”⁷⁶⁸ Bu âyette istiâre-i tasrihiyye-i tebe’iyye söz konusudur. Âyetteki “arz olunurlar” mânâsındaki يُعْرَضُ fiili, يُعَذَّبُ “azap edilirler” anlamında kullanılmıştır.⁷⁶⁹ Yani azap istiâre yoluyla, arz etmeye ve sunmaya benzetilmiştir. Burada müsteâr minh (kendisine benzetilen) zikredildiğinden “tasrîhiyye” ve istiâre yapılan lafız fiil olduğundan da “tebe’iyye” vardır.

فَذُوقُوا الْعَذَابَ “*Öyle ise azabı tadın!*”⁷⁷⁰ Bu âyette de istiâre-i tasrîhiyye-i tebe’iyye vardır. İstiâre yapılan فَذُوقُوا (tadın) kelimesi بِاشْرُوا (girin, iç içe olun) anlamında kullanılmıştır.⁷⁷¹ Müsteâr minh (kendisine benzetilen) zikredildiği için “tasrîhiyye” ve istiâre yapılan kelime fiil olduğu için de “tebe’iyye” vardır.

2.17.2. Mecâz-ı Mürsel

Hakiki mânânın kastedilmesine mâni olan lafzî ya da hâli bir karîne sebebiyle bir sözün, alâkası müşabehetin (benzerlik) haricinde bir şey olması sebebiyle asıl anlamının dışında kullanılmasıdır.⁷⁷² Mecâz-ı mürsel’i meydana getiren alâkalar çoktur. Bunların bazıları şunlardır: Sebebiyyet-müsebbebiyyet, cüziyyet-külliyet, i’tibâr mâ kâne (geçmiş göz önünde bulundurma), i’tibâr mâ yekûn (geleceği göz önünde bulundurma), mahalliyyet-hâliyyet vs.⁷⁷³

Bu açıklamalardan sonra söz konusu sûredeki örneklere geçilebilir.

⁷⁶⁷ Neseî, *Medâriku’t-tenzil*, 3/314.

⁷⁶⁸ el-Ahkâf 46/20, 34.

⁷⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/231; Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’ân ve beyânuhû* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1415), 9/187; Züheylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/47.

⁷⁷⁰ el-Ahkâf 46/34.

⁷⁷¹ Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhâni*, 27/117; Üstünbaş, *Ahkâf Sûresi’nin Arap Dili Ve Belâgatı Açısından İncelenmesi*, 102.

⁷⁷² Habenneke, *el-Belâgatü’l-’arabiyye*, 2/271; Ali el-Cârim - Mustafa Emin, *el-Belâgatü’l-vâziha* (Lübnan: Müessetü’l Kütübi’s-Sekâfiyye, 1438), 93; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2017), 144.

⁷⁷³ Suyûtî, *el-İtkân*, 495-498; Habenneke, *el-Belâgatü’l-’arabiyye*, 271-280; Cârim - Emin, *el-Belâgatü’l-vâziha*, 93.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ “De ki: “Allah’ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü?”⁷⁷⁴ Bu âyetteki أَرَأَيْتُمْ (gördünüz mü) kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır.⁷⁷⁵ Zira bu kelime ile murâd edilen, “haber/bilgi”dir. Hakiki mânâ ile mecâzî mânâ arasındaki alâka ise sebebiyettir.⁷⁷⁶

وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا “Onun (anne karnında) taşınması ve süttten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır.”⁷⁷⁷ Bu âyetinde mecâz-ı mürsel vardır.⁷⁷⁸ Âyetindeki فَصَالُهُ lafzı فِطَام (sütten kesme, ayırma) mânâsında kullanılmıştır.⁷⁷⁹ Burada asıl kastedilen, süt emzirme müddeti, alâka ise mücaveret yani yakınlık, ardı sıra olmaktır. Zira çocuğun süttten kesilmesi, emzirmenin tamamlanmasından sonra söz konusu olmaktadır.⁷⁸⁰ Bu alâkadan dolayı “sütten kesme, ayırma” anlamında kullanılan فَصَالُهُ kelimesi zikredilmiş, fakat emzirme süresi kastedilmiştir.

2.17.3. Kinâye

Sözlük anlamı “bir şeyi gizlemek, açıkça söylememek, örtmek”⁷⁸¹ olan “kinâye”, beyân ilminin kısımlarından biri olup ıstılahta; “aralarında ilgi bulunan biz sözü, hakiki anlamına da gelebilecek şekilde, başka bir mânâda kullanma sanatıdır.”⁷⁸²

Bu tanımdan sonra Ahkâf sûresindeki örneklere geçilebilir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُذِرُوا مُعْرِضُونَ “İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler.”⁷⁸³ Âyetindeki “yüz çevirme, arkasını dönüp gitme” anlamına gelen مُعْرِضُونَ kelimesinde kinâye vardır.⁷⁸⁴ Burada kastedilen mânâ, Mekkeli müşriklerin Kur’ân-ı Kerîm’e inanmamaları, uyarılara kulak tıkayıp yapılması istenen amelleri

⁷⁷⁴ el-Ahkâf 46/4.

⁷⁷⁵ Züheylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/7.

⁷⁷⁶ Züheylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/7; Üstünbaş, *Ahkâf Sûresi’nin Arap Dili Ve Belâgatı Açısından İncelenmesi*, 97.

⁷⁷⁷ el-Ahkâf 46/15.

⁷⁷⁸ Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/49.

⁷⁷⁹ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/312; Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/49.

⁷⁸⁰ Züheylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/30; Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/49; Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3/1169.

⁷⁸¹ İbn Manzûr, “kny”, 15/233; Fîrûzâbâdî, “kny”, 1441.

⁷⁸² Suyûtî, *el-İtkân*, 516; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘arabiyye*, 2/135; Cârîm - Emin, *el-Belâgatü’l-vâziha*, 105; Bolelli, *Belâgat*, 171.

⁷⁸³ el-Ahkâf 46/3.

⁷⁸⁴ Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/41.

terketmeleri, kıyametin ve ahiretin durumlarını düşünüp ibret almamaları ve tefekkür etmemeleridir.⁷⁸⁵ Bu kelimenin, hakiki mânâda kullanılması da mümkündür.

2.17.4. Teşbih

Beyân terimi olan “teşbih” sözlükte “benzetmek, bir şeyi başka bir şeye benzetmek”⁷⁸⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Istilâhî anlamı ise “belirli bir gaye için aralarındaki benzerlikten dolayı, bir edat vasıtasıyla bir şeyi, başka bir şeye benzetmektir.”⁷⁸⁷ Tariften anlaşılacağı üzere teşbihin; vechü’ş-şebah (benzetme yönü), teşbih edât(lar)ı (ك، مثل، كَأَنَّ), “müşebbeh” (benzeyen) ve “müşebbehüm bih” (kendisine benzetilen) olmak üzere dört ruknû vardır.⁷⁸⁸

Teşbih, teşbih edâtı ve teşbih yönünün zikredilip zikredilmemesine göre beş kısımda ele alınmıştır:

1. Teşbih-i Mürsel: Teşbih edatının zikredildiği teşbihtir.
2. Teşbih-i Müekked: Teşbih edatının zikredilmediği teşbihtir.
3. Teşbih-i Mücmel: Teşbih yönü zikredilmeyen teşbihtir.
4. Teşbih-i Mufassal: Teşbih yönü zikredilen teşbihtir.
5. Teşbih-i Belîğ: her ikisi de (teşbih edâtı ve vechü’ş-şebah) zikredilmeyen teşbihtir.⁷⁸⁹ Teşbih başka açılardan da ele alınmıştır.⁷⁹⁰

Şimdi bu başlık altında Ahkâf sûresinde bulunan örneklere geçilebilir.

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَرْصِ (Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret.”⁷⁹¹ Bu âyette teşbih-i mürsel vardır.⁷⁹² Yüce Allah, önceki peygamberlerin karşılaştıkları sıkıntılara, kavimlerinden gördükleri eziyetlere sabrettikleri gibi Hz. Peygamber’den de müşrikler tarafından kendisine yapılan eziyetlere sabretmesini istemektedir. Peygamberler sabretmelerinin

⁷⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/223; Züheylî, *et-Tefsîru ’l-münîr*, 26/9; Sâbûnî, *Safvetu ’t-tefâsir*, 3/1166.

⁷⁸⁶ Cevherî, “şbh”, 581; Zemahşerî, *Esâsü ’l-belâga*, “şbh”, 1/493.

⁷⁸⁷ Ebû Ya’kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu ’l-’ulûm*, nşr. Naîm Zerzûr, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l İlmiyye, 1407), 332; Habenneke, *el-Belâgatü ’l-’arabiyye*, 2/161; Cârîm - Emin, *el-Belâgatü ’l-vâziha*, 17.

⁷⁸⁸ Habenneke, *el-Belâgatü ’l-’arabiyye*, 1/162; Bolelli, *Belâgat*, 35-36.

⁷⁸⁹ Habenneke, *el-Belâgatü ’l-’arabiyye*, 2/173; Cârîm - Emin, *el-Belâgatü ’l-vâziha*, 21.

⁷⁹⁰ Bk. Cârîm - Emin, *el-Belâgatü ’l-vâziha*, 28-51; Bolelli, *Belâgat*, 54-67.

⁷⁹¹ el-Ahkâf 46/35.

⁷⁹² Hererî, *Tefsîru hadâiki ’r-ravhi ve ’r-rayhânî*, 27/117.

karşılığını nasıl aldılar ise, Hz. Peygamber de, güzel bir netice elde edecek olduğu vurgulanmak suretiyle, teselli edilmiştir.⁷⁹³

2.17.5. Kasr

Sözlükte “kısaltmak, sınırlamak, hapsetmek”⁷⁹⁴ anlamlarına gelen “kasr”, ıstılâhta “bir şeyi özel bir şekilde başka bir şeye tahsis etmek” demektir.⁷⁹⁵ Kasr yapma yolları çoktur, fakat en meşhurları şunlardır:

1. Olumsuzluk edâtı (لا) ve istisnâ edâtı (لاِ) ile
2. إِنَّمَا edâtı ile
3. لَكِنَّ، بَلْ، لا edâtları ile
4. تَقْدِيمُ مَا حَقُّهُ التَّأْخِيرُ (sonradan gelmesi gereken ibâreyi, öne geçirmek)le
5. Zamîru'l-fasl ile.⁷⁹⁶

Bu açıklamalardan sonra ele alınan sûredeki “kasr” örnekleri zikredilebilir.

“Ben sadece bana vahyedilene uyarım.”⁷⁹⁷ Bu âyette nefiy ve istisnâ edâtları ile kasr yapılmıştır. Âyetteki اِنْ edâtı، مَا mânâsındadır. Buradaki kasr, Allah Rasûlü'nün (s.a.v) tabi olduğu ve yapmış olduğu fiillerin kendi icadı olmadığını, ancak Allah tarafından kendisine vahyedilen mesajlardan ibaret olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁹⁸

“Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.”⁷⁹⁹ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

Bu âyette de nefiy ve istisnâ edâtları ile kasr yapılmıştır.⁸⁰⁰ Bu sözle müşrikler, Allah Rasûlü'nün söylediklerinin ancak öncekilerin masalları olduğunu kastetmektedirler. Ancak bunun doğru olmadığı اِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ “şüphesiz Allah'ın vaadi haktır”

⁷⁹³ Züheylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 26/73.

⁷⁹⁴ Zemahşerî, “ksr”, 2/81; Fîrûzâbâdî, “ksr”, 1329.

⁷⁹⁵ Habenneke, *el-Belâgatü 'l-'arabiyye*, 1/523; Bolelli, *Belâgat*, 311.

⁷⁹⁶ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi 'l-belâga*, thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ty.), 3/21-28; Cârîm - Emin, *el-Belâgatü 'l-vâzîha*, 181; Bolelli, *Belâgat*, 312.

⁷⁹⁷ el-Ahkâf 46/9.

⁷⁹⁸ Hererî, *Tefsîru hadâiki 'r-ravhi ve 'r-rayhânî*, 27/42; Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ, *Hâ-Mîm Sûreleri Belâgî Tefsîri Ahkâf Sûresi*, çev. Fatma Serap Karamollaoğlu, (İstanbul: İşaret Yay., 2020), 108.

⁷⁹⁹ el-Ahkâf 46/17.

⁸⁰⁰ Züheylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 26/40; Hererî, *Tefsîru hadâiki 'r-ravhi ve 'r-rayhânî*, 27/91.

cümlesinin akabinde gelen فيقول lafzının başındaki ف (takibiye) harfinin delâletiyle açık bir şekilde ortadır.⁸⁰¹

2.17.6. Uslûbu'l-İstifhâm

“Soru sormak” anlamına gelen “istifhâm”, kişinin daha önce bilmediği bir şeyi sorarak öğrenmek istemesi demektir.⁸⁰² İstifhâm bazen soru sormanın dışında; istibta‘, ta‘accub, emir, nehiy, nefiy, dalâlete karşı uyarmak, va‘îd, takrîr, inkâr, tehekküm, tahkir, istib‘ad gibi, başka amaçlar için de kullanılmaktadır.⁸⁰³ Bu anlamlardan hangisinin kastedildiği ise âyetin sibak ve siyakından anlaşılmaktadır. Arapçada kullanılan soru edatlarının başlıcaları أ، هل، ما، من، أي، كم، كيف، أين، متى، edatlarıdır.⁸⁰⁴

“De ki: ‘Allah’ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır?’”⁸⁰⁵ Bu âyetteki أَرَأَيْتُمْ lafzının başındaki istifhâm hemzesi, “emir” mânâsında kullanılmıştır.⁸⁰⁶ Buna delâlet eden karîne ise, âyetin siyakında bulunan ve emir anlamı taşıyan أَرُونِي (bana gösterin) kelimesidir. Bundan dolayıdır ki müfessirlerin ekserisi أَرَأَيْتُمْ kelimesine “bana haber verin” anlamını vermişlerdir.⁸⁰⁷

“وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَإِذَا دُعُوا بِغَيْرِ اللَّهِ”⁸⁰⁸ Âyette bulunan مَنْ istifhâm edâtı “inkâr” anlamında kullanılmıştır.⁸⁰⁹ Âyetin siyakında bulunan ifadeler buna delâlet etmektedir. Dolayısıyla âyet, “haktan en çok uzaklaşan ve en cahil olan, ancak Allah’ı bırakıp putlara tapan kişidir” mânâsına gelmektedir.⁸¹⁰

⁸⁰¹ Ebû Mûsâ, *Ahkâf Süresi*, 210.

⁸⁰² Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî'l-me‘ânî ve'l-beyân ve'l-bedî‘* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ty.), 78.

⁸⁰³ Kazvîni, *el-Îzâh fî ‘ulûmi'l-belâga*, 68-78; Bulut, *Belâgat*, 118-122.

⁸⁰⁴ Kazvîni, *el-Îzâh fî ‘ulûmi'l-belâga*, 3/55.

⁸⁰⁵ el-Ahkâf 46/4.

⁸⁰⁶ Züheyli, *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menhec*, 26/8.

⁸⁰⁷ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/307; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3/1166.

⁸⁰⁸ el-Ahkâf 46/5.

⁸⁰⁹ Züheyli, *et-Tefsîru'l-münîr*, 26/8.

⁸¹⁰ Züheyli, *et-Tefsîru'l-münîr*, 26/8; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3/1166.

2.17.7. Uslûbu'l-Emr

Emir, “ister maddi ister manevi olsun bir işin hakikatini öğrenmek ya da yapılmasını talep etmek” demektir.⁸¹¹ Emrin, yapılması istenen işin hemen mi, yoksa daha sonra mı yapılmasının istendiği, ancak bir karîne ile anlaşılmaktadır. Emir, bazen asıl mânâsının dışında kullanılır. Bunlar; irşâd, duâ, iltimas, temenni, tahyîr, ihânet, alay etme, eşitlik, ta‘cîz, tehdit, ibâha, tesviye te‘dîb ve ta‘accûb gibi mânâlardır.⁸¹² Emrin hangi anlamda kullanıldığı ise sözün gelişinden anlaşılmaktadır.

ايتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلُ هَذَا “*Bundan önceki bir kitabı bana getirin.*”⁸¹³ Bu âyetteki emir, acze düşürmeyi ifade etmektedir. Söz konusu ايتُونِي emri burada Mekkeli müşrikleri susturmak ve âciz bırakmak anlamında kullanılmıştır.⁸¹⁴

2.18. Bedâi‘u'l-Kur’ân

Sözlükte “örneği olmadan yaratma, yaratılan şey, yeni”⁸¹⁵ gibi anlamlara gelen “bedi’” kelimesi bir belâgat terimi olarak “muktezây-ı hâle (kişinin durumuna ve makamına) münasip sözlerin, lafız bakımından eksiksiz, mânâ açısından mâkul ve bir insicâma sahip olmasının usûl ve kâidelerini öğreten ilimdir” şeklinde tarif edilmiştir.⁸¹⁶ Bir isim tamlaması olan “Bedâi‘u'l-Kur’ân” terkîbi ise, “eşsiz bir uslûba sahip olan Kur’ân-ı Kerîm’i belâgat, fesahat ve edebî sanatlar açısından inceleyen ilim dalı” anlamında kullanılmıştır.⁸¹⁷

Bedi’ ilmi; tıbâk, mukâbele, müşâkele, terdîd, mücâveze, tevriye, ta‘dîd gibi alt başlıkları içeren “el-muhassenât-ı mâ‘neviyye” (manevi güzelleştirici sanatlar) ve cınâs, müvâzene, mûmâsele, teşri‘, secî, iktibâs, tazmîn vb. konuları içine alan “el-muhassenât-ı lafziyye” (lafzî güzelleştirici sanatlar) olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.⁸¹⁸

⁸¹¹ Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 1/228.

⁸¹² Suyûtî, *el-İtkân*, 581; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 1/231-232.

⁸¹³ el-Ahkâf 46/4.

⁸¹⁴ Hererî, *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhânî*, 27/41; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3/1174.

⁸¹⁵ Cevherî, “bda”, 80; Fîrûzâbâdî, “bda”, 1800.

⁸¹⁶ Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/368-369; Bulut, *Belâgat*, 265.

⁸¹⁷ İbn-i Ebû'l-İsbâ', *Bedî'u'l-Kur'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şerif İsbâ', (Mısır: Nehdatu Mısır, ty.), 33; Suyûtî, *el-İtkân*, 585.

⁸¹⁸ İsbâ', *Bedî'u'l-Kur'ân*, 31; Bulut, *Belâgat*, 265.

Yapılan bu kısa açıklamadan sonra, ana başlık altında bulunan ilgili sanatların kısaca tarifi yapılacak ardından da Ahkâf sûresinde var olan örnekler sunulacaktır.

2.18.1. Cınâs

“Cınâs” belâgatın bedi‘ konularından biri olup, “anlamları farklı, yazılış veya telaffuzları aynı ya da benzer iki kelimenin bir arada kullanılmasına” denilmiştir.⁸¹⁹ İki lafız arasındaki benzerlik; harflerin türü, sayısı, sırası, hareke ve sukûnü olmak üzere dört yönden ele alınmıştır. Bu dört yönden benzerlik olan “tam cınâs”, bunlardan biri eksik olursa “nâkıs cınâs” diye isimlendirilmiştir.⁸²⁰

Bu sanat açısından bakıldığında sûre şu şekilde irdelenebilir.

“De ki: “Allah’ı bırakıp *قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ* da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır?”⁸²¹ Âyetteki *أَرَأَيْتُمْ* ve *أَرُونِي* kelimeleri arasında tam cınâs’ın kısımlarından “cınâs-ı mümâsil” vardır.⁸²² İsim isimle, fiil de fiille bir ibârede olduğunda, “cınâs-ı mümâsil” diye isimlendirilmiştir.⁸²³

Beşinci âyette geçen *يَدْعُوا* ve *دُعَائِهِمْ* kelimeleri ile onuncu âyette geçen *شَهِدَ* ve *شَاهِدٌ* kelimeleri arasında cınâs-ı iştikak vardır.⁸²⁴ İki kelime arasında türeme açısından bir benzerlik varsa bu, “cınâs-ı iştikak” diye isimlendirilmiştir.⁸²⁵

“...*Senin razı olacağın salih amel* *وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي دُرِّي* işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap.”⁸²⁶ Âyette geçen *صَالِحًا* ve *أَصْلِحْ* kelimeleri arasında cınâs-ı müstevfâ vardır.⁸²⁷ Aralarında benzerlik olan iki

⁸¹⁹ İbn Reşîk, *el-‘Umde fî Mehâsini’ş-şi‘r ve âdâbih*, 1/321; Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 429.

⁸²⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 429; Cârim - Emin, *el-Belâgatü’l-vâzıha*, 220.

⁸²¹ el-Ahkâf 46/4.

⁸²² Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/41.

⁸²³ Bolelli, *Belâgat*, 407-408.

⁸²⁴ Züheyli, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/8-14; Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/41-42; es-Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3/1174.

⁸²⁵ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 430; Bolelli, *Belâgat*, 428.

⁸²⁶ el-Ahkâf 46/15.

⁸²⁷ Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/90.

kelimeden biri fiil diğeri de isim olduğunda “cinâs-ı müstevfâ” diye isimlendirilmiştir.⁸²⁸

وَعَدَ الصَّدَقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ “Bu, onlara öteden beri yapılagelen doğru bir va'ddir.”⁸²⁹ Âyetteki وَعَدَ ve يُوعَدُونَ lafızları arasında da cinâs-ı iştikâk söz konusudur.⁸³⁰

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ “Allah'ın davetçisine uyun.”⁸³¹ ile أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ “Allah'ın davetçisine uymazsa”⁸³² âyetlerindeki دَاعِيَ kelimeleri arasında ise cinâs-ı mûmâsil vardır.⁸³³

2.18.2. İcâz

Sözlükte “sözü kısaltmak, işi hızlı yapmak, lafzı azaltmak”⁸³⁴ anlamına gelen “îcâz” ıstılâhî olarak lafzın mânâyâ mutâbık olması, uzun uzun anlatılabilecek bir şeyi insanların alışık olduğu lafızlardan daha az lafızla, mânâyı bozmadan açık ve net bir şekilde ifade etmek demektir.⁸³⁵ Hem Kur’ân-ı Kerîm’de hem de hadîs-i şeriflerde en üst seviyede bulunmasından dolayı îcâz, belâgat âlimlerince methedilmiş ve tenkîde tâbi tutulan metinlerde önemli bir ölçü kabul edilmiştir.⁸³⁶

İcâz iki kısma ayrılmıştır. Hazif olmadan, geniş mânâları kapsayan az sayıda lafız kullanmak suretiyle yapılane “îcâz-ı kısar”, hazfedilen şeye delâlet eden bir kârîne ile beraber bir kelime, cümle ya da cümlelerin hazfedilmesi suretiyle yapılane ise “îcâz-ı hazif” denmiştir.⁸³⁷ Konu ile bağlantılı olarak şu âyet örnek gösterilebilir:

⁸²⁸ Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddin Dîb, *Ulûmu'l-belâga* (Lübnan: Müessesetü'l-Hadîse, 2003), 150; Bolelli, *Belâgat*, 411.

⁸²⁹ el-Ahkâf 46/16.

⁸³⁰ Hererî, *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhânî*, 27/90.

⁸³¹ el-Ahkâf 46/31.

⁸³² el-Ahkâf 46/32.

⁸³³ Hererî, *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhânî*, 27/116.

⁸³⁴ İbn Manzûr, “vez”, 5/427; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/26.

⁸³⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 1/250; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 2/26; Cârîm - Emin, *el-Belâgatü'l-vâziha*, 201.

⁸³⁶ Bulut, *Belâgat*, 160.

⁸³⁷ Kazvîni, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, 3/181-182; Cârîm - Emin, *el-Belâgatü'l-vâziha*, 201.

أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا “Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz.”⁸³⁸ Bu âyette kınama ve azarlama ile beraber îcâz-ı hazif vardır. Âyetin hazfedilen kısmı يُقَالُ لَهُمْ (onlara şöyle denilir) cümlesidir.⁸³⁹

2.18.3. İtnâb

Sözlükte “sözü uzatmak”⁸⁴⁰ anlamına gelen “itnâb”, terim olarak “herhangi bir faydayı temin etmek için sözü, alışlagelmişin dışında fazla ibâre ile ifade etmek” demektir.⁸⁴¹ Tanımdan anlaşıldığı üzere buradaki uzatma gereksiz değil, bir faydaya mebnîdir. Zira Kur’ân-ı Kerîm, “tatvîl” ve “haşv” den uzaktır. Fazladan zikredilen lafız, mânâyâ katkı sunmaz ve bu lafız belli değilse “tatvîl”, lafız belli ise “haşv” diye adlandırılmıştır.⁸⁴² İtnâb, bazen cümlelerin yapısından bazen de gayesinden yola çıkılarak farklı açılardan taksime tâbi tutulmuştur.⁸⁴³

Nitekim aşağıdaki âyetler örnek kabilinden zikredilebilir.

حَمَلَتْهُ أُمُّ كُرْهًا “Annesi onu zorlukla taşıdı”⁸⁴⁴ Bu âyette itnâb’ın kısımlarından “zikru’l-hâs be‘del ‘âm” (genel ifadeden sonra özelin zikredilmesi) vardır.⁸⁴⁵ Âyette وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا “Biz insana ana-babasına iyi davranmasını emrettik” şeklinde umum ifade eden “ana-baba” lafzı kullanılmış, ardından önemine ve hakkının büyüklüğüne dikkat çekmek için “anne” lafzı özel olarak zikredilmiştir.⁸⁴⁶

وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ “Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir yarar sağlamadı”⁸⁴⁷ Bu âyette de سَمْعُهُمْ، أَبْصَارُهُمْ ve أَفْئِدَتُهُمْ kelimeleri tekrar zikredilmek suretiyle itnâb yapılmıştır. Bunun sebebi onların yaptıkları işlerin ne kadar çirkin ve âdi olduğunu vurgulamak içindir.⁸⁴⁸

⁸³⁸ el-Ahkâf 46/20.

⁸³⁹ Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3/1175.

⁸⁴⁰ Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘arabiyye*, 2/60.

⁸⁴¹ Kazvîni, *el-Îzâh fî ‘ulûmi’l-belâga*, 3/171; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘arabiyye*, 2/60.

⁸⁴² Kazvîni, *el-Îzâh fî ‘ulûmi’l-belâga*, 3/175-176; Bulut, *Belâgat*, 172.

⁸⁴³ Geniş bilgi için bk. Ali Bulut, “Kur’ân-ı Kerîm’de İtnâb Uslûbu”, (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 3/11 (2010), 183-205.

⁸⁴⁴ el-Ahkâf 46/15.

⁸⁴⁵ Züheyli, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/30; Hererî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-rayhânî*, 27/90.

⁸⁴⁶ Züheyli, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/30; Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3/1175.

⁸⁴⁷ el-Ahkâf 46/26.

⁸⁴⁸ Züheyli, *et-Tefsîru’l-münîr*, 26/50; Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3/1175.

“...gerçeğe ve doğru yola ileten”⁸⁴⁹ Âyette itnâbı meydana getiren إِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ cümlesidir. Aslında الْحَقَّ (hakk) lafzı ile طَرِيقٍ (dosdoğru yol) tamlaması aynı mânâyı barındırmaktadır. Burada Kur’ân-ı Kerîm’in hak bir kitap olduğunu te’kit ve İslâm’ın şânının yüceliğine vurgu yapmak için, itnâb yapılmıştır.⁸⁵⁰

2.18.4. Tıbâk

Bedi‘ bölümünün mühassinât-ı ma‘neviyye kısmında yer alan “tıbâk” sözlükte, “uygunluk”⁸⁵¹ anlamına gelmektedir. Terim olarak, “anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir cümlede uyum içinde bulunması” demektir.⁸⁵²

Bu konu hakkında verilecek örnek âyetlerin meâli, daha önce verildiğinden tekrar verilmeyecektir.

Âyetinde كَفَرْتُمْ بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَأَمَّا⁸⁵³ (inkâr etmek) ile أَمَنَ (iman etmek) lafızları arasında tıbâk sanatı vardır.⁸⁵⁴

Bu âyette bulunan وَهَٰذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ⁸⁵⁵ (uyarmak, korkutmak) ve بُشْرَىٰ (müjde vermek) kelimeleri arasında anlam bakımından zıtlık bulunduğundan tıbâk sanatı vardır.⁸⁵⁶

Bu âyette de حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا⁸⁵⁷ “taşımak, hamile olmak” mânâsına gelen حَمَلَتْهُ fiili ile “doğurmak, koymak” anlamına gelen وَضَعَتْهُ fiili arasında tıbâk sanatı söz konusudur.⁸⁵⁸

⁸⁴⁹ el-Ahkâf 46/30.

⁸⁵⁰ Hererî, *Tefsîru hadâiki 'r-ravhi ve 'r-rayhânî*, 27/116.

⁸⁵¹ İbn Manzûr, “tbk”, 10/210; Cevherî, “tbk”, 691.

⁸⁵² İbn Reşîk, *el-‘Umde fî Mehâsini ‘ş-şî'r ve âdâbih*, 2/12; Muhammed Hamîd b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî et-Tahânevî, *Mevsu'âtü keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve 'l-'ulûm*, thk. Ali Dehrûc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1417/1996), 2/1125.

⁸⁵³ el-Ahkâf 46/10.

⁸⁵⁴ Sâbûnî, *Safvetu 't-tefâsîr*, 3/1174.

⁸⁵⁵ el-Ahkâf 46/12.

⁸⁵⁶ Züheylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 26/24; Sâbûnî, *Safvetu 't-tefâsîr*, 3/1174.

⁸⁵⁷ el-Ahkâf 46/15.

⁸⁵⁸ Züheylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 26/30; Sâbûnî, *Safvetu 't-tefâsîr*, 3/1175.

2.19. Hazif

Sözlükte “atmak, çıkarmak, düşürmek”⁸⁵⁹ vb. anlamlara gelen “hazif” (حذف) terim olarak “bir kelime, cümle ya da cümlelerin bir delile istinaden kelimadan düşürülmesi” anlamına gelmektedir.⁸⁶⁰ Farklı bir tanımda şöyledir: “Kendisi bulunmadan da anlamın tamam olduğu kelime ya da cümlenin çıkarılması yoluyla maksadın ifade edilmesidir.”⁸⁶¹

Bir îcâz terimi olan “hazif”in gayesinin, anlatılmak istenen konunun önemini ve kıymetini ortaya koymak; bir karîneye dayanılarak hazifedilen şeylerin muhatabın hayal gücüne terkedilerek, daha fazla anlam zenginliği elde etmek olduğu söylenmiştir.⁸⁶² Hazfedilen kelime ya da cümlelere örnek olarak; mübteda, haber, fiil ve failin hazfî; şart veya cevap cümlesinin hazfî verilebilir.

Hazif ile ilgili kısa bilgiler verildikten sonra şimdi de Ahkâf sûresindeki hazif örneklerine geçilebilir.

2.19.1. Mübtedânın Hazfî

Sürenin ikinci âyetinde bulunan تَنْزِيلُ الْكِتَابِ lafzının mübteda olup haberinin olduğu; başındaki حَمَّ in mübteda, تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ifadesinin haber olduğu zikredilmiş⁸⁶³ ve bu görüşlere ek olarak, mahzûf هُو mübtedasının haberi olduğu da söylenmiştir.⁸⁶⁴

Sekizinci âyette لا تملكون ile başlayan fiil cümlesi, mahzûf bir mübtedanın haberi olup mahallen merfudur. Âyetin takdirinin أَنْتُمْ لا تملكون şeklinde olduğu zikredilmiştir.⁸⁶⁵

⁸⁵⁹ İbn Manzûr, “hzf”, 9/39; Fîrûzâbâdî, “hzf”, 340.

⁸⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/105.

⁸⁶¹ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.), 384-385; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 1/329; Bolelli, *Belâgat*, 357.

⁸⁶² Suyûtî, *el-İtkân*, 534-535; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'arabiyye*, 1/312; M. A.Yekta Saraç, “Îcâz” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/392.

⁸⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/156; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/216; Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 9/166.

⁸⁶⁴ Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 9/166.

⁸⁶⁵ Mahmûd Sâfî, *el-Cedvelü fî i'râbi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'r-Raşîd, 1416), 26/172.

“*Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgârdır.*”⁸⁶⁶ Âyetinde رِيح kelimesi haber, mübtedası ise hazfedilen هي zamiri olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶⁷

“*Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur.*”⁸⁶⁸ Burada بَلَاغ kelimesi, hazfedilmiş mübtedanın haberi olduğu zikredilmiştir. Takdiri هذا الذي وعظمت به بلاغ şeklindedir.⁸⁶⁹ Bir görüşe göre de hazfedilen mübteda هذا القرآن ifadesidir.⁸⁷⁰

2.19.2. Haberin Hazfi

“*Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ’nın kitabı da vardı.*”⁸⁷¹ âyetinde مِنْ قَبْلِهِ ifadesi mahzûf mukaddem bir habere müte’alliktir. Âyetin takdiri وَرَحْمَةً إِمَامًا وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً şeklindedir.⁸⁷²

2.19.3. Fiilin Hazfi

“*Onlar cennetliklerdir. Ölümlüklerdir. Ölümlüklerdir. Ölümlüklerdir.*”⁸⁷³ Âyette geçen جَزَاء kelimesi mahzûf bir fiilin mef’ûl’u mutlak’tır. Takdiri, يُجْزَوْنَ جَزَاءً şeklindedir.⁸⁷⁴

“*Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik.*”⁸⁷⁵ Âyetinde de أَحْسَانًا kelimesi, mahzûf أحسن fiili ile mensuptur.⁸⁷⁶

⁸⁶⁶ el-Ahkâf 46/24.

⁸⁶⁷ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 8/529; 9/185.

⁸⁶⁸ el-Ahkâf 46/35.

⁸⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/238; Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/194.

⁸⁷⁰ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/194; Sâfi, *el-Cedvelü fi i’râbi’l-Kur’ân*, 26/203.

⁸⁷¹ el-Ahkâf 46/12.

⁸⁷² Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/173.

⁸⁷³ el-Ahkâf 46/14.

⁸⁷⁴ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/174; Sâfi, *el-Cedvelü fi i’râbi’l-Kur’ân*, 26/178.

⁸⁷⁵ el-Ahkâf 46/15.

⁸⁷⁶ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/176.

”⁸⁷⁷ Bu *‘İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün.’* وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ âyetinde geçen يَوْمَ kelimesi zaman zarf olup, mahzûf يُقال fiiline mütealliktir.⁸⁷⁸

On yedinci âyetinde bulunan وَيْلَكَ kelimesi mahzûf يقولان fiilinin mef’ûlû olup mahallen mensuptur. Âyetin takdirinin وَيْلَكَ اللَّهُ şeklinde olduğu da ifade edilmiştir.⁸⁷⁹

2.19.4. Kasemin Hazfi

Sûrenin وَلَقَدْ مَكَنَّاكُمْ فِيهَا يirmi altıncı âyetindeki و harfi kasem için olup, وَلَقَدْ kelimesi hazfedilmiş kasemin cevabıdır.⁸⁸⁰ Aynı durum مَا حَوْلَكُمْ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ ⁸⁸¹ âyetinde de söz konusudur.⁸⁸²

2.19.5. Mevsûfun Hazfi

”*Annesi onu karnında zahmetle taşıdı ve zahmetle onu doğurdu.*”⁸⁸³ Bu âyetdeki كَرَّهَا kelimesi hakkında farklı i’rablar yapılmıştır. Söz konusu i’rablardan biri, mahzûf bir mastarın sıfatı olduğudur. Bu durumda âyetin takdirinin وَأَنْ كَرَّهَا şeklinde olacağı ifade edilmiştir.⁸⁸⁴ Zikri geçen âyetdeki وَأَنْ كَرَّهَا *‘Razı olacağın ameller işlemeyi’* cümlesindeki صَالِحًا kelimesinin, mahzûf bir mastarın sıfatı olabileceği de söylenmiştir.⁸⁸⁵ O zaman âyetin takdiri عَمَلًا صَالِحًا olacaktır.

⁸⁷⁷ el-Ahkâf 46/20.

⁸⁷⁸ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/183; Sâfi, *el-Cedvelü fi i’râbi’l-Kur’ân*, 26/187.

⁸⁷⁹ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/178; Sâfi, *el-Cedvelü fi i’râbi’l-Kur’ân*, 26/185.

⁸⁸⁰ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/186; Sâfi, *el-Cedvelü fi i’râbi’l-Kur’ân*, 26/193.

⁸⁸¹ el-Ahkâf 46/27.

⁸⁸² Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/190; Sâfi, *el-Cedvelü fi i’râbi’l-Kur’ân*, 26/194.

⁸⁸³ el-Ahkâf 46/15.

⁸⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/229; Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/176.

⁸⁸⁵ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 9/176.

2.19.6. Şart Cümlesinin Cevabının Hazfî

Sûrenin dördüncü âyetindeki *إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* ifadesi şart cümlesi olup cevap cümlesi mahzûftur. Mahzûf olan, *فَأْتُونِي* (öyle ise bana getirin) cevap cümlesidir.⁸⁸⁶

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ onuncu âyetinde *إِنْ* ile başlayan şart cümlesinin cevabı, *فَقَدْ ظَلَمْتُمْ* cümlesidir.⁸⁸⁷ Zemahşerî, mahzûf cevabın takdirinin, *الستم ظالمين* cümlesi olduğunu dile getirmiştir.⁸⁸⁸

2.19.7. Muzâfın Hazfî

Söz konusu sûrede konuyla ilgili ilk örnek *مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا* “Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık” âyetinde zikredilen *أَجَلٍ* kelimesine takdir edilen *تَقْدِير* kelimesi (muzâf) dir.⁸⁸⁹ Sûrenin dördüncü âyetinde bulunan *أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي* “yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var” cümlesinde muzâf hazfedilmiş olup âyetin takdiri *فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ* şeklindedir.⁸⁹⁰ Sekizinci âyetteki *إِنْ* “eğer ben onu uydurduysam Allah’tan gelecek olana(cezaya) karşı siz benim için hiçbir şey yapamazsınız” cümlesindeki *مِنَ اللَّهِ* ifadesinde de aynı şey söz konusu olup âyet *عَذَابِ اللَّهِ* takdirindedir.⁸⁹¹ On beşinci âyette geçen *حَمْلُهُ* kelimesinde muzâf olan *مُدَّة* kelimesi hazfedilmiştir. Âyet *مُدَّةَ حَمْلِهِ* takdirindedir.⁸⁹² Muzâfın hazfine bir diğer örnek, sûrenin yirmi altıncı âyetindeki *وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٍ يَسْتَهْزِءُونَ* “Alay ettikleri şey onları kuşattı” cümlesindedir. Âyetin

⁸⁸⁶ Dervîş, *İ‘râbu’l-Kur’ân*, 9/167.

⁸⁸⁷ Dervîş, *İ‘râbu’l-Kur’ân*, 9/171.

⁸⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/226; Dervîş, *İ‘râbu’l-Kur’ân*, 9/171.

⁸⁸⁹ Sâfî, *el-Cedvelü fî i‘râbi’l-Kur’ân*, 26/167.

⁸⁹⁰ Dervîş, *İ‘râbu’l-Kur’ân*, 9/167; Sâfî, *el-Cedvelü fî i‘râbi’l-Kur’ân*, 26/168.

⁸⁹¹ Sâfî, *el-Cedvelü fî i‘râbi’l-Kur’ân*, 26/172.

⁸⁹² Sâfî, *el-Cedvelü fî i‘râbi’l-Kur’ân*, 26/178.

takdirinin عَقَابَ بِهَمَّ عَقَابَ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ şeklinde olduğu dile getirilmiştir.⁸⁹³

Hazfedilen muzâfın حِزَاءَ kelimesi olduğu da söylenmiştir.⁸⁹⁴

2.20. Emsâlü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'de ki edebî anlatım tarzlarından biri de mesellerdir. Bu anlatımlardan farklı şekillerde istifade edilmiş; tezkîr, va'z, zecr, his ve ibret gibi pekçok açıdan ahlâkî sonuçlar elde edilmiştir.⁸⁹⁵ Kur'ân ilimleri konularından biri olan “Emsâlü'l-Kur'ân”ı İmam Şâfiî (ö. 204/819), müçtehidin mutlaka bilmesi gereken ilimlerden olduğunu söylemiştir. Zira meseller, yüce Allah'a itaat etmeye ve masiyetten sakınmaya delâlet eden bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla müçtehid, emsallerin hangi amaçla söylendiğini çok iyi bilmesi gerekir.⁸⁹⁶ İmam Mâverdî (ö. 450/1058) de bu ilmi Kur'ân ilimlerinin en önemlileri arasında saymıştır.⁸⁹⁷

Emsâl (الأمثال), sözlükte “benzer, nâzir, delil, hüccet” vb. anlamlara gelen *misâl* (مِثَال) kelimesinin çoğuludur.⁸⁹⁸ Tefîl babından olan *temsîl* için ise “iki şey arasındaki müşterek benzerlikten dolayı bir hükmü diğerine de vermek” mânâsına geldiği zikredilmiştir.⁸⁹⁹ Terim olarak ise; “âyetlerdeki anlam ve maksadın insan gönlünde iz bırakan ve hayranlık uyandıran bir biçimde kısa ve özlü olarak ifade edilmesidir” şeklinde tanımlanmıştır.⁹⁰⁰ Ayrıca, hakikatte meydana gelmemiş; ancak ders, ibret ve nasihat maksadıyla gerçek mânânın anlaşılmasına yardımcı olmak için söylenen dikkat çekici örneklerden kabul edilmiştir.⁹⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm'de meselin varlığına delâlet eden âyetler vardır. Şu âyetler örnek olarak gösterilebilir:

“And olsun biz, bu Kur'ân'da insanlara her türlü misâli verdik.”⁹⁰²

⁸⁹³ Ebû Muhammed Mekî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *Müşkilü'l-Râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 2/668.

⁸⁹⁴ Şâfiî, *el-Cedvelü fi'l-Râbi'l-Kur'ân*, 26/193.

⁸⁹⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1971), 110; Demirci, *T.T.Sözlüğü*, 56.

⁸⁹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/486; Suyûtî, *el-İtkân*, 671.

⁸⁹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/486; Suyûtî, *el-İtkân*, 671.

⁸⁹⁸ İbn Manzûr, “msl”, 11/610-613.; Cevherî, “msl”, 1062.

⁸⁹⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413), *Kitâbü't-ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403), 66.

⁹⁰⁰ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis*, 290-291; Bedrettin Çetiner, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 300-301.

⁹⁰¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 170.

⁹⁰² وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ er-Rûm 30/58.

“İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz.”⁹⁰³

“Takva sahiplerine vâdolunan cennetin misâli (şudur): Onun zemininden ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi sürekliidir.”⁹⁰⁴

“Taptığınız şeyler ile Allah arasında benzetmeler yapıp durmayın.”⁹⁰⁵

Emsâlü'l-Kur'ân, musarrah (açık) ve kâmin (gizli) olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Yukarıda zikredilen örneklerde olduğu gibi “mesel” kelimesi açıkça zikredilmişse “musarrah”, zikredilmemişse “kâmin” diye isimlendirilmiştir.⁹⁰⁶ Meseller, tarihi bir hadise⁹⁰⁷ ve içinde bulunulan bir durumla⁹⁰⁸ ilişkilendirilerek tarihî, hâlî ve vasfî diye de gruplandırılmıştır.⁹⁰⁹

Ele aldığımız Ahkâf sûresi bu açıdan irdelendiğinde, sarîh bir şekilde *mesel* kelimesinin kullanılmadığı görülmektedir. Ancak sûre emsâlü'l-Kur'ân'ın sarîh olmayan (kâmin) kısmına ait âyetleri içerdiği müşahede edilmiştir. Örnek olarak şu âyetler verilebilir:

Sûrenin beşinci âyetinde “*Kim, Allah'ı bırakıp da, kıyamet gününe kadar kendisin cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapıktır?*” buyurulmak suretiyle müşriklerin iştikten aciz olan putlara tapınmalarının, onlardan yardım beklèmelerinin ne kadar akılsız bir davranış olduğunu dikkatlere sunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de tapınılan şeyler için ما harfî kullanılırken bu âyette akıllı varlıklar için kullanılan مَنْ edatı kullanılmıştır. Bunun sebebinin de genel olarak putların, yapılan dua ve yakarışları iştèmeyecek derecede gaflet içindeki kişiye benzetmek amaçlı olduğu ifade edilmiştir.

Yüce Allah sûrenin on birinci âyetinde “İnkâr edenler, inananlar için, “Eğer o Kur'an iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi geçemezlerdi” dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için; “Bu eski bir uydurmadır” diyecekler”⁹¹⁰ buyurmuştur. Bu âyette kâfirler delil olarak “eğer Kur'ân iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde bizi

⁹⁰³ el-Ankebût 29/43 وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ

⁹⁰⁴ er-Ra'd 13/35 مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا

⁹⁰⁵ en-Nahl 16/74 فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ

⁹⁰⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/486; Suyûtî, *el-İtkân*, 672; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-se'âde* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/496.

⁹⁰⁷ Yâsîn 36/13-32.

⁹⁰⁸ el-Bakârâ 2/17-20.

⁹⁰⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/488.

⁹¹⁰ el-Ahkâf 46/11. وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ

geçemezlerdi” sözlerini ileri sürerek Kur’ân için “o eski bir efsanedir” demişlerdir. Bu sözleri sarf etmelerinin sebebi de Kur’ân-ı Kerîm ile hakikate, yani doğru yola ulaşamamış olmalarıdır.⁹¹¹

Sûrenin on beşinci âyetinde şöyle buyurulmuştur: “Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında) taşınması ve süttten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: “Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.”⁹¹²

Yüce Allah bu âyette insana ebeveynine iyi davranmasını, annesinin onu nice zahmetle karnında taşıyıp dünyaya getirdiğini ve kırk yaşına geldiğinde anne babasına hayır duada bulunup kendisinin de salihlerden olmasını isteyen hayırlı bir evladın tutum ve davranışını dikkatlere sunmuş, ardından gelen on altıncı âyette de “İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, onlara öteden beri yapılagelen doğru bir va’didir.”⁹¹³ buyurularak anne babasına iyi muamele ederek güzel davranışlar sergileyen insana, dünya hayatında yaptığı amellerinin en güzeline göre karşılık verilecek ve ahiret yurdunda da derecesi buna göre tayin edilecektir. Adil ve asaletli bir hükümdarın, hizmetçilerinin yaptığı küçük hatalarına göre değil de yapmış oldukları güzel hizmetlerine göre muamele ettiği gibi.⁹¹⁴ İşte burada böyle bir kulun yaptığı hataların affedileceği ve cennetle mükâfatlandırılacağı temsîlî olarak anlatılmıştır.⁹¹⁵ Yani Allah’ın affına mazhar olup cennete girebilmek için anlatılan şekilde tutum ve davranış ortaya koymak gerekmektedir.

Yüce Allah bu âyetlerin ardından on yedi ve on sekizinci âyetlerde, anne babasına karşı gelen, onların hakka olan davetlerine icabet etmeyen bedbaht bir

⁹¹¹ Mâturîdî, *Te’vîlât*, 13/383; Suyûtî, *el-İtkân*, ^673.

⁹¹² حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا سَنَةَ قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلَحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ el-Ahkâf 46/15.

⁹¹³ el-أُولَئِكَ الَّذِينَ نَقَبَلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَتَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعَدَ الصَّادِقُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ el-Ahkâf 46/16.

⁹¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/353.

⁹¹⁵ Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsîr*, 3/1169.

evlattan bahsederek şöyle buyurmuştur: “Anne ve babasına, “Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?” diyen kimseye, onlar Allah’a sığınarak, “Yazıklar olsun sana! İman et, Allah’ın va’di gerçektir” diyorlar, o da, “Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir” diyordu.”⁹¹⁶

“İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında o sözün (azabın) gerçekleştiği kimselerdir. Şüphesiz onlar ziyana uğrayanlardır.”⁹¹⁷

Bu âyetlerde de Allah’ın yoluna davet eden ebeveynine karşı gelen ve bu sebeple cehennem azabını hak eden insan arasında temsîlî bir anlatım söz konusudur.⁹¹⁸ Şöyleki anne ve babasına “benden önce nice nesiller gelip geçmiş” diyerek cevap veren kişi zımnen “ölen bir insanın yeniden dirildiğine dair ne bir işaret ne de bir alamet var” demek istemiştir. Bu üslûp ancak ahiret hayatını; cennet ve cehennemi inkâr eden kişiye ait olabilir. Öyle ise bu âyetlerde anlatılan söz ve fiiller cehenneme girmeyi hak eden kişilerin söyleyeceği ve gerçekleştireceği işlerdir. Dolayısıyla bu azaba maruz kalıp bedbahtlardan olmamak için bu tür söz ve eylemlerden şiddetle kaçınmak gerekir.

Aynı zamanda sadece ebeveyn ve çocuklar arasında değil genel olarak genç ve yaşlılar arasında da cereyan eden bu temsîlî diyalog, dini inaçların ve kültürlerin sosyal ilişkilerin sürekliliğini sağlama hususunda çok önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.⁹¹⁹

⁹¹⁶ وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَكْبِرَانِ اللَّهُ وَتِلْكَ أَمِينٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالَّذِي قَالَ لَوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَكْبِرَانِ اللَّهُ وَتِلْكَ أَمِينٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ el-Ahkâf 46/17.

⁹¹⁷ أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمِ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ el-Ahkâf 46/18.

⁹¹⁸ Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, 3/1169.

⁹¹⁹ Muhammed Esed, *Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yay., 2018), 735.

3. SONUÇ

Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerîm, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak, dünya ve ahiret saadetlerini temin etmek, aralarındaki sorunların çözümünde kaynak olmak üzere Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) vahyedilen ilâhi bir kitaptır.

İslam âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'i Kur'ân'la, sünnetle, sahabe ve tâbiûn âlimlerinin görüşleri yanında edebiyat, dil, sosyoloji, dinler tarihi, psikoloji vb. ilimlerden istifade ederek tefsir etmeye çalışmışlar ve farklı metotlarla muhtelif hacimlerde birçok tefsir vücuda getirmişlerdir. Ayrıca bu alanda farklı ilmi disiplinler geliştirmişlerdir ki, bunlardan biri de ulûmü'l-Kur'ân'dır.

Kur'ân ilimleri, pek çok alt başlığı bulunan genel bir kavramdır. Bu ilim Kur'ân araştırmacılarını hata ve yanlıştan koruyan, yapılan çalışmaları sağlıklı bir sonuca ulaştıran önemli bir ilimdir. Bundan dolayıdır ki daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşüncesiyle Ahkâf sûresi, Kur'ân ilimleri bağlamında ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız iki bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde Ahkâf sûresinde yer alan ve izahına gerek duyulan yüz yirmi kelime genel anlamları yanında sûredeki anlamları verilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan âyetler gruplandırılmak suretiyle muhtelif tefsirlerden istifade edilerek âyetlerin tefsir ve yorumlarına yer verilmiştir. Bu arada Mekke bir sûre olan Ahkâf sûresinde; Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelâmı olduğu, yegâne yaratıcının Allah olduğu ve her şeyi hikmetle yarattığı vb. hususların yer aldığı tespit edilmiş, inanmayı kolaylaştıran akli deliller ve imanın semeresi, tevhid, nübüvvet, aile efradının birbirlerine karşı görevleri belirtilmiştir. Ayrıca ibret levhası olarak Hûd (a.s.) ile Âd kavmi arasında yaşananlar, cinlerden bir taifenin Kur'ân'ı dinlemeleri ve imana davet edilmeleri ve yeniden diriliş konuları veciz bir şekilde sûrede yer aldığı görülmüştür.

Çalışmanın aslını oluşturan ikinci bölümde, Ahkâf sûresi Kur'ân ilimleri bağlamında ele alınmış ve bu ilme ait olup sûrede bulunan konular, farklı tefsir ve Kur'ân ilimleri hakkında yazılan eserlerden, makale ve tezlerden istifade edilerek derlenmiştir. Böylece Ahkâf sûresi hakkında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Ahkâf sûresi; yukarıda da işaret edildiği gibi “havâmîm” diye isimlendirilen ve peş peşe sıralanan yedi sûrenin sonuncusudur. Sûre Hurûf-i mukatta harflerinden

“ح” ile başlamaktadır. Sûrenin âyet sayısına ilişkin 34 ve 35 rakamı zikredilmekle beraber elimizde bulunan Kur’ân’a göre ise sûre 35 âyettir; 644 kelime ve 2595 harften oluşmakta, sekiz âyet “م”, yirmi altı âyet “ن” bir âyet de “ر” fâsıla harfiyle son bulmaktadır.

Sûrenin 10, 15 ve 35. âyetlerinin Medenî olduğu ifade edilse de Kurtûbî, tamamının Mekkî olduğu hususunda âlimlerin ittifak ettiğini söylemiştir. Nüzûl sırasına göre 66, Kur’ân-ı Kerîm tertibinde 46. sırada ye alan sûre, Câsiye sûresinden sonra Mekke döneminde nâzil olmuştur. Nesih açısından bakıldığında ittifak olmamakla beraber sûrenin dokuzuncu âyetinin Fetih sûresinin ikinci âyeti; otuz beşinci âyetinin de seyf âyeti ile mensûh olduğu ileri sürülmüştür.

Araştırmada sûredeki bazı kelimeler vücûh ve nezâir yönünden incelenmiş, âyetlerin sibak ve siyakına yani bağlamına göre kelimelerin anlamlarının değiştiği görülmüştür. Müstakil olarak sûrenin faziletine dair serdedilen rivayetlerin yanında, genel olarak “hâ-mîm” ile başlayan sûrelere yönelik nakillerin daha çok olduğu, bununla beraber bu haberlerin bir kısmının zayıf olduğu tespit edilmiştir. Kur’ân ilimlerinden münâsebâtü’l-Kur’ân yönünden de değerlendirilen Ahkâf sûresinin, ismiyle muhtevası arasında, öncesinde bulunan el-Câsiye ve sonrasında bulunan Muhammed sûresi ile güzel bir insicam içerisinde olduğu müşahade edilmiştir. Aynı münâsebetin, sûrenin kendi içinde olduğu da izahtan varestedir.

Ahkâf sûresi, ahkâmü’l-Kur’ân cihetinden ele alındığında süt emzirme ve hamilelik sûresinin belirlenmesi gibi önemli konulara temas ettiği görülmüştür. Çalışmada, anlam zenginliğine katkı sağlayan kıraat farklılıkları zikredilmiş, ayrıca tecvit ilmine dâhil olan vakf ve ibtida konularına yer verilerek vakf çeşitleri belirlenmiştir.

Ahkâf sûresi, Kur’ân-ı Kerîm’in mûcizevî yönünü en belirgin şekilde ortaya çıkaran belagat açısından da değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve bu bağlamda mecâz, isti’âre, kinâye, itnâb, teşbih, kasr, cinâs, îcâz, tıbak vb. konulara değinilmiş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. Söz konusu sûrenin muhtelif âyetlerinde haziflerin var olduğu görülmüştür. Bu hazifler; mübtedanın hazfî, haberin hazfî, fiilin hazfî, kasemin hazfî, mevsûfun hazfî, şart cümlesinin cevabının hazfî ve muzâfın hazfî şeklinde cereyan ettiği gözlemlenmiştir. Son olarak sûre emsâlü’l-Kur’ân açısından

araştırmaya tabi tutulmuş ve sûrenin gizli/kâmin emsalleri barındırdığı müşahede edilmiştir.

Hiç şüphesiz Ahkâf sûresi hakkında yaptığımız bu çalışmanın, Kur'ân ilimleri kapsamına giren bütün konuları ihtiva ettiği söylenemez. Ancak bir nebze olsun sûrenin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak amacıyla ulaşılabildiği kadarıyla Kur'ân ilimlerine dair bilgiler bir araya getirilmiş, okuyucuların ve bu konuda araştırma yapacak olanların istifadesine sunulması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdûlbâkî, M.F. *el-Mu'cemu'l-müfrehes li-elfâzi'l Kur'âni'l- Kerim*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin. *el-Ahvâlü's-şahsiyye fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, t.y.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (2017): 6-31.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2011.
- Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihabuddîn Muhammed. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-âzîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.
- Arefe, Abdülaziz. *Kadıyyetü İ'câzi'l-Kur'ân ve eseruhâ fi tedvîni'l-belâga*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1985.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1428/2007.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.
- Aydemir, Abdullah. "Fezâilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/532-534. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *İ'câzü'l-Kur'ân*. nşr. es-Seyyid Ahmet Sakr. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1997.
- Bakkal, Ali. "Kur'ân'da Mensûh Âyetlerin Sayısı". *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1996).
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- Bikâ'î, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *Mesâ'idü'n-nezar li'l-işrâfi'l-mekâsıd's-süver*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1408.
- Bikâ'î, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ty.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*. İstanbul: Nesa Yayıncılık, ty.

- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Birişik, Abdülhamit. "Sûre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/538-539. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Birişik, Abdülhamit. "Ulûmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Birişik, Abdulhamit. "Mecâzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/223-225. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Arap Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Bulut, Ali. *Belâgat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Kur'an'a Giriş*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlimyurdu Yayınları, 2013.
- Cârim - Emin, Ali - Mustafa. *el-Belâğatü'l-vâzıha*. Lübnan: Müessesetü'l Kütübi's-Sekâfiyye, 1438.
- Cebeci, Lütfullah. "İsfahânî, Ebû Müslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/509. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1971.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1405/1984.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1404/1983.
- Cevzî, Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Nevâsihu'l-Kur'ân*. Beyrut: Şeriketü Ebnâi Şerîf el-Ensârî, 1422.
- Cevzî, Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetü'l-'ayuni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûhi ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1983.
- Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422/2001.

- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidül-Mükriîn ve Mürşidüt-Tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîrû't-Teyssîr fi kırâ'âti'l-e'immeti'l-aşere*. thk. Ahmet Muhammed Müflih el-Kuzât. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1421/2000.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/506. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/461-463 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. "Fevâtihu's-süver". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 12/503-504. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Çetiner, Bedreddin. *Fatiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*. 4. Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013.
- Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/551-552. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Çetiner, Bedrettin. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/299-301. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Çetin-Topuzoğlu, Abduurahman -Tevfik Rüştü. "Fâsıla". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/209-210. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Çiçek, Halil. 20. *Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1996.
- Dâmegânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Kebîr. *Kâmûsu'l-Kur'ân*. thk. Abdulaziz Seyyid el-Ehl. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1403/1982.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmi'ul'-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'a'l-meşhûre*. nşr. M.Kemâl Atik. Kayseri: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan. Dâr'u-Umâr, 1422/2001.

- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tefsîr fî'l-kırâ'âtî's-seb'*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1404/1983.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. 2. Basım. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Dervîş, Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa. *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânühû*. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1415.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn el-Fârûkî. *el-Fevzü'l-Kebîr fî usûli't-tefsîr*. çev. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1425.
- Ebû Hayyân, el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. Bağdat: Mektebetü'n-Nahda, ty.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed. *Hâ-Mîm Sûreleri Belâğî Tefsîri Ahkâf Sûresi*. çev. Fatma Serap Karamollaoğlu. İstanbul: İşaret Yayınları, 2020.
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Mu'cizetü'l-kübrâ el-Kur'ân*. çev. Muhammed Yılmaz. İstanbul: Okur Akademi, 2018.
- Ebussuûd, Efendi. *İrşâdü'l-aklis's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-kerîm*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallak. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Ebü'l-Bekâ, Ebü'l-Bekâ el-Kefevî. *el-Küllîyyât*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Zehraveyn, 2011.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Beşşâr. *İzâhü'l-vakf ve'l-İbtidâ*. thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan. Dimeşk: Mecmeatü'l-Lügati'l-Arabiyye, 1390/1970.
- Erkan, Arif. *el-Beyân Arapça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2006.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/134-135. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *el-Kamûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1413.
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

- Habenneke, Abdurrahman Hasan b. el-Meydânî. *el-Belâğatü'l-'arabiyye*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1416.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-ayn (Muretteben ala hurufi'l mu'cem)*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid. *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- Havva, Said. *el-Esâs fî't-tefsîr*. 6. Basım. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424.
- Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. Beyrut-Lübnan: Muhammed Emin, ty.
- Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Üremî el- 'Alevî. *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-rayhânî fî ravâbî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1421.
- Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî. *Kenzu'l-'ummâl fî suneni'l-ekvâl ve'l-ef'al*. thk. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1401/1981.
- Hîrî, Ebû Abdurrahmân İsmâîl b. Ahmed en-Neysâbûrî. *Vücûhu'l-Kur'ânî'l-Kerim*. thk. Fâtîma Yusuf el-Hıyamî. Dimeşk: Dâru's-Sekâm, 1416/1995.
- Işık, Emin. "Ahkâf Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/549-550. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Itr, Nureddin. *Ulûmu'l-Kur'ân'il-Kerim*. Dimeşk: Matbaatu's-Sabâh, 1414.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*. Tunus: Dâru Sahnun, 1997.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *en-Nâsih ve'l-mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. thk. Abdulgaffâr Süleymân el-Bendârî. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-'İlmiyye, 1406/1985.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. Kahire: Mektebetü'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1421/2000.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arap*. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.

- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. 2. Basım. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400/1980.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1401/1981.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- İsbâ', İbn-i Ebû'l-İsbâ'. *Bedî'u'l-Kur'ân*. thk. Hafnî Muhammed Şerif. Mısır: Nehdatu Mısır, ty.
- İsfahânî, Râğîb. *el-Müfredât fî ğarîbî'l-Kur'ân*. çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.
- Kara, Mustafa. *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*. İstanbul: Selamet Yayınevi, 2011.
- Karacelil, Süleyman. *Tefsir Usulünün Yapısı ve İşleyişi*. Ankara: Yason Yayınevi, 2014.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- Karagöz vd., İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Kârî, Abdülaziz b. Abdilfettâh. *Kavâidü'd-tecvîd*. Müessesetu'r-Risâle, ty.
- Karlı, İlyas. *Arapça-Türkçe Yeni Sözlük*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Kâsım - Dîb, Muhammed Ahmed - Muhyiddin. *Ulûmu'l-belâğa*. Lübnan: Müessesetü'l-Hadîse, 2003.
- Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ty.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Muhammed Esed. Türkçeye çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.

- Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Kutup, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru's-Şurûk, 2004.
- Mahallî - Suyûtî, Celâleddin - Celâleddin. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ty.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. çev. S. Kemal Sandıkçı - Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Medkur (ed.), İbrahim. *el-Mu'cemü'l-vesît. İhyâi't-Türâs*, ty.
- Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.
- Mennâ'u'l-Kattân, Halil. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1996.
- Mertoğlu, M. Suat. "Vücûh ve Nezâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/141-143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. trc. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasan b. Süleyman b. Beşîr. *el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Ahmed Ferid El-Mezîdi. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *el-Fethu's-semâvî bi tahrîci Ehâdisi Tefsîri'l-Kâdi'l-Beyzâvî*. thk. Ahmed Müctebââ. Riyad: Dâru'l-Asîme, ty.
- M.Zeki Duman, Mustafa Altundağ. "Hurûf'i-Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 18/401. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Nehhâs, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Muhammed Abdusselâm Muhammed. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1408/1987.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1999.

- Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec. *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-Furkân*. nşr. Zekerîyyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Pâluvî, Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Hilal Yayınları, ty.
- Râfiî, Mustafa Sâdık. *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil-Arabî, 1999.
- Rummânî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâ b. Alî el-Bağdâdî. *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1796.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ravâîu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kurân*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-tefâsîr*. Kahire: Nâşirûn, ty.
- Sâfi, Mahmud. *el-Cedvelü fî i'râbi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'r-Raşîd, 1416.
- Saraç, M. A.Yekta. "İcâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/392-393. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Sarı, Mevlût. *el-Mevârid (Arapça-Türkçe Lügat)*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1980.
- Secâvendî, Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr el-Gaznevî. *İlelû'l-vukûf*. thk. Muhammed b. Adillâh b. Muhammed el-İ'dî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1427/2006.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-'ulûm*. nşr. Naîm Zerkûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. thk. Yasir b. İbrâhim - Ğanîm b. Abbas b. Ğanîm. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Subhî's-Sâlih. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1988.
- Subhî's-Sâlih, İbrâhîm el-Lübnânî. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1988.

- Suyûtî, Celâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir. *Câmiu'l-Ehâdis*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Suyûtî, Celâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir. *ed-Dürri'l-Mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013.
- Suyûtî, Celâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir. *el-İtkân fî'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut-Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 2015.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/498-500. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. Konya: Meram Yayınları, 2013.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî. *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*. Kahire: Matba'atü'l-Emîriyye, 1285.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l beyân an te'vîl-i âyil-Kur'ân*. Kâhire: Dâru Hecr, 2001.
- Tahânevî, Muhammed Hamîd b. Muhammed Sâbir el-Fârûkî. *Mevsu'âtü keşşâfi istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1417/1996.
- Taşköprizâde, Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Miftâhu's-se'âde*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Temel, Nihat. *Kırâat Ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî'. *Tefsîrü't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Uşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm. *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Abdurrahman ed-Darhûnî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1428/2007.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Üstünbaş, Ahmet Musa. *Ahkâf Sûresi'nin Arap Dili Ve Belâgatı Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Necdet Çağıl - Necati Tetik. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yavuz - Çetin, Yusuf Şevki - Abdurrahman. "Âyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/242-244. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, ys.: 1413/1993.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 2012.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's- Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l 'İlmiyye, 1419/1998.
- Zencele, Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zur'a. *Hüccetü'l-Kırâ'ât*. thk. Saîd el-Afgânî. Kahire: Dâru'r-Risâle, t.y.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Züheylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-menhec*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2003.